

UvA-DARE (Digital Academic Repository)**Amplification of the linear and nonlinear optical response of a chiral molecular crystal**

Domingos, S.R.; Pereira Silva, P.S.; Buma, W.J.; Garcia, M.H.; Lopes, N. C.; Paixao, J. A.; Silva, M. R.; Woutersen, S.

Published in:
Journal of Chemical Physics

DOI:
[10.1063/1.3697842](https://doi.org/10.1063/1.3697842)

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Domingos, S. R., Pereira Silva, P. S., Buma, W. J., Garcia, M. H., Lopes, N. C., Paixao, J. A., ... Woutersen, S. (2012). Amplification of the linear and nonlinear optical response of a chiral molecular crystal. *Journal of Chemical Physics*, 136(13), [134501]. DOI: 10.1063/1.3697842

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

INTERNATIONALE NEERLANDISTIEK

Jaargang 47
nummer 1
februari 2009

Inhoud

- 2 De schrijver, de publieke ruimte en het engagement. Over De literaire kring van Marjolijn Februari**
Thomas Vaessens (Universiteit van Amsterdam)
- 21 De taal is gans het volk – taalstandaardisatie en de constructie van identiteit**
H.P. Grebe (Universiteit van Pretoria)
- 35 Veldboeket. Tien jaar later**
Klara A. Bonder en Alice van Kalsbeek (Universiteit van Amsterdam)
- 50 De canon is dood, leve de canon! Kroniek kunst en cultuur**
Marion Boers (Universiteit Leiden)
- 58 Tussenposities. Kroniek van de poëzie**
Carl De Strycker (Universiteit Gent)
- 64 Besprekingen en aankondigingen**
Het einde van de standaardtaal. Een wisseling van Europese taalcultuur (Ulrike Vogl); De Bosatlas van Nederland (Jelica Novaković-Lopušina); Neerlandica iv. De beste vriend van de zomercursus. Album amicorum voor Jos Wilmots ter gelegenheid van zijn 75e verjaardag aangeboden door de neerlandici van Centraal-Europa (Reka Eszenyi); Niederländische Literaturgeschichte (Thomas Vaessens); Niederländische Literaturgeschichte (Dorothea van Zyl); Homeless entertainment. On Hafid Bouazza's literary writing (Elisa Diallo); Joannes Vollenhove (1631–1708) dominee – dichter. Een biografie (Riet Schenkeveld-van der Dussen); Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel (Riet Schenkeveld-van der Dussen); Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400–1650) (Elsa Strietman)
- 84 In Memoriam. prof. PhDr. Přemysl Janota, csc. (1926–2008)**
Zdenka Hrnčířová, Ellen Krol, Olga Krijtová
- 85 Van Gathenhielm tot De Rooy**
Ingrid Wikén Bonde
- 86 Auteursgegevens**
Internationale neerlandistiek

De schrijver, de publieke ruimte en het engagement

Over *De literaire kring* van Marjolijn Februari

De Groene Amsterdammer markeerde zijn 130-jarige bestaan in oktober 2007 met een speciaal nummer over het thema ‘Elke mening telt – telt elke mening?’. In hun inleiding vragen Koen Kleijn en Aukje van Roessel zich af of we zo langzamerhand niet een beetje moe worden van het idee dat elke mening, hoe banaal ook, moet worden ‘gehonoreerd’ of ‘erkend’. ‘Een mening hebben is gemakkelijk’, schrijven zij, maar ‘je een mening vormen is veel moeilijker’. Hoog tijd, dus, voor ‘een voorzichtige restauratie’: ‘Een mening? Ja graag, maar dan wel gestaafd met feiten en argumenten’.¹

Het jubileumnummer van *De Groene* is een poging tot rehabilitatie van de gefundeerde en deskundige mening, en daarbij kan volgens de redactie ‘de intellectueel die het publieke debat niet schuwt een belangrijke rol spelen’. Kennelijk proeft *De Groene* eind 2007 dat er in de houding van intellectuelen in het publieke debat wat aan het veranderen is. Intellectuelen willen niet meer nederig of geïntimideerd zwijgen wanneer ongefundeerde meningen als oprecht, authentiek en dus ‘waar’ worden gepresenteerd.

Telt elke mening? Bij nader inzien toch niet. Het relativisme van de principiële gelijkwaardigheid van opinies gaat overboord; het relativisme dat zo ongelukkig interfereerde met het voor veel intellectuelen onvoorstelbare neoliberale opportunisme van LPF-ministers en andere weinig gesofisticeerde nieuwe stemmen in het publieke debat van het post-Fortuyltijdperk. De intellectuele elite, zo constateert *De Groene*, gaat zich weer wat zelfbewuster en assertiever opstellen.

‘De publieke intellectueel is terug’, zo luidt de kop boven het *pièce de résistance* van het jubileumnummer: een bijdrage waarin Marjolijn Februari het thema belicht vanuit het perspectief van de schrijver. Februari argumenteert dat er een nieuwe noodzaak is ontstaan voor schrijvers om hun verantwoordelijkheid te nemen in het publieke domein. Het is tijd, meent zij, dat schrijvers ‘concrete maatschappelijke, morele, godsdienstige problemen’ aan de orde gaan stellen.²

Het reces is voorbij

Toen Februari haar stuk in *De Groene* publiceerde, was juist haar tweede roman verschenen, *De literaire kring*.³ Wat de critici aan deze roman vooral was

opgefallen, is dat hij zo anders was dan Februari's debuutroman, *De zonen van het uitzicht* uit 1989.

Over die eersteling had criticus en academisch postmodernismekenner Bart Vervaeck destijds niet alleen geschreven dat het 'het sterkste Hollandse debuut van de laatste jaren' was, maar ook dat hij vreesde 'dat men dit debuut "typisch post-modernistisch" gaat noemen om daarna het kind met het badwater weg te gooien'.⁴ Kennelijk leek het Vervaeck nodig Februari's boek op voorhand in bescherming te nemen tegen de slechte naam die het postmodernisme eind jaren tachtig in de *mainstream*, en dus bij het gros van de critici, had. Die retoriek sluit aan bij het avant-gardistische discours waarmee het intellectualistische postmodernisme in de Lage Landen tot diep in de jaren negentig omgeven werd: aan de ene kant stond de oppervlakkige kritiek (met daarachter het grote publiek), en aan de andere kant het postmodernisme (de belangrijke schrijvers, vertegenwoordigd door de academische kritiek).

Toen achttien jaar later *De literaire kring* verscheen, was dat voor de academische kritiek een teleurstelling. 'Februari heeft zich opeens bekeerd tot rechtlijnig proza', schrijft bijvoorbeeld Sofie Gielis. En voor wie in die formulering het *dédain* nog niet gezien had, voegt ze eraan toe: '*De literaire kring* is niet meer dan een verhaal', waarmee Februari 'de grondige experimentele literatuur' en het postmodernisme verlaat.⁵ En een andere criticus, Daniël Rovers, constateert met enige spijt dat Februari in dit boek de 'postmoderne theorie' afgezworen heeft ten gunste van 'pragmatiek en wereldsheid'.⁶

Hoewel deze postmodern *angehauchte* critici – allebei overigens promovendi van Bart Vervaeck aan de Vrije Universiteit Brussel – nog steeds het antagonisme van postmodernisme en *mainstream* cultiveren, is er sinds 1989 natuurlijk veel veranderd. De nieuwigheid is er wel van af. Je zou zelfs kunnen zeggen dat het postmodernisme in de tweede helft van de jaren negentig zelf *mainstream* geworden is: er verschenen niet alleen uitgebreide studies over het postmodernisme in de Nederlandse literatuur – onder andere van Vervaeck –, maar postmoderne schrijvers als Peter Verhelst, Atte Jongstra, Stefan Hertmans, Arjen Duinker, Dirk van Bastelaere en Marjolijn Februari begonnen ook belangrijke literaire prijzen te krijgen.

Dat het postmodernisme het bij het wat grotere publiek desalniettemin nooit helemaal gewonnen heeft, blijkt uit de opluchting die in veel recensies op *De literaire kring* doorklinkt. Minder postmodern *angehauchte* critici typeren Februari's tweede roman als 'een lekker leesboek',⁷ dat – in tegenstelling tot haar eerdere werk – 'uitblinkt in toegankelijkheid',⁸ en waarin de auteur ook nog eens blijkt geeft 'van een verruimde blik op de maatschappij'.⁹

Inderdaad zien we in *De literaire kring* een heel andere auteur aan het werk dan in *De zonen van het uitzicht* of in het experimentele filosofische proefschrift *Een pruik van paardenhaar & Over het lezen van een boek* uit 2000. 'M. Februari' stond er op het omslag van het debuut, en die strenge voorletter M bleek in de roman te kunnen staan voor Margaret, Mortimer, Milou, Mara en Matthias. Deze typisch postmoderne verwarring over de identiteit van de schrijver is in

2007 verdwenen. Op het omslag van *De literaire kring* staat voluit: Marjolijn Februari.¹⁰ En als om deze toenadering tot het publiek te onderstrepen, lichtte de auteur rondom de verschijning van haar tweede roman de evolutie die zij sinds 1989 heeft meegemaakt in interviews en essays bereidwillig toe. Bijvoorbeeld in haar bijdrage aan het themanummer van *De Groene*.

Wat is er veranderd? *De zonen van het uitzicht* verscheen in een andere tijd, aan de vooravond van de jaren negentig. Nu, in het jubileumnummer van *De Groene*, omschrijft Februari die *nineties* aldus:¹¹

De politiek kabbelde, het geld stroomde, de schrijvers hadden collectief een sabbatical opgenomen en gebruikten die tijd om even uit te rusten en na te denken over de eigen doelen en redenen van bestaan. Paradoxen, spiegeleffecten, echokamers, illusies en de ontregeling van illusies: dat waren de literaire technieken in de hoogtijdagen van het postmodernisme. Technieken van taalkritiek en filosofische reflectie waren het – natuurlijk wist iedereen wel dat je uiteindelijk weer gewoon aan de slag moest en uitspraken moest doen over de dingen van alledag, maar nu was er, in het oog van de storm, gelegenheid voor bezinning op de methoden waarmee je die alledaagse werkelijkheid straks te lijf moest gaan.

Maar de politiek kabbelt niet meer, zo stelt Februari in 2007 vast, want ‘de storm raast inmiddels ook over het Westen’. De ‘hoogtijdagen van het postmodernisme’ zijn voorbij en dat betekent ook dat voor de schrijvers het reces voorbij is. Er is in korte tijd ‘een volledig nieuwe experimentele situatie ontstaan’ en schrijvers moeten zich aanpassen aan ‘een nieuwe tijd’:¹²

Vijftien jaar geleden probeerde de schrijver met zijn experimenten uit te vinden hoe de taal werkte, nu zijn de deuren en ramen open gewaaid (...). Nieuwe situaties wekken nieuwe verwachtingen, nieuwe problemen, nieuwe doelen, een nieuw publiek.

Waar *De zonen van het uitzicht* in 1989 al op de allereerste bladzijde de afstand tussen boek en lezer thematiseerde – het ‘Voorwoord aan de lezer’ begon met de verzekering dat dit boek ‘zó weinig [is] afgestemd op de letterkundige smaak van het hedendaagse publiek dat het grootste deel het boek nog ongelezen zal wegleggen’¹³ daar heeft Februari met *De literaire kring* een boek willen schrijven dat wél aansluit bij wat veel lezers lezen willen.

Deze bijdrage gaat over het waarom van deze wending naar het publiek. Waarom koos de zo ‘postmodern’ begonnen auteur Februari in *De literaire kring* voor een heel andere strategie? Wat zijn de nieuwe problemen en doelen die zij ziet? Welke functie kent zij toe aan de roman in deze tijd?

Literatuur en moraal

De literaire kring is een rechttoe, rechtaan verteld verhaal over een leesgezelschap. Plaats van handeling is een dorp in het midden van het land, waarvan de bewoners het in hun villa's met enorme tuinen bijzonder goed getroffen hebben met zichzelf. De 'dorpsnotabelen' (45) die zich in de literaire kring verzameld hebben – een bankier, een advocaat, een hoogleraar staatsrecht met tal van lucratieve nevenfuncties... – zijn welgesteld en machtig. De lijntjes zijn kort, niet alleen de lijntjes naar elkaar, maar ook naar het openbaar bestuur. Wanneer er iets geregeld moet worden, bellen de leden van de literaire kring gewoon even met de minister.

Het is stevige kost die de leesclubleden in hun kring bediscussiëren. Ze zijn op de klassieke Westerse canon georiënteerd en dat willen ze graag zo houden. Wanneer een vroegere dorpsgenote, de dertigjarige Ruth Ackermann, de wereldwijde bestseller *De zomer van de linnen schoenen* publiceert, wil de oprichter en informele leider van de literaire kring, Randolph Pellikaan, er bijvoorbeeld absoluut niet aan denken om het kruidenierssuccesje van 'dat meisje' met de leesclub te gaan lezen en bespreken. Vijftien drukken in een paar maanden; de verfilming is al in de maak – dit kan niets zijn. 'Straks laten we net als de rest van Nederland ons leven bepalen door de jeugd met zijn hang naar amusement, popmuziek in de collegezalen, *Donald Duck* op de leeslijsten; ik weiger daaraan mee te doen', zegt Randolph ferm. En, met een verwijzing naar de *Bildungs*-utopie uit Goethes *Wilhelm Meisters Wanderjahre*: 'ik wens me niet te excuseren voor mijn pädagogische Provinz' (148).

Voor Randolph – een man die in zijn vaste overtuigingen 'wordt gesteund door de hem omringende cultuur' (17) – is het lidmaatschap van de literaire kring een kwestie van verantwoordelijkheid. 'Vroeg of laat wordt ieder mens met verantwoordelijkheidsgevoel lid van een literaire kring', zegt hij (16). De ideologie van zijn kring is helemaal op humanistische leest geschoeid. Lezen is een verheffende bezigheid die de lezer in contact brengt met de grote ideeën en abstracties, de essenties die achter de toevallige concrete verschijnselen verscholen gaan.

Randolf vindt ook dat literatuur helpen kan 'het oordeelsvermogen te perfectioneren' (61), en dat maakt hem tot een aanhanger van de zogenaamde *Law and Literature*-beweging (22), die juristen oproept om terug te keren naar de traditie van de humaniora en literatuur te gebruiken als bron van normen en waarden.¹⁴ Boeken moeten volgens Randolph en zijn vrienden dan ook ergens over gaan: de leesclubleden hebben een grondige afkeer van de 'strapatsen van het postmodernisme [...] met zijn lichtzinnige focus op de beperktheden van de taal' (61).

Maar hoe ver gaat het culturele verantwoordelijkheidgevoel van de literaire kring? En hoe waarachtig is het humanistische cultuurideaal dat door de leden wordt uitgedragen? In de praktijk valt dat nogal tegen, want er blijkt ook nog een ander, aanmerkelijk minder nobel motief te zijn om Ruth Ackermann en haar succesroman buiten de deur te houden.

Ruths vader was lid van de kring toen hij, ongeveer tien jaar geleden, verward raakte in een schandaal. Hij had glycerine, waarvan hij wist dat ze onzuiver was, verkocht aan een geneesmiddelenproducent op Haïti. Het rampzalige resultaat: zeventig doden, onder wie veel kinderen. Met juridische hulp van Randolph en enkele andere leesclubleden kwam het niet tot een veroordeling van Ruths vader. Wel leek het Randolph beter dat, toen de schikking eenmaal getroffen was (een boete van een paar ton), Ruths vader zich maar zou terugtrekken uit de literaire kring.

Omdat Ruths roman zo'n enorm succes is en omdat de plaatselijke boekhandelaar er alles aan doet de inmiddels wereldberoemde schrijfster voor een interview naar haar geboortedorp te laten terugkeren, wordt de druk op de literaire kring steeds groter: ze moeten iets met dit boek en met deze schrijfster ervan, die hen zo oncomfortabel confronteert met een episode uit het verleden die ze adequaat onder het tapijt geveegd meenden te hebben. Als Randolph en zijn vrienden aan het eind van de roman inderdaad Ruths boek bespreken, slagen zij erin de discussie al binnen enkele ongemakkelijke ogenblikken op een ander, veel algemener en abstracter literair onderwerp te brengen. En als de schrijfster kort daarop door de boekhandelaar in de dorpskerk wordt geïnterviewd, is al na één vraag duidelijk dat dit *human interest*-gesprek nergens over zal gaan. Gevaar geweken, de rijen weer gesloten: de vuile was blijft binnen.

De immoraliteit van de waargebeurde affaire rondom Ruths vader – de beschrijving ervan voert terug op 'de zaak Vos', die vooral na de omstreden schikking in 2002 nogal wat pennen in beroering bracht, ook die van columnist Marjolijn Februari,¹⁵ laat zich maar moeilijk rijmen met het hoogdravende cultureel discours van de leesclubleden.

De strekking van *De literaire kring* lijkt dus duidelijk. Februari portretteert een groep net iets te welgestelde en net iets te machtige arrivés die ook nog eens behoorlijk cultureel onderlegd zijn. Het cliché wil dan dat die cultuur slechts een dun laagje is, en zo is het in *De literaire kring* natuurlijk ook. Met name de jonge en kritische journalist Victor, een bijfiguur in de roman, ontmaskert feilloos de hypocrisie van de leesclubleden, die hij daarbij ironisch als 'weldenkende humanisten' typeert (86). De hogere cultuur is volgens Victor een 'morele witwasorganisatie' voor een elite die 'de volgende ochtend op hun hoofdkwartier weer winstgevende deals (...) sluiten met misdadige regimes' (86). Victor heeft gelijk, maar het zal blijken toch wat ingewikkelder te liggen.

Zowat alle personages in *De literaire kring* stellen zichzelf vragen over ethiek en moraal. De leesclub, deze zelfbenoemde 'morele elite' (32), doet dat vooral aan de hand van de literatuur. De vraag die de roman opwerpt, is dan ook wat er nog over is van het door Randolph en zijn vrienden zo wellevend gepropageerde ideaal van een moraal-verschaffende literatuur.

De teloorgang van de publieke ruimte

Een interessant aspect van *De literaire kring* is dat de roman in een dorpse omgeving is gesitueerd. In de modernistische literaire traditie gold het

platteland vaak als de antipode van metropolis, waarbij de grote stad stond voor intellectuele beweeglijkheid en waarbij de dorpen en buitenwijken bastions waren van benepen conformisme. In de woorden van Harry Mulisch uit *Bericht aan de rattenkoning* (1966): in de stad heerst ‘een geest van vrijheid, betrekkelijkheid en kosmopolitisme’, die de stedelingen ver verheft boven ‘de bedomptheid van de provincie’.¹⁶ Het postmodernisme tendeerde vervolgens ideologisch naar een omkering van dit hiërarchische onderscheid van centrum en marge.¹⁷ Aan de notie ‘centrum’ gingen connotaties kleven als koloniaal en autoritair, en de voorheen altijd genegeerde, want stemloze ‘marge’ werd object van geëngageerd onderzoek met emancipatorische doelstellingen.

Februari toont in *De literaire kring* met geen van deze tegengestelde visies op de relatie van stad (centrum) en platteland (marge) affiniteit. Haar laatpostmoderne roman zwakt de tegenstelling juist af door te laten zien hoe relatief deze geworden is in de wereld van vandaag. Bijvoorbeeld in deze passage:

Boven het hoofd van de dorpelingen hangen informatiesatellieten die geen schaduw hebben, en in de loop der jaren zijn naar alle hoeken van de wereld breedbandverbindingen aangelegd die geen geluid maken, zodat niemand het verkeer hoort dat met het denderende geweld van exbibytes per seconde door het dorp raast, maar ook al hoor en zie je de lijnen niet, ze zijn er (32–33).

De dorpsbewoners verkeren een groot deel van hun tijd weliswaar in de bucolische rust van het dorp, dat ‘verscholen ligt als een oude buitenplaats’ (38), maar tegelijk bewegen zij zich ook in een virtuele ruimte zonder grenzen, een digitaal netwerk waarin toegang tot informatie is gelijkgeschakeld en genormaliseerd. De oude dichotomie van stad en platteland wordt opgeheven met behulp van de moderne communicatiemiddelen. Wanneer de villabewoners na een lange werkdag thuishkomen, lopen ze een rondje door hun riante tuinen om nog snel even te kunnen bellen met collega’s of zakenpartners in alle uithoeken van de wereld (37).

Een landelijke of suburbane setting kan in een hedendaagse roman al lang niet meer functioneren als toevluchtsoord waar men kan ontsnappen aan een jachtige wereld. Ook het dorp in *De literaire kring* is veel minder dorps dan een dorp in de jaren zeventig of tachtig. De romangebeurtenissen spelen zich af op een egaal speelveld waarop de elektronische media in alle zones simultaan opereren. De personages zijn *digital citizens* die zich in *virtual communities* ophouden waarin grenzen en cultuurverschillen niet bestaan.¹⁸ Volgens Randolf moet men ‘de dynamiek van deze plek’ dan ook niet onderschatten (31), waaraan de vertelinstantie nog toevoegt: ‘Vergis je niet. Randolf heeft gelijk als hij het heeft over de dynamiek van het dorp. Hoewel alles hier in diepe rust lijkt, wordt vanaf deze verborgen plek de wereld bestuurd’ (32). En een paar bladzijden verder: het dorp ‘is de naaf van de nieuwe wereld’ (38).

Omdat de bewoners van deze nieuwe wereld beschikken over communicatie-

middelen die het begrip 'afstand' zeer relatief maken, hoeven ze ook niet dicht bij het vuur te staan. Ze zoeken dus letterlijk de luwte op, waar niemand hen op de vingers kijkt. In het dorp zijn geen camera's, geen journalisten en geen demonstraties. Het parlement is ver weg. Dat is maar goed ook, want volksvertegenwoordigers zijn vooral lastige obstakels. Zo worden malversaties in het bestuur van een goed doel verzwegen tot op het moment dat de woordvoerder voor ontwikkelingshulp van Groen Links, Hajenius, griep heeft. 'Die gaat Kamervragen stellen als hij dit hoort', zegt Randolfs schoonzoon John, dus moet het nieuws naar buiten 'voordat Hajenius weer is opgeknapt en lastig wordt' (76).

In de wereld van *De literaire kring* is de publieke ruimte verworden tot het decor van een goeddeels symbolisch achterhoedegevecht. De democratische stroperigheid van de politieke besluitvorming wordt voortvarend omzeild. De echte beslissingen worden genomen en het echte debat wordt gevoerd op plaatsen die voor het publiek niet zichtbaar zijn. In de onbeperkte, grenzeloze en virtuele ruimte van de elektronische media, bijvoorbeeld. Via de mobiele telefoon en de email trekt de nieuwe elite voortdurend ondoorzichtig aan allerlei touwtjes. En omdat nu eenmaal niet alles via mail of telefoon kan, zoekt men elkaar ook op. Ook dat gebeurt niet in de publieke ruimte, maar op privé-terrein. De achtertuinen van de dorpsbewoners grenzen allemaal aan elkaar, dus 'als er iets geregeld moet worden, [valt] via de achtertuinen altijd wel iemand (...) te traceren die bevriend is met een bestuursvoorzitter, met een Europarlementariër of met een hofdame, als directe toegang gewenst is tot de koningin'. De argeloze bezoeker die door het dorp wandelt, heeft geen weet van die achtertuinen, lezen we, 'omdat het alles welbeschouwd nergens voor nodig is dat iedereen het weet' (38).

De private sfeer is in *De literaire kring* belangrijker geworden dan de publieke sfeer, die voor de dorpsnotabelen niet meer het centrale domein van de samenleving is. 'Op zaterdagochtend staat bijvoorbeeld bij de bakker altijd wel een klant die tijdens werktijd de verantwoordelijkheid heeft voor een begroting met een aanmerkelijk grotere spanwijdte dan de begroting van de staat der Nederlanden' (36). Dat de verantwoordelijkheid voor een begroting nog wel wat anders is dan de verantwoordelijkheid voor de gevolgen van beleid voor individuele burgers, zoals bijvoorbeeld een minister die heeft, dat komt de dorpsbewoners niet slecht uit. Voorzover ze iets met dat beleid te maken willen hebben, bellen ze de verantwoordelijke minister wel. Zonder diens ministeriële verantwoordingsplicht te delen, sturen ze zijn beleid.

De 'autonome' schrijver en het publieke debat

De leden van de literaire kring zijn in Februari's roman de representanten van een elite van bankiers en juristen die in schitterende achtertuinen heimelijk zaken doet, zonder dat zij zich laat corrigeren of controleren door het publiek of zijn vertegenwoordigers in het publieke debat – politici, journalisten, opinie-makers, schrijvers. Naarmate de begrotingen waarvoor de dorpsnotabelen

verantwoordelijk zijn groter worden, wordt het belang van het publieke debat geringer. Het wordt gevoerd door mensen die geen deel hebben aan de gang der dingen: buitenstaanders die nergens over gaan en dus machteloos zijn.

Nu is het de paradox van de literaire kring dat zijn leden enerzijds belang hebben bij deze ontwikkeling – hoe minder verantwoording zij hoeven afleggen in de publieke sfeer, hoe voortvarender zij hun zaken kunnen aanpakken –, maar dat hun humanistisch cultuurideaal anderzijds ten nauwste samenhangt met het achttiende-eeuwse idee van zo'n publieke sfeer, een 'bürgerliche Öffentlichkeit' (Habermas). Ze plaatsen de schrijver op een torenhoog voetstuk, terwijl ze weten (en er belang bij hebben) dat het debat waarin deze schrijver traditioneel de boventoon voert er in de wereld niet zo heel veel meer toe doet.

Omdat de schrijver volgens de moderne literaire ideologie als private persoon spreekt – als iemand die zich onafhankelijk kan opstellen tegenover economische en ideologische machten – is hij bij uitstek geschikt om in de emancipatoire en kritische ruimte die de publieke sfeer is namens het publiek de macht van de staat onder controle te helpen houden.¹⁹ Als 'autonome' intellectueel staat de schrijver boven de partijen, waardoor hij in het publieke debat altijd zuiver kan redeneren en argumenteren. Volgens velen, onder wie William Marx, is dat de verklaring voor de hoge status die de schrijver in de achttiende eeuw verwierf.²⁰ Dat de werkelijkheid er sindsdien heel anders uitziet – het zijn in de wereld van *De literaire kring* immers vooral de machteloze buitenstaanders die zich met het tot symbolisch achterhoedegevecht verworpen publieke debat bemoeien: de publieke sfeer is, ook volgens Habermas, inmiddels goeddeels onttakeld – weerhoudt de leden van de literaire kring er niet van in hun pronkerig literair discours nog steeds achttiende-eeuwse ideeën levend te houden over de schrijver als publieke intellectueel.

Zo vindt Randolph dat schrijven 'een bijdrage [is] aan de politieke cultuur van een land' (207). De schrijver heeft volgens de roerganger van de literaire kring dus een politieke functie, en die mag hij niet verzaken. Ruth Ackermann doet dat wel. Haar autobiografische 'chicklit' wordt door de leden daarom absoluut niet serieus genomen. 'We hebben deze leesclub niet opgericht om dit soort rotzooi te lezen' (132), zegt Randolph, die zich als intellectueel met andere dingen denkt te moeten inlaten:

Godallemachtig (...) sinds wanneer lezen we keukenmeidenromans met de literaire kring? Omdat zo'n meisje in het dorp heeft gewoond, hoeven we toch niet meteen haar dagboeken te lezen! We nemen onszelf toch serieus als intellectuelen, mag ik hopen! (147).

Niet alleen Randolph haalt voor het vermeende 'meisjesdagboek' zijn neus op, Ruths roman bevredigt ook de literaire behoeften van andere (al dan niet zelfbenoemde) intellectuelen niet. '*De zomer van de linnen schoenen* is een grappig, gezellig boek, daarover zijn de critici het eens', zo lezen we, maar 'de *serieuzere* critici missen (...) de actualiteit en het element van maatschappelijke

betrokkenheid in de roman' (165, mijn cursivering, tv). En juist aan die maatschappelijke betrokkenheid is nu behoefte, vindt ook John, die precies weet waarom Ruths boek niet geschikt is voor behandeling in de literaire kring:

We leven in een land dat wordt verdeeld door fundamentalisme en racisme, waar de een na de ander wordt doodgeschoten, waar de globalisering en de kernwapendreiging als een vloedgolf overheen rollen, en dan weet zo'n vrouw niets anders te schrijven dan een liefdesgeschiedenis? (...) Ik pleit niet voor pamflettisme, maar om op dit moment nog met persoonlijk psychodrama te komen aanzetten. Dat is na 9/11 toch wel erg pover (99–100).

De dorpsnotabelen in de literaire kring verkondigen voortdurend de noodzaak van een ouderwets literair engagement. De schrijver dient zich met de wereldpolitiek te bemoeien, en het is dus maar jammer, zoals Randolph op een gegeven moment opmerkt, dat je nooit schrijvers en dichters bij de brandhaarden ziet (179).

Probleem is natuurlijk dat ook Randolph veel liever in zijn achtertuin zit, dan bij een brandhaard. Bijvoorbeeld omdat hij van daar uit zijn zaakjes prima kan behartigen. De hang van de literaire kring naar engagement laat zich dan ook vrij eenvoudig ontmaskeren. Het heeft er alle schijn van dat de leden van de literaire kring vooral roepen om grote thema's en klassiek literair engagement om het concrete buiten de deur te houden. Het engagement mag de 'zuiverheid', de 'autonomie' van de literatuur niet doorbreken. Dus geen verwijzingen naar het alledaagse leven of andere futiliteiten (zoals in *De zomer van de linnen schoenen*), maar wel afstandelijke beschouwing van de onderliggende thema's (zoals in de 'serieuzere literatuur' (99)).

Zeker, de leesclubleden vinden dat literatuur ergens over moet gaan, maar dan toch vooral over dingen die niets met hun eigen leven te maken hebben. Literair engagement moet abstract blijven; het mag niet te dicht bij de praktijk van het alledaagse leven in de buurt komen: Randolph en zijn vrienden stellen alles in het werk om maar niet te hoeven praten over de autobiografische roman van Ruth Ackermann, de dochter van hun voormalige kompaan die zo ongelukkig in het nieuws kwam. Stel je voor dat een of andere journalist de hele geschiedenis weer oprakelt. Dat zou nog wel eens heel onaangenaam kunnen uitpakken.

De literaire kring weet zich in zijn smaak en voorkeuren bevestigd door een belangrijk deel van de moderne literaire traditie. In het modernistische literaire discours, dat sinds de Tweede Wereldoorlog in de hele westerse wereld dominant is, zijn precies die schrijvers op een voetstuk geplaatst die zich terugtrokken achter de façade van de autonomie. Literatuur die te direct betrokken is op de particuliere besognes van de schrijver of op andere alledaagsheden werd van (genderde) diskwalificaties als 'damesproza', 'keukenmeidenromans' of

‘chicklit’ voorzien. De afstand tussen de gevestigde literatuur en het alledaagse leven werd, mede daardoor, steeds groter. Het is precies deze ‘scission de l’art et de la vie’ waaraan William Marx de teloorgang van de publieke functie van de literatuur wijdt.²¹

De cynische conclusie moet zijn dat die teloorgang de ogenschijnlijk zo humanistisch bevlogen leesclubleden goed uitkomt. Met veel bombarie bekennen Randolph en de zijnen zich tot eerbiedwaardige literaire tradities uit vervlogen tijden, een houding die ze aan de wereld verkopen als een deel van hun verantwoordelijkheid, hun *pädagogische Provinz*. Maar dat kunnen ze alleen doen doordat de stem van de schrijver al lang niet meer wordt gevreesd of gehoord. Natuurlijk: iets van het charisma, de uitstraling van de literatuur is bewaard gebleven, en de dorpsnotabelen van de literaire kring laten het graag op zich afstralen. Maar de eerbiedwaardige literaire tradities zijn in de wereld van vandaag volstrekt tandeloos geworden. Vanuit hun comfortabele villa’s pleiten de leesclubleden voor een onschadelijke literatuur, waarin de onafhankelijke auteur dingen bekritiseert waaraan hijzelf geen deel heeft.

De geheime agenda van het aristocratisch cultuurideaal van Randolph en de zijnen is dus: de wereld buiten de deur houden. Zolang de literatuur maar abstract blijft en boven het alledaagse verheven, zullen de leesclubleden haar met al hun gezag en aanzien blijven promoten. Literatuur is niets meer dan een bliksemafleider. Laat zij zich maar met de Grote Ideeën bezighouden, dan kunnen de leesclubleden, verscholen in hun aan het zicht onttrokken achtertuinen, ongestoord hun concrete zaakjes behartigen.

Hoe dan wel, Teresa?

De mannen van leesclub mogen in Februari’s roman het hoogste woord voeren, de hoofdpersoon van *De literaire kring* is een vrouw: Teresa Pellikaan. Teresa is negenentwintig jaar oud, restaurateur van moderne kunst en Randolphs dochter. Over haar (innerlijke) monologen merkte criticus Pieter Steinz op dat ze ‘vaak even spits doordacht en goed geformuleerd [zijn] als de columns die haar schepster over recht, politiek en alledaagse ethiek in *de Volkskrant* schrijft’.²²

Voor Teresa is de literaire kring ‘een gezelschap dat stond voor alles wat maar fout was aan het establishment’ (48). Toch is er ook wel een punt waarop ze het met haar vader eens lijkt te zijn, en dat is hun gemeenschappelijke ergernis aan het postmodernisme. Het verschil is dat ze het fenomeen van verschillende kanten benaderen. Wanneer de humanistisch georiënteerde leesclubleden zich ergeren aan de ‘strapatsen van het postmodernisme’, denken zij dat ze de nieuwste modegril buiten de deur houden, terwijl Teresa verveeld constateert dat het postmodernisme nu wel onderhand passé is. Zij is van een generatie die op de middelbare school, tijdens de hoogtijdagen van de postmoderne ontmaskering van alle grote verhalen, vond ‘dat cynisme in orde was, een teken van volwassenheid en toegerust zijn voor de wereld’ (68). Nu, vijftien jaar later, vindt Teresa het prettig te weten of iets echt waar is of niet en heeft ze genoeg van het relativisme van de jaren negentig. Als iemand de socioloog W.I.

Thomas citeert – ‘if men define situations as real, they are real in their consequences’ –, vindt Teresa dat ‘wel erg postmodern’ (78).

Anders dan haar (cultuur)conservatieve vader en diens vrienden is Teresa, als kind van de jaren zeventig, door het postmodernisme heen gegaan. Dat kent ze nu, ze wil verder. Ook op het terrein van kunst en cultuur. Het belegen humanistisch cultuurideaal van haar vader ziet zij als een vorm van ‘literaire hysterie’ (49) en hybris, maar het speelse en relativistische postmodernisme, dat in de laatste decennia van de twintigste eeuw met die hybris afrekende, is ook geen optie meer. Wat dan wel? Het heeft er alle schijn van dat Teresa op dit punt inderdaad opvattingen heeft die dicht tegen die van Februari aan liggen, zoals Steinz in zijn recensie van *De literaire kring* suggereerde. Ook Teresa ziet schrijvers graag de ‘concrete maatschappelijke, morele, godsdienstige problemen’ aan de orde stellen, waar Februari om vroeg in haar bijdrage aan het jubileumnummer van *De Groene*.

Teresa laat zich niet, zoals de literaire kring, inperken door een bepaalde esthetica. De rigiditeit van de literaire cultuur van haar vader staat haar tegen en uit verzet tegen zijn ‘literaire hysterie’ mijdt ze de boekhandel in het dorp (49). Ze leest *De Telegraaf*, aanvankelijk omdat haar dat het gevoel gaf van een ‘overwinning op de goede smaak’, later omdat het een deel van haar zaterdag-routine geworden is en omdat ze ‘oprecht begaan’ is met vooral het kleine nieuws in die krant (over tijgerwelpjes die direct na de geboorte worden verstoten door hun moeder, bijvoorbeeld (48)).

Waar de mannen uit de kring van haar vader zich boven het bescheiden engagement van Teresa verheven voelen, daar ergert Teresa zich aan de hoogdravende vrijblijvendheid van het op abstracties gerichte engagement van de leesclubleden. Wanneer haar man John te kennen geeft dat hij vindt dat schrijvers na 9/11 niet meer over hun eigen besognes mogen schrijven, vraagt zij zich af waarom terrorisme interessanter zou zijn dan een psychiatrische opname. Omdat ze vervolgens in de discussie met de geslepen vergadertijger John geen poot aan de grond krijgt, wordt ze kwaad en onredelijk (‘Wat is er in godsnaam interessant aan 9/11?’), maar dat neemt niet weg dat ze het engagement van haar man genadeloos fileert: ‘Alle intellectuelen ter wereld verzameld op een theebransje en nog niet één stap gezet om de problemen op te lossen’ (100).

Je kunt nu wel van schrijvers verwachten dat ze het allemaal over de wereldpolitiek hebben, maar wat helpt dat gratuite engagement uiteindelijk? Volgens Teresa is de wereldpolitiek ‘een excuus, een dekmantel voor mensen zonder enige invloed of beslissingsbevoegdheid om dagenlang over dingen te praten waar ze toch niks aan kunnen veranderen, zodat ze het niet hoeven te hebben over de dingen waar ze wel iets aan kunnen veranderen’ (101).

Teresa is in de roman niet de enige vrouw die er zo over denkt. Ook Gabriëlle, het enige vrouwelijke leesclublid, hoort de mooie woorden die haar kompanen spreken over engagement en ‘serieuze literatuur’ met de nodige scepsis aan. En ook zij herkent die mooie woorden als onderdeel van een strategie. De mannen verwerpen alles wat te dicht bij ze in de buurt komt als futiliteiten, om zich

vervolgens te richten op wat Gabriëlle licht spottend een engagement van ‘hun eigen intellectuele niveau’ noemt (65): het engagement van de grote, maar abstracte, thema’s.

Net als Teresa zoekt Gabriëlle het graag dichters bij huis. Zo vertelt ze in de literaire kring hoe Susan Glaspells *A jury of her peers*, een klassieker uit de canon van de *Law and Literature*-beweging, ‘wekenlang in haar gedachten [is] blijven hangen’, hoewel dat toch ‘een verhaal over banale vrouwenlevens’ is (62). Terwijl ze over haar leeservaring vertelt, blijkt dat Gabriëlle de inzet van de *Law and Literature*-beweging eigenlijk veel beter begrepen heeft dan Randolph, die er wel dik over doet, maar voor wie het toch vooral gaat om een modieuze wetenschappelijke *hype* die hem weer een stapje vooruitbrengt in zijn academische carrière. Wat Glaspells verhaal Gabriëlle leerde, is dat misdaad vaak ogenschijnlijk futiele oorzaken heeft, en dat zij niet is ‘op te lossen met officiële formulieren en regels, maar met een gevoeligheid voor huiselijke details’ (64). En of Randolph dat nou leuk vindt of niet, dat is precies de reden waarom *A jury of her peers* tot de *Law and Literature*-canon is gaan behoren.²³

Waar de mannen in *De literaire kring* graag ‘op niveau’ filosoferen over wereldproblemen, daar zoeken de vrouwen – Teresa, Gabriëlle, maar ook Randolphs echtgenote Iris – het dichters bij huis, op het niveau van de huiselijke of particuliere details. Zij nemen het boek van Ruth Ackermann dan ook wél serieus, ook al is het een persoonlijk, autobiografisch relaas. Een relaas van iemand die vindt dat er ‘vanuit de schrijver gezien geen politieke cultuur, geen wereldgeschiedenis en geen tragedie’ bestaat, maar slechts ‘de individuele reactie erop’ van de schrijver (207).

Teresa’s nieuwsgierigheid naar het boek van haar voormalige klasgenoot wordt nog groter wanneer zij merkt dat de mannen in de leesclub er nogal zenuwachtig van worden. Kennelijk kan dat ook, dat een roman de zelfgenoegzame en veilige wereld van haar vader aan het wankelen brengt doordat hij, in al zijn concrete eenvoud, de bewoners van die wereld confronteert met hun rol in een duister verleden. Dat verleden zijn ze gaandeweg vergeten, ‘of misschien niet vergeten, maar het is ze gelukt eromheen te leven’ (174). Bijvoorbeeld door zich als leesclub via de meesterwerken uit de wereldliteratuur met serieuzere problemen bezig te houden. *De zomer van de linnen schoenen* schiet een bres in de dam die Randolph en zijn vrienden hebben opgeworpen; het ondermijnt de retoriek (‘keukenmeidenproza’, ‘de dagboeken van zo’n meisje!’) waarmee ze de wereld doorgaans buiten de deur houden.

Natuurlijk: aan het eind van de roman *De literaire kring* sluiten als gezegd de rijen zich weer: de kritische potentie van Ruths boek wordt vakkundig geneutraliseerd, want het succesnummer wordt in Februari’s roman helemaal verzwolgen door de amusementsindustrie, waarna het voor Randolph en zijn vrienden wel erg gemakkelijk wordt om het als niemendalletje weg te zetten. Toch ligt de sympathie, niet alleen van de vrouwelijke personages, maar ook van de *implied author* en (buiten de roman) van Marjolijn Februari, veeleer bij het concrete engagement van Ruth, dan bij de hoogdravende abstracties van de

leden van de literaire kring. *De literaire kring* tekent bezwaar aan tegen de blasé toon die doorgaans in 'weldenkende' kringen wordt aangeslagen over dit soort boeken. Tegenover het stijve, verkrampte en krachteloos geworden literair discours van de leesclub staat in Februari's roman blijmoedige, opgewekte en levensvatbare (want door velen gewaardeerde) literatuur als die van Ruth Ackermann. 'Zelfs als je bezig bent te verdrinken', schrijft Ackermann, 'is dat nog geen reden om niet vrolijk naar de mensen op het strand te zwaaien. Drowning. But waving. Cheer up' (2007).

Opnieuw: op zoek naar een publiek

Het was even wennen voor de postmodern *angehauchte* critici die Februari op grond van *De zonen van het uitzicht* en *Een pruik van paardenhaar* als de koningin van het Nederlandse postmodernisme zagen, maar het had er – zowel in *De literaire kring* als in de interviews die de verschijning ervan flankeerden – alle schijn van dat Februari tegenwoordig het schijnbaar oppervlakkige *cheer up*-motto van haar personage Ruth Ackermann onderschrijft. 'Ik probeer in alles wat ik schrijf, ook in mijn columns, een opgewekte toon aan te houden',²⁴ zei ze bijvoorbeeld. En ze merkte als een van de oogmerken van *De literaire kring* aan dat ze in de roman de chicklit bijval had willen geven: 'ik vind het een rare claim dat alleen de zogenaamde hogere literatuur van belang is voor de vorming van je karakter'.²⁵ Het mag dan ook 'allemaal best iets gezelliger en opgewekter (...) dan in veel literatuur gebruikelijk is', zoals ze in een ander interview opmerkt. Ook al omdat ze op die manier een groter publiek denkt te bereiken: 'mijn roman gaat over zware onderwerpen. Als je wilt dat zoveel mogelijk mensen zich daarvoor interesseren, moet je ze juist niet zwaarwichtig behandelen. Met mijn roman bereik ik meer mensen dan met een diepzinnige analyse'.²⁶

'De huidige lezers', meent Februari elders, vertonen een hang naar lagere cultuur, en dat is 'niet omdat lezers te laag zijn opgeleid, maar omdat ze te hoog zijn opgeleid. Omdat ze te veel gelezen hebben en genoeg hebben van specialistische kennis en analytische exercities: ze willen synthese, versimpeling, vandaar de voorkeur voor volkskunst en *Schmalz*'.²⁷ Het is duidelijk: ook deze schrijver zoekt een publiek. Ze heeft welbewust afstand genomen van het soort literair experiment dat misschien in de beperkte kring van *connaisseurs* op enthousiaste bijval kan rekenen, maar dat buiten die kring zo goed als non-existent is. Daarvoor zijn de 'zware onderwerpen' waarover ze schrijft eenvoudigweg te belangrijk.

In *De literaire kring* staat een zeer aangrijpende passage waarin Teresa de videoband bekijkt van een reportage over de vergiftigingszaak op Haïti. Nadat een eindeloze rij namen van gestorven kinderen over het scherm gerold is, doet de moeder van een van deze kinderen in Port-au-Prince haar verhaal. Het is een verhaal dat alle kenmerken vertoont van wat Randolph en zijn vrienden kitsch vinden. Het is autobiografisch, een persoonlijk relaas, concreet, anekdotisch. Geen referenties aan de wereldliteratuur of cerebrale terzijdes over politiek,

ethiek of moraal. Alleen maar kale details over het hoesten, de hoofdpijn, de steeds snellere ademhaling, het braken en uiteindelijk het sterven van het kind (245–250). Het is concreet en hartverscheurend.

Literatuur en goed burgerschap

Februari mag dan met *De literaire kring* hebben willen bijdragen aan de rehabilitatie van de chicklit, zoals ze in een interview zei, dat wil natuurlijk nog niet zeggen dat de roman ook chicklit wil zijn. Hoezeer het huichelachtige cultuurideaal van Randolph en zijn literaire vrienden ook aan de kaak gesteld wordt, toch neemt Februari ook dit soort lezers als deel van het publiek voor de literatuur uiterst serieus. En ze wil zulke lezers ook bereiken.

‘Lezers vormen een elite’, zegt zij in een interview in 2007, ‘een bevoorrechte groep met geld. Als je dan een roman schrijft vanuit de underdogpositie kunnen lezers na afloop hun schouders ophalen. Het is hun wereld niet’. Om die reden adresseert zij haar roman niet aan de slachtoffers van het beleid, maar aan de makers ervan: ‘de mensen met geld en invloed, die hoogopgeleid zijn, naar een museum gaan, die een goede baan hebben, die steeds meer op de hoogte zijn van de ellende in de wereld en steeds openlijker onmachtig zijn daaraan iets te doen’.²⁸

Ook elders heeft Februari rondom de verschijning van *De literaire kring* gezegd dat zij vindt dat er te weinig romans over en voor ‘de machtige bovenlaag van de bevolking’ geschreven worden, terwijl juist aan deze groep lezers voor een romanschrijver veel eer te behalen is, niet alleen omdat ze zich graag met cultuur inlaten (al dan niet uit intrinsieke belangstelling), maar vooral ook omdat juist zij uit de literatuur lessen kunnen trekken.²⁹

Ze hebben (...) meer macht dan anderen, en ze zouden het verschil kunnen maken. Ik ben erg geïnteresseerd in goed burgerschap, in normen en waarden. Ik zou willen dat het debat meer gaat over wat mensen in hun werk, in hun arbeidzame leven kunnen doen.

De literatuur, vindt Februari, kan dat debat voeden door concrete, kleine verhalen aan te dragen, een ‘veelheid aan individuele geschiedenissen’.³⁰ Omdat de maatschappelijke elite zich doorgaans niet met die individuele geschiedenissen bezighoudt, maar veeleer met de algemene regels en de wetten die gehanteerd worden om die geschiedenissen op elkaar af te stemmen, wil Februari de vertegenwoordigers van die elite ‘oproepen tot literaire gevoeligheid’.³¹

Randolf en zijn vrienden zijn bij uitstek in de positie het verschil te maken. Zij kunnen zonder ruggenspraak met wie dan ook beslissingen nemen die het mandaat van een minister te buiten gaan. Dat maakt dat ze, bij al hun intelligentie, belesenheid en eruditie, toch geen prototypische intellectuelen zijn – althans geen intellectuelen zoals die er in de Randstedelijke verbeelding van de culturele elite uitzien. Hun blik op de werkelijkheid wordt uiteindelijk niet door

filosofen en schrijvers gestuurd, maar door economen met de praktische blik van de marktkoopman. En dat is een ander perspectief, waarvan Februari vindt dat je het in de literatuur te weinig ziet.

Het meest opvallende verschil met de 'klassieke' intellectueel – de intellectueel zoals de culturele elite zich hem graag voorstelt – is dat de intellectuelen in *De literaire kring* niet zo sterk hechten aan hun onafhankelijkheid, hun autonomie. Sterker: ze koesteren een zeker soort minachting voor de (al dan niet principiële) afzijdigheid die als sinds de eerste sociologische reflecties op het fenomeen – zoals van Karl Mannheim en Julien Benda – voor klassieke intellectuelen een bestaansvoorwaarde wordt geacht.³² 's Avonds mogen zij verdiept zijn in de grote werken uit de westerse canon, overdag staan zij, zoals dat heet, met hun voeten in de modder. Maken zij vuile handen. Randolph daarover: 'Als je geen spelletjes kunt spelen, of als je daar niet toe bereid bent, hoef je ook niet te proberen invloed te krijgen op de manier waarop de dingen in dit land worden geregeld, want die invloed krijg je dan niet' (121).

Februari vindt dat de literatuur zich nadrukkelijker op dit soort niet-autonome intellectuelen zou moeten richten. Omdat zulke lezers in het dagelijks leven verantwoordelijkheden hebben, en omdat zij het verschil kunnen maken. En omdat zij, veel meer dan de traditionele autonome intellectuelen – naar wie niemand meer luistert en die alleen nog maar symbolische achterhoedegevechten voeren in de steeds minder belangrijke publieke ruimte –, een moraal nodig hebben. 'Moraal heeft pas zin wanneer je verantwoordelijkheden hebt', zei Februari begin 2008 in een televisie-interview. 'Als je niet deelhebt aan de maatschappij, en als je daden geen consequenties hebben, dan heb je ook geen moraal nodig'.³³

Het is de taak van de hedendaagse schrijver om de Randolfs van deze wereld bij de les te houden. Randolph, zo zagen we, is een man die in zijn vaste overtuigingen 'wordt gesteund door de hem omringende cultuur' (17). In die typering kunnen we een echo lezen van Rorty's typering van de 'metafysicus': iemand die ongedwongen alle belangrijke dingen beschrijft 'in termen van het eindvocabulaire waaraan [hij] en allen om [hem] heen gewend zijn'.³⁴ En dat eindvocabulaire is beperkt. De cultuur waarmee Randolph zich opzichtig omringt, is een monocultuur: Randolph doet er alles aan om de wereld van de concrete verschijnselen buiten de deur te houden. De schrijver die het Randolph daar gemakkelijk bij maakt, bijvoorbeeld door in een verheven autonomistische poëtica te blijven hangen, verzaakt. 'De opvatting dat literatuur, kunst vanzelfsprekend verheven is boven het leven, daar heb ik grote moeite mee', aldus Februari. Schrijvers moeten 'plaatsnemen in achtbanen, moeten naar circussen en pretparken toegaan, moeten meedoen'.³⁵

De literaire kring is een pleidooi voor een literatuur die zich niet comfortabel aan de zijlijn ophoudt. Schrijvers moeten meedoen. 'Je hoeft niet altijd vanaf een afstand tegendraads te zijn', zegt Februari in een interview. 'Je mag af en toen best eens meewandelen met de macht om dingen van binnenuit te beïnvloeden'.³⁶

Dat Februari ook in *De literaire kring* tot op zekere hoogte meewandelt met de macht, neemt niet weg dat die macht en de cultuurideologie waarop zij steunt grondig gedeconstrueerd worden. De 'literaire hysterie' van de leesclubleden blijkt niet veel meer dan een dekmantel te zijn, een stelsel van vrome uitspraken dat de twijfelachtige praxis van deze dorpsnotabelen de schijn van filosofische gefundeerdheid en de legitimiteit van de eerbiedwaardige cultuurtraditie verleent. Maar deze roman wil het niet bij die postmoderne deconstructie van de Randolfse ideologie laten. Want de auteur die het bij zo'n deconstructie laat, stelt zich opnieuw aan de zijlijn op: als autonome schrijver die zich verheven voelt boven wat er, concreet en alledaags, in de werkelijkheid gebeurt. Zonder dat te willen, helpt zo'n schrijver daar Randolph en zijn vrienden alleen maar mee.

De klassieke, autonome intellectuelen hebben in de wereld van vandaag geen doorslaggevende stem meer, bijvoorbeeld omdat de publieke ruimte waarin zij zich begeven niet meer de ruimte is waarin de beslissingen genomen worden. Wil de literatuur een maatschappelijke factor van enig belang zijn, dan moet zij zich daarvan rekenschap geven. Dat kan zij doen door zich op een ander soort lezer te richten en door niet steeds het perspectief van de buitenstaander met schone handen te kiezen.

Een assertieve elite?

In haar jubileumnummer 'Elke mening telt – telt elke mening?' meende de redactie van *De Groene Amsterdammer* in oktober 2007 te kunnen vaststellen dat de intellectuele elite zich de laatste jaren wat zelfbewuster en assertiever aan het opstellen is. De redactie stelt opgelucht vast dat intellectuelen in het harder wordend maatschappelijk debat van vandaag steeds vaker hun intellectuele scrupules opzij zetten om, geremobiliseerd, weer ouderwets autoritaire uitspraken te gaan doen.

De bijdrage waarin Februari ervoor pleitte dat schrijvers concrete maatschappelijke problemen aan de orde zouden gaan stellen, kreeg een belangrijke plaats in het nummer. Toch draagt Februari in haar essay een heel andere boodschap uit dan de redactie. Vertaald naar de wereld van *De literaire kring* zou je kunnen zeggen dat de intellectuele elite zich in de visie van de *Groene*-redactie genoodzaakt ziet zich weer wat meer als Randolph op te stellen: redenerend vanuit zekerheden, sprekend op een toon die geen tegenspraak duldt. Deze nieuwe, deels gespeelde, intellectuele zelfverzekerdheid zou dan het wapen zijn in de strijd tegen het oprukkend populisme.

Dit zou niet de strategie van Februari zijn. Zij heeft meer moeite met de intellectuele afkeer van het populisme, dan met het populisme zelf. Het idee dat de bevolking 'een vergaarbak van onderbuikgevoelens [en] rondvliegende emoties' is, van 'ongefundeerde meningen en incorrecte opvattingen', doet volgens haar 'weinig recht aan het intellectuele potentieel in de samenleving'.³⁷ Toen een recensent zich vrolijk maakte over een passage in *De literaire kring* waarin een taxichauffeur filosofische opmerkingen over de oneindigheid had gemaakt – dat

leek hem toch wel erg onwaarschijnlijk –,³⁸ reageerde Februari in een column door het een ‘gevaarlijk misverstand’ te noemen ‘dat de ene beroepsgroep racistische taal uitslaat en dat de andere beroepsgroep diep nadenkt’.³⁹

Wel is het zo dat ‘het intellectuele potentieel in de samenleving’ geactiveerd moet worden, en het is aan de schrijvers om daaraan bij te dragen. Van de schrijver als publieke intellectueel wordt op dit moment ‘gevraagd de vertaalslag te maken van sociale, ethische, religieuze theorieën naar concrete maatschappelijke, morele, godsdienstige problemen’, schrijft Februari in haar bijdrage aan het jubileumnummer van *De Groene*. Er zijn teveel schrijvers die ‘toevallig binnenwerelden beschrijven’ en ‘taalbuitelingen maken’; schrijvers die ‘geestig en teder en afstandelijk zijn’; schrijvers die zich zorgen maken ‘over hun plaats binnen de Nederlandse letteren, die pueriele omgeving waarin de verjaardag van een schrijver het hoogtepunt van het jaar is’. Zulke schrijvers zien niet dat ‘veel discussie zich verplaatst van literaire tijdschriften naar kranten, van de academische theorievorming naar politiek en samenleving’.

Februari voelt zich als schrijver in de wereld van vandaag uitgenodigd die verplaatsing mee te maken. En ze ziet het als haar plicht om op die uitnodiging in te gaan.⁴⁰

Het is (...) absoluut noodzakelijk dat de mensen die met hun ideeën invloed proberen uit te oefenen op de werkelijkheid, tegelijk openstaan voor de invloed die de veranderende werkelijkheid zelf weer uitoefent op hun ideeën. Een intellectueel zou ik dan ook liever niet beschrijven als iemand die geëngageerd is met de publieke zaak, maar als iemand die verantwoordelijkheid neemt voor die publieke zaak.

Vanuit dit gevoel voor noodzakelijkheid mengt Februari zich, in haar columns en in *De literaire kring*, in het publieke debat. De schrijver blijft niet aan de zijlijn staan en neemt verantwoordelijkheid. Zij engageert zich.

NOTEN

- 1 K. Kleijn & A. van Roessel: 'Een mening vorm(t) je'. In: *De Groene Amsterdammer* (19-10-2007), 5.
- 2 M. Februari: 'Schrijven met open raam'. In: *De Groene Amsterdammer* (19-10-2007), 30-31, citaat 31.
- 3 Paginanummers in de lopende tekst verwijzen naar de eerste druk van M. Februari: *De literaire kring*, Amsterdam, 2007.
- 4 B. Vervaeck: 'M. Februari, *De zonen van het uitzicht*: Debuut met uitzicht'. In: *De Morgen* (29-6-1990).
- 5 S. Gielis: 'Vlees noch vis. Marjolijn Februari's literaire spiraal'. In: *Ons Erfdeel* 50 (2007), nr. 3, 169-171, citaat 170.
- 6 D. Rovers: 'Wie gemein ich bin! Over de auteur die zijn eigen lezer wordt'. In: *De witte raaf* nr. 131, januari 2008, 1-3, citaat 3. Ook te raadplegen via de website van het tijdschrift: www.dewitteraaf.be
- 7 M. Cloostermans: 'Eenvoudig en ongevaarlijk'. In: *De Standaard* (7-2-2008).
- 8 J. Lamoree: 'Ik stop alles in mijn werk en raak daardoor uitgeput. Een gesprek met Marjolijn Februari'. In: *Het Parool* (22-3-2007).
- 9 J. Luis: 'De literaire kring'. In: *Opzij* (1-4-2007).
- 10 Overigens is Marjolijn Drenth de naam die M. Drenth von Februar in het dagelijks leven hanteert.
- 11 Februari: 'Schrijven met open raam' (zie noot 2), 30.
- 12 Februari: 'Schrijven met open raam' (zie noot 2), 31.
- 13 M. Februari: *De zonen van het uitzicht*. Amsterdam, 1989, 5.
- 14 C. van Rhee: 'J.A. Ebbinghe Wubben: *Literatuur en recht. Charles Dickens en gevangenschap wegens schulden*'. In: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 71 (2003), 465-467, citaat 465. Vergelijk J. Gaakeer: *Recht op verhaal. Een eerste stap in de wereld van het recht aan de hand van literaire werken*. Amsterdam, 2000, 13-16.
- 15 De column die Februari in juni 2002 over de zaak-Vos schrijft, gaat over de wijze waarop de overheid haar morele gezag verkwanselt door 'omwille van de efficiëntie voor 500.000 te schikken in een zaak met meer dan zestig doden'. Dat is, aldus Februari, niet te rijmen met het feit dat diezelfde overheid, met 'de nieuwe geestdrift voor het herstel van normen en waarden', van straatjongens eist dat ze normen en waarden laten prevaleren boven hun economische belang. M. Februari: 'Een stuiterend oog'. In: *de Volkskrant* (29-6-2002). Zie ook M. Februari: *Park Welgelegen. Notities over morele verwarring*. Amsterdam, 2004, 129.
- 16 H. Mulisch: *Bericht aan de rattenkoning*. Amsterdam, 1966, 41.
- 17 Zie Paul Giles: 'Sentimental posthumanism: David Foster Wallace'. In: *Twentieth-century literature* 53 (2007), 3, 327-344, citaat 327-328.
- 18 Vgl. Karen Mossberger, Caroline Tolbert & Ramona McNeal (eds.): *Digital citizenship. The internet, society, and participation*. Cambridge MA, 2008, en M. Hauben, R. Hauben & T. Scott (eds.): *Netizens. On the history and impact of usenet and the internet*. New York, 1997.
- 19 Vgl. R. Holub: *Jürgen Habermas: critic in the public sphere*. London etc., 1991, 2-8 en Jürgen Habermas: *Structural transformation of the public sphere. An inquiry into a category of bourgeois society*. New York, 1989.
- 20 W. Marx: *L'adieu à la littérature. Histoire d'une dévalorisation xviiiè-xxe siècle*. Paris, 2005, 167.
- 21 Marx: *L'adieu à la littérature*, 82. Vergelijk M. Featherstone: *Undoing culture. Global-*

- zation, postmodernism and identity. London etc., 1995, 15–33.
- 22 Pieter Steinz: 'De wereldpolitiek is een excuus. Columniste Marjolijn Februari grossiert in haar roman *De literaire kring* in ironie en satire'. In: *NRC Next* (16–3–2007).
- 23 Zie D. Keetley: 'Rethinking literature's lessons for the law: Susan Glaspell's *A jury of her peers*'. In: *Real. Yearbook of research in English and American literature* 18 (2002), 335–355.
- 24 G. van der Wal: 'Te weinig romans gaan over de machtigen'. In: *de Volkskrant* (23–3–2007).
- 25 Lamoree (zie noot 8).
- 26 E. Ety: 'Het mag in de literatuur wel iets opgewekter. Marjolijn Februari over haar laatste roman, moreel graaien en homo-seksualiteit'. In: *NRC Handelsblad* (27–7–2007).
- 27 M. Februari: 'Om gelezen te worden'. In: *Dietsche Warande & Belfort* 152 (2007), nr. 5–6, 755–759, citaat 758.
- 28 F. Speet: 'Wij, heren van stand'. In: *De Morgen* (23–5–2007).
- 29 Van der Wal (zie noot 24).
- 30 Februari: *Park Welgelegen* (zie noot 15), 209.
- 31 Idem.
- 32 J. Jennings & A. Kemp-Welch (eds.): *Intellectuals in politics. From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*. London etc., 1997, 10.
- 33 Uitreiking De Gouden Uil 2008, zaterdag 29 maart, 20.40 uur, Canvas.
- 34 R. Rorty: *Contingentie, ironie en solidariteit*. Met een inleiding van Ger Groot. Kampen, 2007, 134.
- 35 L. Eugelink: 'Veel godsdiensten zijn godslasterlijk'. In: *NRC Handelsblad* (3–5–2008).
- 36 M. Cohen & J. Vullings: 'Er is niets mis met een literair pamflet. Rondetafelgesprek: tegendraads leven en schrijven'. In: *Vrij Nederland* (17–3–2007). Vullings ('Wie P.C. Hooft zegt, zegt penose. Over vervlaking, verwarring en verwachting in de nieuwe Nederlandse letteren'). In: *De Gids* 170 (2007), 12, 1159–1170, citaat 1170) interpreteert Februari's roman als een pleidooi voor de soevereiniteit van literatuur en schrijver, die onder druk zou staan nu de geldadel zich van het domein van de literatuur meester gemaakt heeft. *De literaire kring*, meent Vullings, is een poging de soevereiniteit terug te bevechten. 'Februari haalt *door haar roman* de literatuur terug van de wereld van de machthebbers'. Deze interpretatie berust op een te oppervlakkige lectuur van de roman, die het idee van de soevereiniteit van de literatuur nu juist principieel bevrucht.
- 37 M. Februari: 'De bevolking: een vergaarbak van onderbuikgevoelens en incorrecte opvattingen?'. In: *de Volkskrant* (31–5–2007).
- 38 M. Pam: 'Kafka in een taxi'. In: *HP/De Tijd* (23–3–2007).
- 39 Februari: 'De bevolking'.
- 40 Februari: 'Schrijven met open raam' (zie noot 2), 31.

De taal is gans het volk – taalstandaardisatie en de constructie van identiteit

1. Inleiding

In dit artikel wil ik, naar aanleiding van onder meer het fundamentele en inspirerende werk van Ana Deumert (2004), laten zien dat de interne geschiedenis van het Afrikaans in het verleden vaak te simplistisch is voorgesteld. Het is niet waarschijnlijk dat het Standaardafrikaans terug te voeren is op één enkele relatief uniforme vernaculair/koine die reeds tegen het eind van de achttiende eeuw stabiliseerde. Datgene wat we vandaag de dag als Standaardafrikaans herkennen, is veel eerder een constructie die we te danken hebben aan taalentrepreneurs.¹ Zij stelden zich ten doel de ‘eerlijke’ landadel een stem te geven tegenover een hovaardig koloniaal bestel. In het streven naar de constructie van een eigen identiteit heeft ook het Afrikaner nationalisme² een niet onbelangrijk aandeel gehad in de strijd voor de opwaardering van het Afrikaans tot ambtstaal.

Ik geef eerst een korte uiteenzetting over het standaardiseringsproces (§2). Vervolgens ga ik in op de constructie van het Standaardafrikaans (§3). Daarna probeer ik te laten zien in welke mate het Standaardafrikaans in bepaalde opzichten het resultaat is van een streven naar een eigen identiteit, hetgeen er soms aanleiding toe gaf bewust tegen de Nederlandse norm in te gaan (§4). Ik bespreek twee voorbeelden die laten zien hoe de identiteits- en zuiverheids-idealen linguïstisch werden geconstrueerd, namelijk het negatiesysteem en het diminutiefsysteem (§5). De laatste paragraaf (§6) bevat de conclusie.

2. Het standaardiseringsproces

In het verleden werd vanuit linguïstisch georiënteerde benaderingen met betrekking tot de standaardisering van taal meestal uitgegaan van een regionaal of sociaal dialect dat de fonologische, morfologische en syntactische basis vertegenwoordigde van de standaardvariëteit. In het geval van het Afrikaans bestaat er de zogeheten *Oostgrens-hypothese*.

In de literatuur worden de volgende drie variëteiten of dialectbundels onderscheiden (Van Rensburg 1984, 514; 1989, 436–467 en 1990, 66–67; Ponelis 1987, 9; Du Plessis 1987a, 108 e.v.; 1987b, 144 e.v.):

- Kaaps Afrikaans/Zuidwestelijk Afrikaans;
- Oranjerivierafrikaans/Noordwestelijk Afrikaans; en
- Oostgrensafrikaans/Oostelijk Afrikaans.

Volgens Van Rensburg heeft het Oostgrensafrikaans zich ontwikkeld uit niet-standaardvormen van het Nederlands die werden gesproken door de Vrijburgers en veeboeren die later het binnenland zijn ingetrokken. Deze variëteit heeft zich in de vroege negentiende eeuw in korte tijd als taalvorm aan de Oostgrens gestabiliseerd en werd vervolgens door de Grote Trek over het binnenland verspreid. Volgens hem is het deze variëteit die aan de basis ligt van het moderne Standaardafrikaans. Tegenover deze variëteit, die teruggaat op natuurlijk voortgezette dialectische vormen van het Nederlands, bestaat er tevens Kaaps Afrikaans dat teruggaat op intertaalvormen,³ en dat werd gesproken door de vroegere slavengemeenschap en hun nakomelingen aan de Kaap. Ook Oranjerivierafrikaans is een contactvariëteit en gaat volgens Van Rensburg terug op vreemdetaalverwerving van niet-standaardvariëteiten van het Nederlands door Khoisprekers. Tegenwoordig wordt het hoofdzakelijk gebezigd door de bruine mensen van het Kaapse noordwestelijke binnenland en de zuidelijke Vrijstaat alsmede enkele kleinere gebieden elders. Hoewel reeds uitvoerig op de gebreken van deze opvatting van Standaardafrikaans als wezenlijk voortgezet Oostgrensafrikaans werd gewezen (vergelijk Grebe 1997), wordt ze nog steeds vaak als uitgangspunt in studies over het Afrikaans gebruikt.

Standaardtalen die slechts op één enkel dialect zijn gebaseerd, komen echter niet zo vaak voor en in meerderheid zijn zij het resultaat van dialectische gelijkmaking en koineïsering. Haugen (1972, 266) wijst erop dat het achteraf, als een taalnorm eenmaal gecodificeerd en ontwikkeld is, bijna onmogelijk is te achterhalen wat de bron ervan is. De meerderheid der standaardtalen dient dus beschouwd te worden als het resultaat van veelvoudige selectie, dat wil zeggen de complexe recombinate van kenmerken van verschillende dialecten. De centrale stelling van Ana Deumert in haar studie over de standaardisering van het Afrikaans is dat taalverandering aan de Kaap niet heeft geleid tot een rigide systeem van diglossie met aan de ene kant als *hoge variëteit* het Nederlands en zijn acrolectische variëteiten en aan de andere kant als *lage variëteit* het basilectische Kaaps-Hollands.⁴ Volgens Deumert is de ontwikkeling van het Afrikaans tot standaardtaal bijgevolg niet reduceerbaar tot de vervanging van het Nederlands door een lage variëteit ervan, namelijk een bepaalde vorm van het Afrikaans die er als het ware al honderd jaar van tevoren op lag te wachten.⁵ De taalstratificatie (sociaal, geografisch en etnisch) was volgens Deumert veel complexer.

Er ontwikkelde zich aan de Kaap een wijd spectrum aan spreekwijzen, die zijn blijven voortbestaan tot aan het begin van de twintigste eeuw. Deze zienswijze wordt gedeeld door Den Besten (1989) en Roberge (1995). Zij beschouwen de standaardisering van het Afrikaans immers niet als een rechtlijnig proces, maar

als het samenlopen van verschillende ontwikkelingslijnen en varianten. Hieruit werd door een proces van focusering⁶ en selectie op basis van bepaalde sociale en politieke ontwikkelingen aan de Kaap bewust een nieuwe standaardtaal *geconstrueerd*, die ten doel had als drager te dienen van bepaalde politieke en sociale idealen, door opvallend te contrasteren met het Standaardnederlands van het moederland.

Deumert legt uit hoe dit proces volgens haar is verlopen. Ze wijst er bijvoorbeeld op dat de meeste standaardtalen een veelvoudige herkomst hebben en tot wasdom komen door uiteenlopende vormen van taalcontact, maar tevens door de wisselwerking tussen *gesproken* en *geschreven* taal. Anders ook dan de rechtlijnige en betrekkelijk snelle ontwikkelingsgeschiedenis waar de Zuid-Afrikaanse Filologische School (vergelijk noot 5) van uitgaat, concludeert Deumert op grond van haar onderzoek dat het Afrikaans zich langzamer heeft ontwikkeld dan aanvankelijk werd gedacht. Zij onderzocht een corpus Kaapse teksten (het Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie)⁷ waaruit bleek dat de variatie zich voortzette tot ver in de twintigste eeuw. Afgezien van taalcontact en acculturatie hebben ook politieke en socio-economische factoren meegewerkt.

3. De constructie van Standaardafrikaans

Anders dan gewoonlijk wordt aanvaard, was de taalsituatie aan de Kaap gedurende de achttiende en negentiende eeuw niet simpelweg diglossisch met het Kaaps-Hollandse vernaculair (Afrikaans) als de inheemse lage variëteit en Nederlands als de hoge variëteit die in de scholen werd onderwezen en in formele situaties werd gebezigd. In plaats van zo'n 'gebruiks-georiënteerde' diglossie veronderstelt Deumert (2004, 64) een situatie van 'gebruikersgeoriënteerde' dialectische diglossie. Dit houdt in dat variëteiten dicht bij het Nederlands (matri- en acrolecten) niet de hoge variëteit vormden voor de *gehele* taalgemeenschap. Aan de Kaap waren er groepen voor wie de hoge variëteit de eerste taal was, die ze ook gebruikten in informele situaties, maar er waren eveneens groepen die deze hoge variëteit niet beheerste. Het gebruik van de hoge en lage variëteiten en variante vormen was niet alleen afhankelijk van het domein (formeel of informeel), maar werd tevens bepaald door sociale kenmerken als klasse, etniciteit en ras. Bovendien was het Kaaps-Hollandse vernaculair erg onvast en veel continuer van aard dan algemeen wordt verondersteld.

Met behulp van dit wijde spectrum aan spreekwijzen waarvan al naar gelang de context gebruik kon worden gemaakt, creëerden dialectschrijvers aanvankelijk stereotiepe identificeerbare karakters op grond van taalvariatie. Hun navolgers, de taalentrepreneurs op deze rijke 'taalmarkt', vormden dit heteroglossisch taalcontinuüm om door stemmen te laten opklinken die een gemeenschapsidentiteit lieten horen.

Tijdens de negentiende eeuw ontstond er een Kaaps-Hollandse schrijftraditie die zich gestaag ontwikkelde.⁸ Typerend voor deze Kaapse dialectteksten was het gebruik van de opvallendste kenmerken van het Kaaps-Hollandse vernaculair. Het oogmerk van de schrijvers ervan was ongetwijfeld zich te bedienen van

hetgeen ze beschouwden als het lokale Kaaps-Hollandse dialect. Men moet zich echter realiseren dat dialectteksten normaliter sociolinguïstische stereotypen reflecteren en dientengevolge niet noodzakelijk linguïstisch authentiek zijn. Ze gaan trouwens vaak mank aan stereotiepe overdrijving en overgeneralisatie en dienen dus geïnterpreteerd te worden als een complexe, sociaal beïnvloede representatie van het vernaculair.

Deze teksten vertonen vaak een versmelting van verschillende niet-standaard-kenmerken die niet per se tegelijkertijd (in algemene en frequentatieve zin) voorkwamen in de spraak van authentieke dialectsprekers. Een typisch procédé is de tekst gewoon te doorspekken met stereotiepe kenmerken van de ongepolijste niet-standaardtaal. Prototypische koloniale karakters (blank én gekleurd) als *Arme Boer*, *Boereseun*, *Een Burger*, *Polly Lekkergoed*, *Grietje Beuzemstok*, *Klaas Waarzegger*, *Kaatjie Kekkelbek*, enzovoort, werden bijgevolg in de Kaapse teksten ten tonele gevoerd. Het taalgebruik van deze teksten moet derhalve worden geïnterpreteerd als een cultureel stereotype van de alledaagse gesproken taal – een *nabootsing* gebaseerd op overgeneralisatie.

Deze dialecttraditie was heel populair, ook onder de Moslingemeenschap van de Kaap en de Moravische zendingsgemeenschap in Genadendal die over een eigen drukpers beschikte. Zo ontstond er een gestileerd linguïstisch en sociaal prototype dat de gewone boer en het landvolk (geaccultureerde autochtonen) portretteerde als symbolische tegenovergestelden van de hovaardige koloniale Engelsman en de Hollandssprekende stedeling.

Wat aanvankelijk heel spontaan werd gefabriceerd, werd hoe langer hoe bewuster. Hierin speelden politieke en sociale krachten mee. Vóór het einde van de negentiende eeuw heeft een gemeenschappelijke basiskoïne wellicht nauwelijks bestaan. Die ontwikkelt zich eerst in de loop van de negentiende eeuw, zodat er op basis hiervan pas tegen het begin van de twintigste eeuw met standaardisering kan worden begonnen.

4. Een eigen identiteit

De verantwoordelijken voor het focuseringsproces behoorden hoofdzakelijk tot de opkomende professionele klasse en vervulden tevens een belangrijke rol tijdens de opkomst van het Afrikaner nationalisme vanaf het eind van de negentiende eeuw aan de Kaap. Al met al kon alleen deze betrekkelijk goed opgeleide klasse bepaalde taalvormen als neerlandismen herkennen vanwege hun vertrouwdheid met de Nederlandse norm. Ze konden dan ook meestal moeiteloos heen en weer schakelen tussen de nieuwe opkomende standaard (Afrikaans) en het Nederlands.

Het focuseringsproces werd heel bewust gestuurd. Dit blijkt duidelijk uit de volgende uitspraak van de vroege Afrikaanse schrijver Melt Brink (1842–1915), zoals geciteerd in Kannemeyer (1984, 71):

Ik heb mij, wat de taal betreft, zooveel mij zulks mogelijk was, aan de middenweg tussen goed Hollands en Patriots gehoude. De eerste

omdat ik denk dat deze voor velen gemakkelijker zal lezen, en ten tweede omdat ik het Patriots te overdreven acht, wij spreken zo niet onder ons. Ik heb het Kaaps-Hollands zoals wij het gewoonlijk spreken gevolgd.

Vanaf ongeveer 1900 won het Afrikaner nationalisme toenemend veld onder bijna alle sociale groeperingen van de koloniale burgerbevolking. Het werd ondersteund door een levenskrachtige taalbeweging die drager was van dit nieuwe nationalisme. Het linguïstische stereotype dat in zwang kwam door de vroege dialectteksten diende als model voor de nieuwe Afrikaanse norm die in 1925 naast het Nederlands en het Engels als ambtstaal werd erkend.

Tijdens het standaardiseringsproces moest er tussen concurrerende vormen en constructies worden gekozen. Het Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie van Deumert laat zien dat er tot vroeg in de twintigste eeuw nog een grote variatie was aan kenmerken die het Afrikaans als verschillend van het Nederlands markeerden. Maar tijdens de periode dat het Afrikaans als drager van het nieuwe nationale gevoel bijgeslepen moest worden, werd er allicht ten gunste van kenmerken beslist die niet noodzakelijk tot een bepaald lect behoorden. Zulke kenmerken voldeden echter aan bepaalde ingebeeide ideeën over 'zuiverheid' die het Afrikaner nationalisme profileerden of voldoende afstand creëerden tussen de nieuwe norm (Afrikaans) en het Nederlands. Bepaalde vormen uit het variatiecontinuüm werden óf als te basilectisch óf als te Nederlands beoordeeld.

Vooraf in sommige kringen werd het Afrikaans als een verbasterd patois gezien. Maar ook de eigenheid van het Afrikaans als van goede komaf, maar desniettemin van Afrika, werd benadrukt. Deze twee standpunten werden ook in het standaardiseringsproces verrekend: niet te veel overhellen naar de basilectische/creoolse kant, maar tevens een eigen Afrikaanse identiteit laten zien.

5. Voorbeelden

Hieronder bespreek ik twee voorbeelden die laten zien hoe deze identiteits- en zuiverheidsidealen linguïstisch werden geconstrueerd.

5.1. NIE-2: dubbele ontkenning

NIE-2 vormt een van de opvallendste verschillen tussen het moderne Standaardafrikaans en het Nederlands. Vergelijk de volgende voorbeelden:

Hy sal dit nie doen nie.

Sy sal dit nooit doen nie.

Hy het sy boek nie saamgebring nie.

Hy hou nie van koue koffie nie.

In vroege Kaapse teksten en het Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie, door Deumert onderzocht, is de frequentie van NIE-2 nogal laag; in het Corpus Kaaps-Hollandse teksten slechts 21% van de gevallen (363 op 1746).⁹ Ook de spreiding van NIE-2 over de verschillende schrijvers van deze teksten valt op. Slechts één derde gebruikt soms de constructie. Voor geen van de schrijvers is deze constructie de norm. Diegenen die zich daar soms wel van bedienen, gebruiken de constructie volkomen in overeenstemming met de structuur van het moderne Standaardafrikaans. Het is daarom des te verwonderlijker dat NIE-2 als een kenmerk van het Standaardafrikaans werd opgenomen; vooral als men zich realiseert dat deze constructie werd geassocieerd met de substraatgemeenschap en dat ze dientengevolge geen opvallend/opmerkelijk prestige had. Daar komt nog bij dat NIE-2 slechts sporadisch in de meso- en acrolectische variëteiten voorkwam. In de vroege dialectteksten werd NIE-2 vooral aan gekleurde sprekers in de mond gelegd.

NIE-2 heeft voor veel controverse in de Afrikaanse historische taalkunde gezorgd. Gevallen van zogenaamde NEG-doorslag ('negative spread') zijn niet onbekend in diverse West-Germaanse lecten. In het Aarschots dialect in Brabant (Pauwels 1958, 435–457) komen bijvoorbeeld gevallen van NEG-doorslag voor die in hoge mate met het Afrikaans overeenstemmen:

Jef was gistere nooit nie ziek nie.
Ik vind in de stad nievers geen talore nie.
Dö zal niemand genelast neme van emme nie.
Noot et em dat nie gedöön nie.
Ik em niemand nie gezien nie.

Vooraf de zogenaamde Zuid-Afrikaanse Filologische School (vergelijk noot 5) heeft deze overeenkomsten aangegrepen en aangevoerd dat het voorkomen van een 'dubbele nie' in het Afrikaans dus geen unicum is en gewoon voortspuit uit en een verdere ontwikkeling vertegenwoordigt van een eigenschap die reeds in het zeventiende-eeuwse Nederlands bestond.

Maar onder anderen Den Besten (1985, 1986) heeft laten zien dat er belangrijke structurele verschillen bestaan tussen het Afrikaanse negatiesysteem met NIE-2 en dat van de Nederlandse dialecten en hij betoogt bovendien dat deze 'dubbele negatie' de zuidelijke dialecten betreft (Brabant, Vlaanderen), die in de ontwikkeling van het Afrikaans slechts een bescheiden rol hebben gespeeld.¹⁰

Na diverse negatiesystemen van het West-Germaans (het Aarschots inbegrepen) te hebben geanalyseerd binnen het kader van het Afrikaanse systeem, concludeert Den Besten (1985, 1986) dat, zoals Nienaber reeds in 1934 vermoedde, substratuminvloed buiten kijf staat.¹¹

Uit de vroege dialectteksten blijkt dat het gebruik van NIE-2 werd bepaald door register en stijl. Niet alleen is het gebruik van negatie frequenter in de gesproken taal, maar NEG-doorslag als emfatische strategie is tevens kenmerkend voor de informele spreektaal en taalcontactsituaties. Deze emfatische

functie van NIE-2 ging verloren toen het grammaticaliseerde als bereiksmarkeerder ('scope marker'). Zoals blijkt uit de analyses van Den Besten en Nienaber (vergelijk noot 11 en ook Roberge (2000, 148)) ontstond de innovatie en herstructurering waaruit NIE-2 voortkwam in de veeltalige substraatgemeenschap.

Maar nu zijn het juist deze sociale en stilistische (emfatische) kenmerken van NIE-2 die er waarschijnlijk voor hebben gezorgd dat het werd gestandaardiseerd. De sociolinguïstische eigenheid van NIE-2 gaf kennelijk de doorslag. Symbolisch werd de nieuwe standaardtaal tegenover het Nederlands gekarakteriseerd als behorend tot het volk. Het zou interessant zijn na te gaan of er ook genotuleerde besluiten of terloopse opmerkingen gedocumenteerd zijn in dit verband.

De enige ondersteuning voor de veronderstelling dat een volks, van oorsprong creools kenmerk bewust werd ingevoerd om deel uit te maken van het hedendaagse Standaardafrikaans, is te vinden in Deumerts analyses van het Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie. Nog tot het eerste kwart van de twintigste eeuw was NEG-2 een veranderlijk kenmerk, met een lage frequentie. Maar de nieuwe standaardtaal moest voor bepaalde kenmerken doelbewust met de oude koloniale standaard contrasteren. Deze associatie van NIE-2 met de eerlijke Afrikaanse boer en het landvolk heeft zijn wortels reeds in de populaire dialectschrijftraditie uit de jaren 1850. Maar vanwege de regelmatige en vaste structuur die reeds in de grammatica's van het GRA¹² werd vastgelegd, contrasteerde ze toch weer opvallend en ondubbelzinnig met de onvaste, variabele en gemengde variëteiten gebruikt door de gekleurde en sociale onderklasse.

Het Standaardafrikaans werd dus bewust geconstrueerd en was het product van een duidelijke afwijzing van de Nederlandse norm en een vereenzelviging met de norm van een nieuwe standaard. De volgende opmerking van Malherbe (1917, 44) laat dit heel duidelijk zien:

Ook van die kant van Nederlands dreig ons 'n gevaar. Ons weet hoe moeilijk dit vir 'n openbare spreker was wat gewoond geraak het aan sijn soort Nederlands om 'n Afrikaanse aanspraak te lewer. Hy verval onbewus in Nederlandse vorm. Dit geld ook van schrijwe (...). Eers in die laaste jare na veel studie en bewuste strewe, kan 'n mens 'n groot verbetering opmerk. Dit gaan hand aan hand met 'n toenemende hoogskatting van ons taal wat (...) 'n so suiwer moontlike gebruik eis.

5.2. *Het diminutiefsysteem*

Gedurende 1987 heb ik opnamen gemaakt in de omgeving van mijn geboortedorp Swellendam (ongeveer tweehonderd kilometer ten oosten van Kaapstad) teneinde een indruk te krijgen van het taalgebruik van de trekboeren 'over de bergen van Afrika'. De respondenten waren toen allemaal ouder dan vijfenzeventig jaar. Deze mensen hebben hun Afrikaans verworven op basis van het Afrikaans van sprekers die omstreeks 1870 – min of meer toen de standaardi-

sering van het Afrikaans overging in een bewust proces – waren geboren. Toen ik die geluidsoptnamen onlangs weer beluisterde, viel het me op dat dezelfde sprekers waarover ik in een eerder artikel verslag deed (Grebe 2004), het diminutiefmorfeem [-tʃi], typerend voor het Kaaps Afrikaans dat teruggaat op aanleedersvariëten (vergelijk noot 3) daar gebruikten waar Standaardafrikaans nu [-ki] heeft. Opgetekende voorbeelden sluiten de volgende in: *slootjie*; *meisietjie*; *jongetjie*; *soutribbetjie*; *emmertjies*; *bordjie*. Dit is intrigerend omdat deze sprekers vertegenwoordigers zijn van de vroege dialectbundel die werd verondersteld weinig intertaalkenmerken te vertonen.

Den Besten (1989, 210) merkt op dat, ondanks de duidelijke verschillen tussen het Afrikaanse verkleiningsstelsel en het Nederlandse, het Afrikaans niettemin opvallend met het Hollands overeenstemt. Vergelijk de volgende voorbeelden:

Std. Nederlands	Niet-Std. Ndl. (Hol.)	Afrikaans
<i>maan+tje</i>	<i>maan+tje</i>	<i>maan+tjie</i>
<i>bom+etje</i>	<i>bom+etje</i>	<i>bom+etjie</i>
<i>paard+je</i>	<i>paard+je</i>	<i>perd+jie</i>
<i>huis+je</i>	<i>huis+ie</i>	<i>huis+ie</i>
<i>kop+je</i>	<i>kop+ie</i>	<i>kop+ie</i>
<i>boom+pje</i>	<i>boom+pie</i>	<i>boom+pie</i>
<i>koning+kje</i>	<i>koning+kie</i>	<i>koning+kie</i>

Het enige verschil tussen het Afrikaans en het Nederlands schijnt het verschil in de diminutieve allomorf te zijn: [-i] tegenover [-ə], maar hierin komt het Afrikaans dan weer met zijn dialectische Hollandse basis overeen. Le Roux (1921, 42) bevestigt dit: ‘Vkl. Wdn. worden in ’t Afr. op dezelfde wijze als in ’t Ndl. gevormd, met dit verschil, dat met ’t Ndl. *-je* in ’t Afr overeenkomt *-ie*, met Ndl. *-tje* Afr. *-tjie* [...]’. Desondanks is er toch één belangrijk verschil dat niet direct uit de spelling blijkt. Het Nederlands heeft telkens een [tʃə] tegenover een [ki] in het Standaardafrikaans – ook al wordt in het Afrikaans *-tjie* gespeld, het wordt als *-kie* uitgesproken. Maar nog tot vroeg in de twintigste eeuw was het verschil enigszins complexer. Toen waren er twee concurrerende systemen. In de zuidwestelijke variëteit met het Boland (Kaapstad en omstreken) als kerngebied kwam [-tʃi] algemeen voor, terwijl [-ki] elders schijnbaar de voorkeursvariant was.

Tegenwoordig is [-ki] de enige mogelijkheid in het Standaardafrikaans; [-tʃi] komt alleen nog voor als een gestigmatiseerde zuidwestelijke (Kaapse) variant. Vandaag valt dus nog net de zwaar gestigmatiseerde zuidwestelijke variëteit van het Afrikaans binnen het bereik van het Hollandse systeem. Ponelis (1993, 161) concludeert terecht dat andere variëteiten van het Afrikaans, alsmede het Standaardafrikaans, geen directe aansluiting met enige Nederlandse variëteit vertonen. Hij vermoedt wel dat [-ki] een vormverwante variant kan zijn van het Oudwestgermaanse suffix **-(i)kīn* dat in Hollandse dialecten is blijven voortbestaan toen de varianten met palatalisering ongepalataliseerde vormen

begonnen te verdringen. Ponelis (1993, 160) wijst ook op verwante varianten in Zuid-Hollandse dialecten met [-xi] als in [tauxi] *touwchie*.

Over het diminutieve systeem merkt Le Roux (1921, 42) op dat in gedeelten van Transvaal en de Vrijstaat *-tjie* overgaat tot *-kie*. Ook Steyn (1988) wijst erop dat S.J. du Toit, een van de stichters van het GRA, in de zestiende van zijn eenenzeventig stellingen opmerkt dat:

op verskeie plekke in die onderveld (lees: het Zuid-Afrikaanse binnenland waaronder de voormalige Boerenrepublieken van Transvaal en Oranje-Vrijstaat – НРГ) word verkleinwoorde gemaak met *-ki* in plaas van *-tji* (hoewel oek al weer ni altyd ni.) (Du Toit 1891, 51).

Tijdens het eerste Afrikaanse Taalkongres dat op 15 en 16 januari 1896 in de Paarl werd gehouden, werd een ‘adviseerende stem’ uitgebracht waarin *bitji* maar liefst vijfenveertig stemmen scoorde en *biki* nog maar net vijfentwintig. Ook interessant is de opmerking van Steyn (1988, 66) dat de meeste afgevaardigden Kaaplanders waren omdat de Transvalers en Vrijstaters door de recente Jameson-inval (de aanloop tot de Tweede Vrijheidsoorlog van 1899–1902 die uiteindelijk tot de ondergang van de twee Boerenrepublieken leidde) waren verhinderd. Op 18 september 1915 heeft de *Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns* die voor de beregeling van de Afrikaanse spelling verantwoordelijk was, op zijn zesde jaarvergadering de voorgestelde regels voor het Afrikaans goedgekeurd. Er werd tot de verkleiningsuitgang *-tjie/-djie* ten koste van *-kie* besloten. Hierover merkte Malherbe (1917, 21) op dat het een beslissing was: ‘Waarbij alle binnelanders wat *-kie* sê [beklemtoning НРГ], hulle met vrijmoedigheid kan neerlé’. J.J. Smith (zoals geciteerd door Steyn 1988, 69) van *De Huisgenoot* schreef in juni 1917 dat, indien *-kie* in plaats van *-tjie* werd toegelaten, het gevaar bestond dat dat eveneens gebruikt zou worden bij andere woorden. Hieruit blijkt dat de uitspraak met de *k* toen stellig nog werd afgekeurd en hoofdzakelijk een ‘onderveldse’ (binnenlandse) variant was.

Later zou dit waardeoordeel, gebaseerd op *projectie*¹³, omkeren. Hoe het ook zij, de vraag rijst naar de redenen waarom varianten met [tʃi] uit het Standaardafrikaans zijn verdwenen. Anders gesteld: waarom werden ze gestigmatiseerd en vervolgens geweerd en uitgebannen? Deze gepalataliseerde varianten waren immers in overeenstemming met de Nederlandse norm en aanvankelijk zelfs de voorkeursvormen.

Op deze vraag kan ik op grond van enkele aanwijzingen hoogstens een speculatief antwoord geven. Ik vat het kort samen. Het Afrikaans kende vroeger twee diminutieve systemen: in de zuidwestelijke variëteit [-tʃi] in bepaalde contexten waar andere variëteiten [-ki] hadden. [-ki] was vooral algemeen in de gebieden over de Kaapse bergen, dieper het binnenland in, maar zoals uit meerdere gegevens in de literatuur kan worden afgeleid ook weer niet altijd. Omdat het zuiden aanvankelijk de toon aangaf, werden de varianten met [-tʃi] gestandaardiseerd zoals nog steeds blijkt uit de *tjie/djie*-spelling van het Standaardafrikaans.

Vanaf het eind van de jaren twintig van de vorige eeuw werd het noorden van het land steeds belangrijker – het economische centrum lag er immers al en in 1936 werd de *Suid-Afrikaanse Uitsaaikorporasie* in Johannesburg gevestigd. Omdat er als gevolg daarvan een groter cultureel evenwicht tussen noord en zuid tot stand kwam, werd in noordelijke publicaties in toenemende mate de strijd aangebonden tegen te typisch Bolandse (Kaapse) vormen. Coetzee (1948) noemt als typische voorbeelden (de noordelijke vorm als eerste): *more/môre; sop/soep; ertappel/aartappel* enz.

Mijn hypothese is dat er iets soortgelijks met de gepalataliseerde [-tʃi] gebeurde. De spelling was toen reeds ingeburgerd, maar aan de uitspraak kon nog worden geprutst. De noordelijke uitspraakvariant werd krachtiger doordat de varianten met de affrikaat [tʃi] steeds sterker werden gestigmatiseerd en in verband werden gebracht met creoolse invloeden die niet strookten met de steeds sterker wordende raszuiverheidsidealen van het Afrikaner nationalisme.

Om dit te begrijpen moet men weten dat de prototypische Kaapse tongval, met de Bo-Kaapse Maleiergemeenschap als kern van deze variëteit, gekenmerkt wordt door woorden waarin een geprononceerde affrikaat [dz] voorkomt tegenover [j] in andere variëteiten, bijvoorbeeld *jy[dzy]; jou[dzou]; julle[dzulle]; jas[dzas]; jaar[dzaar]; jolig[dzilig]; Jesus[dzisas]*. Toen de *ek*-spelling bijvoorbeeld in 1920 door de Akademie werd ingevoerd, maakte prof. N.J. Brümmer van de Stellenbossche Kweekskool sterk bezwaar. Deze uitspraak, betoogde hij, werd vanuit de Kaap over Worcester (gelegen aan de belangrijkste doorgang door de bergen die de Kaapse kom omringen) naar het noorden verspreid. Verder merkte hij op: ‘Om het tans als algemeen geldend te verklaren is ’n overwinning van de Slamaaiers [Kaapse Maleiers; contaminatie van *islam* en *Maleiers* – HPG]’. (*Akademie-jaarboek* 1920, 74–75). De [ɛ] van *ek:ik* vertegenwoordigt een geval van vocaalverlaging die net als affrikatisering typerend is voor de Kaapse tongval van vooral gekleurde sprekers (vergelijk: *regtig:régtàg; gedoen:gàdoén; lemoen:làmoén; magtig:mágtàg*).

Brümmers opmerking laat zien hoe betuttelend en neerbuigend er werd gedacht over typische Kaapse vormen die in verband werden gebracht met gekleurde Kaapse sprekers. Ik denk dat het precies zo is gegaan met de palatale [tʃi]-variant van het diminutief. De affrikaat [tʃ] van de *tʃi*-uitspraak werd stellig in verband gebracht met de affrikaat [dz], typerend voor de taal van de creoolse Bo-Kaapse Maleiergemeenschap. De stigmatisering van de *tʃi*-uitspraak werd misschien aanvankelijk aangevoerd vanuit het noorden, maar juist omdat men gevoelig was voor de smet van ‘Hotnotstaal’, ook in het zuiden doorgevoerd. Anders is niet te verklaren waarom het nu over het hele spraakgebied als onbeschaafd wordt beschouwd.

We zien nu dat het met het verkleiningsstelsel precies andersom is gegaan als met NIE-2, terwijl dezelfde identiteitsscheppende krachten werkzaam zijn geweest waarmee volk en taal op elkaar werden afgestemd. De Nederlandse herkomst van de palatale *tʃi*-varianten werd niet meteen aangevoeld, maar daarentegen juist geassocieerd met een gekleurde bevolkingsgroep aan de rand van

de spraakgemeenschap. Die gemeenschap speelde bovendien niet mee in het nationaliteitsstreven van de Afrikaner. Daarom moesten deze varianten de aftocht blazen.

6. Tot slot

Ik heb geprobeerd aan te tonen dat bepaalde kenmerken van het moderne Standaardafrikaans niet overtuigend verklaard worden door één onderliggend basisdialect te veronderstellen, maar dat een wisselwerking tussen de verschillende variëteiten van de gesproken en geschreven taal soms doorslaggevend is geweest voor de totstandkoming van de standaardtaal. Daarbij werd bewust aan een eigen identiteit gewerkt door soms tegen de Hollandse norm in te gaan. Er werd echter ook wel eens tegen bepaalde eigenheden van de Kaapse taal geageerd, teneinde 'onzuiverheden' te vermijden, zoals in het geval van het diminutiefsysteem. Toch neemt dit niet weg dat het Standaardafrikaans ettelijke eigenschappen heeft opgenomen uit de basi- en mesolectische variëteiten zoals NIE-2, de *pa-hulle*-constructie, werkwoordserialisering (*Daarom laat val hy die piesangs*)¹⁴ en het indirect-objects-*vir*. Daarom kon de dissidente anti-Apartheidsschrijver, Jan Rabie, eens uitroepen dat het Afrikaans het enige ware product van geslaagde niet-rassige samenwerking in Zuid-Afrika vertegenwoordigt.

NOTEN

- 1 Deze term werd door Rubin (1977) gemunt en verwijst naar de agenten van taalstandaardisatie die uit het heteroglossische variatiespectrum van de taalmarkt proberen 'gemeenschapsstemmen' tot stand te brengen.
- 2 Zie Deumert 2004, hoofdstuk 4.
- 3 De term 'intertaal' functioneert binnen de zogenaamde 'Intertaalziening' van T2-*verwerving* door volwassenen (Van Rensburg 1992, 307 e.v.). Als een volwassene een tweede taal spontaan probeert te verwerven om welke redenen dan ook, bereikt hij meestal geen perfectie in de tweede taal. Zijn vorm van de doeltaal blijft steken ergens tussen de brontaal en de doeltaal. Zo'n intertaal-aanleerdersvariëteit heeft een eigen interne dynamiek. Deze 'aanleerderskrachten' veroorzaken

- o.a. substratumkenmerken in de 'aanleerdersvariëteit', alsook een neiging tot het regulariseren van ondoorzichtige grammaticale systemen zoals bij de onregelmatige werkwoorden.
- 4 In gemeenschappen waar decreolisering mogelijk was, ontstaat er een spectrum van linguïstische variatie: *basilect*, een intertaalvariëteit die het verst verwijderd is van de doeltaal; *acrolect*, een variëteit die wezenlijk hetzelfde is als de doeltaal, afgezien van misschien het accent en enkele grammaticale verschillen; *mesolect*, een variëteit ergens tussen deze twee polen, maar meestal steeds erg variabel en onvast.
 - 5 Volgens de zogenaamde Zuid-Afrikaanse Filologische School is de standaardisering van het Afrikaans het resultaat van codificering en uitbreiding van een reeds bestaand en relatief uniform vernacu-

- lair/koine dat reeds in 1775 stabiliseerde (Vgl. Raidt 1991, 174). Dit koine zou dan door natuurlijke taalveranderingsprocessen zijn gegroeid uit zeventiende-eeuws Nederlands/Hollands en vertegenwoordigde de lage variëteit binnen een toestand van diglossie. De 'Oostgrens'-hypothese waar ik in paragraaf 2 naar heb verwezen, houdt verder in dat het basisdialect van het Afrikaans niet alleen geografisch werd afgegrensd, maar ook dat mogelijke invloeden vanuit de aanleerdersvariëteiten van het Nederlands werden afgedijkt.
- 6 Focusering verwijst naar een proces van onderlinge tegemoetkoming die dialectische gelijkmaking tot gevolg heeft en leidt tot een goed gedefinieerd bovendialectische koine. Gefocusseerde en relatief uniforme variëteiten ontstaan door interdialectische en onderlinge toeschietelijkheid en ontwikkelen zich meestal snel tot algemene bovendialectische *taalstandaarden*. Ze vertegenwoordigen goed en gepast taalgedrag en worden bewust nagevolgd. Hoewel nog niet gecodificeerd, zijn ze toch normatief van aard – 'zo hoort het'. Deze relatief uniforme variëteiten vertegenwoordigen het informele beginpunt van standaardisering.
- 7 Het corpus behelst 350 brieven van 136 individuen en bestrijkt de jaren 1880–1910. Vergelijk verder Deumert 2004, hoofdstuk 3.
- 8 De eerste doelbewuste imitatie van de Kaaps-Hollandse spraak vindt men in het anonieme gedicht *Lied ter eere van de Swellendamsche en diverse andere helden bij de bloedige actie aan Muizenberg in dato 7 Aug. 1795*. Hierin wordt de draak gestoken met de Swellendammers. In de loop van de eeuw werden deze stereotypische nabootsingen door steeds meer schrijvers doelbewust om een verscheidenheid van redenen gebruikt.
- 9 Zie Deumert 2004, 196–207.
- 10 Den Besten (1985) is ervan overtuigd dat negatieverdubbeling in het Afrikaans niet op Germaanse lecten is terug te voeren. De onderscheiden systemen verschillen namelijk wezenlijk:
- West-Germaans:
COMP [S ... NEG ... {NEG; nicht-2} ...V]
- Aarschots:
COMP [S ...NEG ...{NEG; niet-2} ...V] NIE-3
- Afr:
COMP [S ...NEG-1 ...V] ... NIE-2
- In zogenoemde D-structuren mag NEG-1 in het Afrikaans, anders dan in de West-Germaanse structuur, wel *nie* ('nicht') zijn.
- 11 Volgens Den Besten heeft men hier een geval van interferentie uit het Nederlandse pidgin van de Khoekhoen. In het Nama (een Khoekhoense taal) wordt een zin ontkend door de negatiemerker *tamá*, en in speciale gevallen *tide*, dat net als in het Afrikaans doorgaans aan het zinseinde staat. Het negatiesysteem in het Standardafrikaans vertegenwoordigt een overname uit het Pidgin-Nederlands van de Khoekhoen dat reeds heel vroeg aan de Kaap heeft moeten ontstaan. In deze vorm van het Nederlands zijn de beide negatiesystemen, dat van het Nederlands (in het middenveld) en dat van het Khoekhoens (aan het zinseinde) over elkaar geschoven.
- 12 Het *Genootskap van Regte Afrikaners* (GRA) werd in 1875 in de Paarl in de toenmalige Kaapkolonie opgericht. Het genootschap had een eigen drukpers en beijverde zich voor de erkenning van het Afrikaans; het heeft een eigen orthografie ontwikkeld en onder andere ook de vroegste grammatica (1876) van het Afrikaans gepubliceerd.
- 13 Het begrip *projectie* houdt in dat sprekers zich in de oordelen die ze vellen over variëteit vormen bewust rekenschap geven van hun identiteit – haar bewust constu-

renen – naar gelang hun inschatting van de onderliggende factoren die variatie bepalen. Zie ook Le Page (1988, 31).

- 14 Uit constructies als *Hy laat die piesangs val; Hy gaan die beeste haal* ontwikkelde zich door serialisering constructies waarin het werkwoordstuk samengetrokken wordt tot: *Hy laat val die piesangs; Hy gaan haal die beeste*. Nog steeds worden de constructies met werkwoordserialisering als minder formeel en spreektaalachtiger beoordeeld.

BIBLIOGRAFIE

- BARKHUIZEN, J.H. ET AL.** (Reds.), *Hupomnema*. Pretoria, Dept. Grieks, Fakulteit Lettere en Wysbegeerte, Universiteit van Pretoria, 1992.
- BESTEN, DEN, H.**, 'Die doppelte Negation im Afrikaans und ihre Herkunft'. Boretzky, N. et al, 1985, 9–42.
- BESTEN, DEN, H.**, 'Double negation and the genesis of Afrikaans'. Muysken, P. & Smith, N. (eds.), 1986, 185–230.
- BESTEN, DEN, H.**, 'From Khoekhoen foreigntalk via Hottentot Dutch to Afrikaans: the creation of a novel grammar'. Pütz, M. & Dirven, R. (eds.), 1989, 207–249.
- BLOUNT, B.G. & SABCHES, M.** (eds.), *Sociocultural dimensions of language change*. New York: Academic Press, 1977.
- BORETZKY, N. ET AL.**, *Akten des 1. Essener Kolloquiums über Kreolsprachen und Sprachkontakte*. Bochum, Studienverlag Dr. N. Brockmeyer, 1985.
- BOTHA, T.J.R.** (red.). *Inleiding tot die Afrikaanse taalkunde*. Kaapstad, Academica, 1989.
- BRINK, ANDRÉ P. (SAMENST.)**, *Groot verseboek*. Kaapstad, Tafelberg-Uitgewers, 2000.
- COETZEE, A.J.**, *Standaard Afrikaans*. Intreerede by die aanvaarding van die R.K. Fraay-leerstool in die Afrikaanse Taal- en Volkskunde aan die Universiteit van die Witwatersrand. Johannesburg, Pers van die Universiteit van die Witwatersrand, 1948.
- DEUMERT, A.**, *Language standardization and language change. The dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam, John Benjamins, 2004.
- DI EERSTE AFRIKAANSE TAALKONGRES, GEHOUD AN DI PAARL**, 15 en 16 Jannewari 1896. Paarl, D.F. du Toit & Co., [1896].
- DU PLESSIS, H.**, 'Aspekte van Suidwes-Afrikaans met spesifieke verwysing na die Afrikaans van die Van der Merwes'. Pretoria, RGN-verslag, 1987a.
- DU PLESSIS, H.**, *Variasietaalkunde*. Pretoria, Serva, 1987b.
- DU PLESSIS, H. & DU PLESSIS, T.** (reds.), *Afrikaans en taalpolitiek*. Pretoria, HAUM, 1987.
- DU TOIT, S.J.**, *Afrikaans as volkstaal, 71 thesis, of stelling*. Paarl, D.F. du Toit & Co, 1891.
- GREBE, H.P.**, *Die historiografie van Afrikaans in heroënskou*. Pretoria, Universiteit van Pretoria (D.Litt.-proefskrif), 1997.
- GREBE, H.P.**, 'Onder de stolp van de tijd vandaan: een voorstudie naar de standaardisering van Afrikaans'. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 11, 2004, 1, 65–81.
- HAUGEN, E.**, *The ecology of language*. Stanford, Stanford University Press, 1972.
- KANNEMEYER, J.C.**, *Geskiedenis van die Afrikaanse literatuur* (tweede uitgawe). Dl. 1. Pretoria, Academica, 1984.
- LE PAGE, R.B.**, 'Some premises concerning the standardization of languages, with special reference to Caribbean Creole English'. *International Journal of the Society of Language*, 71 (1988), 25–36.
- LE ROUX, J.J.**, *Handleiding in het Afrikaans voor Nederlanders*. Amsterdam, S.L. van Looy, 1921.
- MALHERBE, D.F.**, *Afrikaanse taalboek*. Bloemfontein, Nasionale Pers, 1917.
- MESTHRIE, R.**, *Language and social history: Studies in South African sociolinguistics*.

- Kaapstad, David Philips Publishers, 1995.
- MUYSKEN, P. & SMITH, N.** (Eds.), *Substrata versus universals in creole genesis*. Amsterdam, John Benjamins, 1986.
- NIENABER, G.S.** 'Na 60 jaar weer NIE-2'. *Suid-Afrikaanse tydskrif vir taalkunde*, 21 (1994), 68–149.
- PAUWELS, J.L.**, *Het dialect van Aarschot en omstreken* (Bouwstoffen en en studiën voor de geschiedenis van het Nederlands V,1). Brussel, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Nederlandistiek, 1958.
- PONELIS, F.A.**, *Afrikaanse sintaksis*. Pretoria, J.L. van Schaik (Edms.) Bpk, 1979.
- PONELIS, F.A.**, 'Die eenheid van die Afrikaanse taalgemeenskap'. Du Plessis, H. & Du Plessis, T. (reds.), 1987, 3–15.
- PONELIS, F.A.**, *The development of Afrikaans*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 1993.
- PÜTZ, M. & DIRVEN, R.**, (eds.), *Wheels within wheels*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 1989.
- RAIDT, E.H.**, *Afrikaans en sy Europese verlede*. Kaapstad, Nasou Beperk, 1991.
- ROBERGE, P.T.**, 'The formation of Afrikaans'. Mesthrie, R., 1995, 68–87.
- ROBERGE, P.T.**, 'Etymological opacity, hybridization, and the Afrikaans brace negation'. *American Journal of Germanic Linguistics and Literature*, 12 (2000), 101–176.
- RUBEN, J.**, 'New insights into the nature of language change offered by language planning'. B.G. Blount & M. Sabches (eds.), 1977, 253–270.
- STEYN, J.C.**, 'Enkele skryftaalprobleme van Afrikaanse koerante in die "oewergangstydperk" tot omstreeks 1917'. *Suid-Afrikaanse tydskrif vir taalkunde*, 6 (1988), 3.
- VAN RENSBURG, M.C.J.**, *Die Afrikaans van die Griekwas in die tagtigerjare*. Pretoria, RCN-verslag, 1984.
- VAN RENSBURG, M.C.J.**, 'Soorte Afrikaans'. Botha, T.J.R. (red.), 1989, 436–467.
- VAN RENSBURG, M.C.J.**, *Taalvariëteite en die wording van Afrikaans in Afrika*. Bloemfontein, 1990.
- VAN RENSBURG, M.C.J.**, 'Op soek na Afrikaans: oor ontbrekende perspektiewe in die Afrikaanse geskiedskrywing'. Barkhuizen, J.H. et al. (reds), 1992, 307–329.

Veldboek. Tien jaar later

Inleiding

Het Steunpunt Nederlands als vreemde taal, dat aan de Universiteit van Amsterdam was gehuisvest, bestond in februari 2008 tien jaar. Een van de doelen van het Steunpunt was om het vak Nederlands als vreemde taal (NVT), met name de taalverwerving en didactiek ervan, meer op de kaart te zetten, onder andere door het professionaliseren van de NVT-docenten.¹ Uit een inventariserend onderzoek van het Steunpunt² in 1998 bleek dat de professionalisering van de docent Nederlands in het buitenland zich met name zou moeten richten op taalverwerving en didactiek. Het Steunpunt gaf in dezelfde publicatie het advies een stimulans te geven aan het gebruik van ICT in het NVT-onderwijs; gebleken was dat docenten slechts in beperkte mate ICT in hun onderwijs implementeerden.³

Het tienjarig jubileum van het Steunpunt leek de medewerkers een goede aanleiding om bovengenoemd onderzoek te herhalen. Met het hernieuwde onderzoek beoogde het Steunpunt een beeld te krijgen van de ontwikkelingen in het veld en de professionalisering van docenten in het afgelopen decennium. Het onderzoek moest ook informatie opleveren over wat de docenten in het vakgebied belangrijk vinden voor de toekomst en welke behoeften er zijn op het gebied van bijscholing en materiaalontwikkeling. De verschaft informatie zal hopelijk bijdragen aan beleidsvorming voor de ontwikkeling van het Nederlands als vreemde taal in de komende tien jaar. Het is dan mogelijk om gerichtere ondersteuning te bieden aan docenten en om projecten te ontwikkelen die zich op specifieke lacunes binnen het vakgebied richten.

Centrale vragen binnen het onderzoek waren: ‘Heeft er in de afgelopen tien jaar een professionalisering van de docent NVT plaatsgevonden?’, ‘Wat zijn de behoeften van docenten NVT op het gebied van bijscholing en materiaalontwikkeling?’ en ‘Is er in tien jaar meer aandacht binnen het vakgebied gekomen voor didactiek en taalverwerving?’ In dit artikel worden de belangrijkste resultaten van het onderzoek weergegeven. Eerst volgt nu een beschrijving van de gehanteerde methode.

Methode

Om een antwoord te vinden op de eerste twee onderzoeksvragen is een enquête afgenomen. Om de derde onderzoeksvraag te beantwoorden is er een studie

gedaan naar een drietal vakbladen (*Neerlandica extra muros, nachbarsprache niederländisch, ANBF-nieuwsbrief*) en congresbundels (*IVN-Colloquium, Studie Nederlands in Indonesië en Docentenbijeenkomst Zuid-Europa, Israël en Turkije*). Deze bladen en bundels werden onderzocht op de aanwezigheid van artikelen over taalverwerving en didactiek van het Nederlands als vreemde taal.

Enquête

De enquête is met behulp van enquêtesoftware in elektronische vorm aangeboden en afgenomen. Hij omvatte 79 vragen, het merendeel meerkeuze-, die verdeeld waren over de secties 'Personalia', 'Taalonderwijs', 'Behoeftte aan materialen', 'Bijscholing', 'Informatievoorziening' en 'Steunpunt Nederlands als vreemde taal'.

In het gedeelte 'Personalia' werden de respondenten bevraagd over hun leeftijd, moedertaal, opleiding en kwalificaties en de instelling waar ze werken. Dit gedeelte van de enquête moest door alle respondenten worden ingevuld. Docenten die taalvaardigheid geven, werden daarna doorgestuurd naar de sectie 'Taalonderwijs', docenten die geen taalvaardigheid geven naar de sectie 'Bijscholing'. In de sectie 'Taalonderwijs' werden de taalvaardigheidsdocenten bevraagd over de lesmethodes, toetsen, grammatica's, woordenboeken en (media)hulpmiddelen die ze in de onderwijspraktijk gebruiken en waar ze de beschikking over hebben op hun instituut. De hierop volgende sectie, 'Behoeftte aan materialen', werd ook alleen door de docenten taalvaardigheid ingevuld. Er werden vragen gesteld over de behoefte aan lesmateriaal voor de verschillende vaardigheden en de niveaus van het *Common European Framework of Reference (CEFR)*. De vragen in de sectie 'Bijscholing' zijn door alle respondenten beantwoord. Die vragen waren gericht op het identificeren van de verschillende soorten bijscholing waaraan de docenten hebben deelgenomen en op hun waardering van deze bijscholing. In de sectie 'Informatievoorziening' zijn voornamelijk vragen gesteld over vakbladen en de wensen daaromtrent. In de sectie 'Steunpunt Nederlands als vreemde taal' ging het voornamelijk om de kennis en het gebruik van leermiddelen, producten en diensten van het Steunpunt.

Populatie en respons

Bij het onderzoek is gebruikgemaakt van de adresbestanden van de Nederlandse Taalunie en het Steunpunt. Door deze twee lijsten met elkaar te combineren en op te schonen, bleef er uiteindelijk een lijst over van 651 docenten van wie wordt aangenomen dat ze zijn bereikt per e-mail. Van deze groep hebben uiteindelijk 163 docenten de enquête online ingevuld. Dit is een responsgraad van 25%.⁴

Uit 29 landen hebben er docenten gereageerd. De top-vijf van landen waar de meeste respondenten vandaan komen, is: 1. Duitsland (14,4%), 2. België (12,4%), 3. Italië (8,5%), 4. Verenigde Staten (6,5%) en een gedeelde vijfde plaats voor Indonesië en Tsjechië (5,9%). Meer dan de helft van de docenten heeft het Nederlands als moedertaal. De overige docenten hebben samen een totaal van achttien moedertalen, waarvan het Duits (6,7%) en het Frans (6,1%) het meest

genoemd werden. Op een enkeling na hebben alle docenten een universitaire opleiding. Een doctorstitel of een equivalent daarvan heeft 35% en de rest heeft een bachelor- of masteropleiding gevolgd. Opvallend is dat slechts tweederde van de docenten aangeeft Nederlands te hebben gestudeerd. Van diegenen die geen Nederlands hebben gestudeerd, heeft wel het merendeel een Germaanse taal gestudeerd. Slechts een derde van alle respondenten heeft een opleiding tot docent vreemde taal gevolgd. Het aantal jaren leservaring dat docenten hebben, varieert van een paar maanden tot 43 jaar. Van de docenten is 92,5% werkzaam (geweest) in het universitaire onderwijs en bijna de helft van de groep (47%) in het volwassenenonderwijs. Terwijl ongeveer een kwart van de docenten werkzaam is (geweest) in het voortgezet onderwijs, is slechts een tiende werkzaam (geweest) in het hoger beroepsonderwijs. Een klein percentage (7,5%) geeft privéles aan individuen of privé cursussen op een taalschool. Bijna 80% van de respondenten geeft taalvaardigheidsonderwijs. Cultuurkunde wordt door bijna 40% van de respondenten gedoceerd.

Bijna alle instituten (93%) bieden taalvaardigheid aan. Twee derde van de instituten biedt cultuurkunde en letterkunde aan, en nog iets minder instituten onderwijzen ook taalkunde. Bij minder dan een derde van de instituten is het voor studenten ook mogelijk om vakken te volgen op het gebied van vaktaal en tolken/vertalen. Bij een handjevol instituten is het mogelijk om didactiek van het nvt te volgen of andere vakken op het gebied van het Nederlands. Een leuk voorbeeld hiervan is 'Nederlands voor zeelui' dat in Odessa wordt gegeven.

Studie vakliteratuur

Ten grondslag aan het deelonderzoek over vakpublicaties lag de vraag: 'Is er in tien jaar meer aandacht binnen het vakgebied gekomen voor didactiek en taalverwerving?' Een van de doelen van het Steunpunt van het afgelopen decennium was het professionaliseren van de nvt-docent. Congressen en colloquia, maar ook vakbladen vormen een belangrijke bron voor docenten om aan informatie te komen, om kennis en ervaring uit te wisselen en met vakgenoten te discussiëren over recente ontwikkelingen in het vak.⁵ Als we het aantal artikelen in de vakbladen en congresbundels over een specifiek onderwerp opvatten als een indicatie voor de aandacht die dat onderwerp krijgt in het veld, zou de verwachting zijn dat in de afgelopen tien jaar het aantal artikelen over taalverwerving, leermiddelen, didactiek en ICT is toegenomen. Toename zou een bijdrage hebben kunnen leveren aan de doelstelling van het Steunpunt om het onderwijs Nederlands als vreemde taal meer te profileren. Mogelijkerwijs heeft dit ook de professionalisering van docenten bevorderd.

Om deze vraag te beantwoorden is er een corpus gemaakt van drie vaktijdschriften en van drie series congresbundels die het Steunpunt als belangrijk en toonaangevend beschouwt. De vaktijdschriften zijn *Neerlandica extra muros*, *nachbarsprache niederländisch* en de *ANBF-Nieuwsbrief* (sinds 2001 N/F). De congresbundels betreffen de bundels behorende bij het driejaarlijkse *Colloquium* van de Internationale Vereniging voor Neerlandistiek, het vijfjaarlijkse

congres *Studie Nederlands in Indonesië* en de tweejaarlijkse *Bijeenkomst van docenten in de Neerlandistiek in Zuid-Europa, Israël en Turkije*. Uit de genoemde vakbladen en congresbundels zijn alle artikelen bekeken en beoordeeld op de inhoud van het artikel. Er is gekeken hoeveel artikelen als onderwerp taalvaardigheid hadden. Hieronder vallen artikelen over taalverwerving, didactiek van taalvaardigheidsonderwijs, lesmaterialen voor taalverwerving en het gebruik van ICT in het taalverwervingsonderwijs. Per jaargang van een vakblad en per congresbundel is vervolgens bepaald hoeveel procent van de artikelen over deze onderwerpen gaan.

Leermiddelen

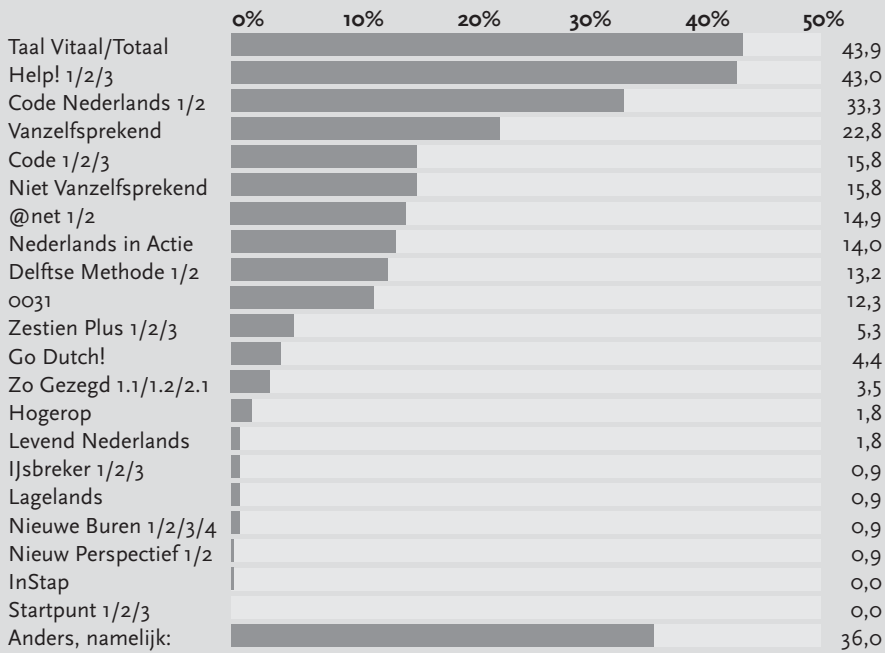
In deze paragraaf geven we de resultaten weer van de vragen over leermiddelen en naslagwerken. Deze en andere vragen die betrekking hadden op taalverwerving zijn door 116 personen beantwoord. Uitgaande van de totale hoeveelheid respondenten, 163, is dit 71%.

Leergangen

De vraag ‘Welke leermiddelen gebruikt u?’ leverde een lijst op van negentien leergangen (zie figuur 1). De leergang waar het vaakst mee wordt gewerkt, is *Taal vitaal/Taal totaal. Help!* (deel 1, 2 en 3) wordt bijna even vaak gebruikt en staat op de tweede plaats. Op de derde plaats staat *Code Nederlands* (1 en 2); een derde van de docenten werkt hiermee.

Van de leergangen die de docenten tien jaar geleden aangaven te gebruiken is *Vanzelfsprekend* de grootste stijger in de lijst; deze is van 6% naar bijna 23% gestegen. *Code Nederlands* is van de plaats van meest gebruikte leergang verstoten door *Taal vitaal/Taal totaal*, die tien jaar eerder nog helemaal niet werd genoemd. Naast de reeds hierboven genoemde titels zijn de volgende erbij gekomen (in aflopende volgorde): *Code*, *@net*, *Nederlands in actie*, *Delftse methode* en *0031*. Materiaal dat op de website van het Taalunieversum staat en speciaal is ontwikkeld voor docenten nvt wordt door iets meer dan dertig procent van de docenten gebruikt.

De lijst met leergangen waarmee wordt gewerkt, vertoont een divers beeld: verschillende niveaus, verschillende doelgroepen, materiaal ontwikkeld in Nederland of Vlaanderen. Opvallend is dat er slechts drie leergangen op staan die specifiek bedoeld zijn voor nvt-onderwijs (*Taal vitaal/Taal totaal Duitse versie*, *@net 1/2* en *Lagelands*). Alle andere vermelde leermiddelen zijn voor nt2-gebruik ontwikkeld. Drie van de vijf meest gebruikte leergangen (*Taal vitaal/Taal totaal*, *Code Nederlands 1/2*, en *Code 1/2/3*) zijn communicatieve (functionele) methodes. Ook in de overige titels van de lijst zien we een verschuiving richting communicatieve leergangen. Verder zien we dat vrij recent ontwikkelde leergangen hun weg vinden (*Code* bijvoorbeeld). In die zin is te constateren dat de informatie over lesmateriaal het veld heeft bereikt. Wel valt op dat enkele docenten nog met relatief oude leergangen werken: *Code Nederlands* bijvoorbeeld is in 2004 al vervangen door *Code*, 0031 eveneens (nu *Code*

Figuur 1 Leergangen**WELKE LEERGANGEN GEBRUIKT U?**

Percentage docenten dat met de methode werkt (n=114)

3), *Nieuw perspectief* is ook niet een van de jongste meer en *Levend Nederlands* stamt uit 1975. Net als tien jaar geleden blijkt dat docenten meerdere basisleergangen naast elkaar gebruiken, terwijl toch iedere geïntegreerde leergang een ‘totaalpakket’ aanbiedt van vaardigheden, grammatica en basiswoordenschat. Docenten selecteren uit de verschillende leergangen wat ze relevant vinden.

Bijna alle docenten (97,5%) geven aan dat ze niet alleen werken met de genoemde leergangen, maar dat ze die aanvullen met materiaal op basis van kranten, tijdschriften en internet. Op het gebied van aanvullend materiaal is er het een en ander veranderd: 88% van de docenten ontwikkelt zelf het aanvullende materiaal; dit was tien jaar geleden slechts de helft (43%). Het aantal docenten dat met audiovisueel materiaal werkt, is met bijna 25% toegenomen. Een reden hiervoor kan zijn dat door de opkomst van internet en dvd dit materiaal toegankelijker is geworden.

Naslagwerken

Op de vraag ‘Welke drie grammatica’s gebruikt u het meest?’ hebben honderd docenten 234 antwoorden gegeven. Dit betekent dat ze meer dan één

grammatica gebruiken of raadplegen. *Nederlandse grammatica voor anderstaligen* van Fontein en Pescher-ter Meer is met 39% de meest gebruikte grammatica. Op de tweede plaats staat de *Algemene Nederlandse spraakkunst (ANS)* met 37%, en op de derde plaats staat met 26% *De regels van het Nederlands* van Florijn en Lalleman. Opmerkelijk is dat geen van deze drie grammatica's gebruikersgrammatica's zijn. *Nederlandse grammatica* en *Regels* zijn weliswaar bedoeld voor studenten, maar in de praktijk is gebleken dat het niveau voor veel studenten te hoog is. Dat kan betekenen dat de docent ze gebruikt als naslagwerk voor zichzelf. Tien jaar geleden was dat niet veel anders, behalve dat de nummers 1 en 2 van plek zijn gewisseld. Voor studenten zijn er heel wat alternatieven, bijvoorbeeld *Grammatica in gebruik* (ook in het Duits), *Nederlands in hoofdlijnen*, *Grammatica is niet moeilijk*. Het zou aan te bevelen zijn de studenten hiermee te laten werken.

De 107 docenten hebben op de vraag welke drie woordenboeken ze gebruiken 264 antwoorden gegeven. Ze noemen 27 titels van woordenboeken waarvan er negen van Van Dale zijn. Het *Groot woordenboek der Nederlandse taal* (Dikke van Dale) wordt door 76% van de docenten gebruikt. Tussen de Dikke van Dale en het woordenboek dat op de tweede plaats staat van meest gebruikte woordenboeken, Van Dales *Woordenboek hedendaags Nederlands*, zit een groot gat: slechts 18% van de docenten geeft aan dit woordenboek te gebruiken.

Er zijn twee woordenboeken die een speciale vermelding nodig hebben, het *Basiswoordenboek* en het *Pocketwoordenboek Nederlands als tweede taal*. Dit zijn twee woordenboeken die specifiek ontworpen zijn voor NT2-leerders van het Nederlands. Toch worden deze woordenboeken weinig gebruikt door docenten; bijna 15% geeft aan het *Pocketwoordenboek* te gebruiken, en slechts 6,5% gebruikt het *Basiswoordenboek* in de les. Dit is niet anders dan tien jaar geleden. Wat wel veranderd is, is dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden in het gebruik van tweetalige naar eentalige woordenboeken. Gebruikte tien jaar geleden bijna geen van de docenten de Dikke Van Dale, dit is nu het meest gebruikte woordenboek. Tweetalige woordenboeken staan nu op de tweede plaats.

Hulpmiddelen

Van de hulpmiddelen die de docenten aangeven te gebruiken, steekt het gebruik van een cd-speler met kop en schouders boven de andere hulpmiddelen uit met 84%. De twee hulpmiddelen die daarna het vaakst gebruikt worden, zijn de dvd-speler en cassetterecorder. Minder dan de helft van de docenten gebruikt televisie, laptop, beamer, diaprojector of internet als hulpmiddel in de les. Veel van deze hulpmiddelen zijn beschikbaar via het instituut waar de docent werkzaam is, maar ze worden vaak niet gebruikt in de colleges. Docenten denken dat meer dan driekwart van hun studenten de beschikking heeft over de volgende hulpmiddelen: internet (90%), computer/cd-romspeler (89%), cd-speler (86%), televisie en dvd-speler (75%).

Behoeftte aan materialen

Hoewel er in het afgelopen decennium veel lesmateriaal is ontwikkeld, geven, net als tien jaar geleden, alle docenten aan dat ze nog behoefte hebben aan lesmateriaal op het gebied van taalverwerving.

Van 105 docenten hebben er 55 behoefte aan meer materiaal dat aansluit op de zes niveaus van het CEFR. Voor de verschillende vaardigheden die omschreven staan in het CEFR hebben de docenten aangegeven op welk niveau ze graag materiaal ontwikkeld willen zien. Saillant detail is dat de hoogste percentages voor gewenst materiaal bij vier van de vijf vaardigheden op niveau C1 te vinden zijn. Op niveau B2 willen ook veel docenten meer materiaal voor gespreksvaardigheid, spreekvaardigheid en schrijfvaardigheid. Overigens komt uit dit onderzoek naar voren dat de eisen die docenten aan hun studenten stellen in termen van het CEFR buitengewoon hoog zijn: ca. 40% van de docenten die werken met de niveaus, eisen minimaal C1 voor alle vaardigheden. Ter vergelijking: het niveau van zowel het PTHO-examen van het CNAVt, als van het Staatsexamen NT2 programma 2, is B2.

Van de 105 docenten geven 63 aan nog behoefte te hebben aan materiaal dat aansluit op de traditionele niveaus (beginners tot vergevorderden). Zowel in de groep die met het CEFR werkt als in de groep die traditionele niveaus hanteert, geven de meeste docenten aan dat er voldoende materiaal voor schrijfvaardigheid en leesvaardigheid is. 40% van de 105 docenten ziet het liefst conventioneel materiaal, meer dan de helft (55%) van de groep heeft liever digitaal materiaal.

Conclusies

Op basis van de leermiddelen die de docenten aangeven te gebruiken, kunnen we constateren dat informatie over recent gepubliceerde leermiddelen voor het NT2/NVT het veld goed bereikt. Niet iedereen maakt echter van de allernieuwste materialen gebruik; dat zou te maken kunnen hebben met de eisen die nieuwe materialen aan ICT-faciliteiten stellen. Ook budgettaire problemen kunnen hier een rol spelen. We zien een verschuiving in het type leergangen dat gebruikt wordt: docenten gebruiken steeds vaker communicatieve leergangen. Onveranderd bleven het gebruik van meerdere basisleergangen tegelijk en het aanvullen met eigen materiaal. Knippen en plakken blijft populair.

Wat betreft de naslagwerken kunnen we constateren dat de recente publicaties voor NT2 niet bovenaan de lijst van gebruikte werken staan en dat de naslagwerken die docenten vermelden wellicht door de docent zelf worden gebruikt. Het zou interessant zijn te onderzoeken welke naslagwerken de docenten aan hun studenten adviseren en of ze überhaupt studenten naslagwerken aanraden.

Als gekeken wordt naar het gebruik van hulpmiddelen in de les, dan is te zien dat het afgelopen decennium verschillende technologische vooruitgangen heeft gekend. Zo is onder andere het gebruik van een cassetterecorder afgenomen,

maar het gebruik van een cd-speler in de les is tegenwoordig normaal voor bijna alle docenten. Het gebruik van een videorecorder is met de helft afgenomen in het afgelopen decennium; de dvd-speler heeft een heel snelle opmars gemaakt in het onderwijs. Het gebruik van de computer is in de laatste tien jaar verdubbeld, maar lijkt nog steeds niet optimaal. Aan het type leergang waarmee docenten werken, kunnen we aflezen dat er een voorkeur bestaat voor leergangen waarin de computer geen cruciale rol speelt (*Taal vital/Taal totaal, Help, Code Nederlands*).

Wanneer we de situatie van gewenst lesmateriaal voor taalverwerving vergelijken met 1998, dan valt op dat toen het meeste materiaal gewenst werd op het niveau van (half)gevorderden; nu is dat gevorderden-niveau. Dit valt te verklaren doordat er in de afgelopen tien jaar veel materiaal is ontwikkeld dat met name bedoeld is voor de lagere niveaus.

ICT

Het gebruik van ICT in de lespraktijk is in het afgelopen decennium flink toegenomen. Eén ontwikkeling van de laatste tien jaar is dat er steeds meer leermiddelen via internet beschikbaar komen. Een van de nadelen van het gebruik van internet als bron voor materialen is de onoverzichtelijkheid van het geheel; docenten moeten goed kunnen zoeken en precies weten hoe aan bepaalde informatie te komen. De vraag rees dan ook of docenten nvt zelf vinden dat ze weten welke leermiddelen er via het internet beschikbaar zijn.

Als het gaat over conventionele leermiddelen, geeft bijna de helft van de docenten aan dat ze (zeer) goed op de hoogte is van bestaande leermiddelen; iets meer dan een derde zegt voldoende op de hoogte te zijn. Een kleine groep van 16% geeft aan niet zo goed op de hoogte te zijn van bestaande conventionele leermiddelen. Hoe anders zijn deze cijfers als het gaat over digitale leermiddelen. Nog geen derde van de docenten (32%) vindt (zeer) goed op de hoogte te zijn van bestaande digitale materialen. Dit is een stuk lager dan bij de conventionele leermiddelen. Het percentage docenten dat vindt dat ze voldoende op de hoogte zijn, is gelijk (35%). De groep docenten die vindt dat ze niet zo goed op de hoogte is, is bij digitale leermiddelen twee keer zo groot als bij conventionele leermiddelen (30%). Verder geeft nog een kleine groep (3%) aan helemaal niet op de hoogte te zijn van digitale leermiddelen.

Digitale omgevingen zouden een handig hulpmiddel kunnen zijn voor docenten om beter op de hoogte te kunnen blijven van conventionele en digitale lesmethodes. Van de 105 docenten geeft 40% aan behoefte te hebben aan een digitale omgeving waar ze contact kunnen leggen met andere docenten nvt. Hoewel dat minder dan de helft van de respondenten is, zou een dergelijke omgeving net dat beetje extra ondersteuning kunnen bieden. De docenten geven aan dat ze een dergelijke omgeving vooral zouden gebruiken voor het uitwisselen van ervaringen met andere docenten (60%), lesmateriaal (40%) en

lesideeën (30%). Ook denkt 20% van de docenten dat een dergelijke digitale omgeving goed is voor het ontwikkelen van samenwerkingsverbanden en uitwisselingen tussen vakgroepen.

Digitale leermiddelen van de Taalunie

De website van het Taalunieversum⁶ is een webportaal waar informatie en materialen samenkomen van intra- en extramurale instellingen Nederlands. Het Steunpunt had voor het luik 'Neerlandica extra muros' een coördinerende rol, maar droeg zelf ook digitale leermiddelen aan voor de materialenbank⁷.

Op de vraag of de docenten bekend zijn met het Taalunieversum, gaf 86% van de 132 docenten een bevestigend antwoord. Van de Materialenbank gebruiken de docenten het vaakst 'Bronnen over cultuur en grammatica' en 'Kronieken Neerlandica extra muros'. De twee materialen 'Milanese rijst' en 'Loenatik' worden het minst gebruikt en bekeken; deze beide materialen zijn de enige op het Taalunieversum die bedoeld zijn voor absolute beginners. Het is daarom wellicht aan te nemen dat de docenten vaker op zoek zijn naar materiaal voor (half)gevorderden op het Taalunieversum. Reden hiervoor kan zijn dat er voor absolute beginners meer dan voldoende materiaal 'offline' te vinden is. Opvallend is dat 'De Leeswijzer' door 18% van de docenten is gebruikt en dat dit materiaal het hoogste percentage 'bekeken maar niet gebruikt' heeft. Dit is waarschijnlijk omdat het materiaal pas begin juli 2007 online is gezet; dit onderzoek is in de periode augustus-september 2007 uitgevoerd.

Het Steunpunt heeft naar aanleiding van reeds ontwikkeld materiaal, *@net 10 Videolessen* deel 1 en 2, aan het begin van 2007 een interactieve versie ontwikkeld. Deze versie, *@net-online*⁸, is gebaseerd op *@net 2* en wordt via de Materialenbank gratis aangeboden aan docenten.

Van de 133 docenten die de vraag naar hun bekendheid met de leermiddelenreeks *@net 10 Videolessen* beantwoord hebben, geeft 17% aan het materiaal te kennen en er ook mee gewerkt te hebben, 26% van de docenten kent het materiaal wel, maar heeft er niet mee gewerkt, en 57% van de docenten zegt het materiaal helemaal niet te kennen. Van de 23 docenten die hadden aangegeven met de *@net*-methode te hebben gewerkt, zegt 96% met deel 1 gewerkt te hebben, 74% heeft met *@net 2* gewerkt en slechts 13% geeft aan met *@net-online* te hebben gewerkt.

Conclusie

Hoewel het gebruik van ICT in het NVT-onderwijs tien jaar geleden niet nieuw was, speelt het anno 2008 nog steeds geen grote rol. In veel gevallen ligt dat aan de faciliteiten op de werkplek, maar het lijkt er ook op dat docenten niet op de hoogte zijn van ICT-materialen die kunnen worden gebruikt in de les. Aan de hoge vraag⁹ naar ICT-lesmaterialen is duidelijk te merken dat de docenten in het algemeen wel de wens hebben om hier meer mee te werken. Er is dus met name aandacht nodig voor het implementeren van ICT in de onderwijspraktijk.

Een handig hulpmiddel hiervoor zou een nog te ontwikkelen webportaal zijn,

waar docenten met elkaar ervaringen kunnen uitwisselen en zelf ontworpen lesmaterialen kunnen delen. Zo'n platform kan dan meteen een plaats zijn waar nieuw uitgekomen interactieve leermiddelen, maar ook vernieuwingen in onderwijsland, gemeld kunnen worden. Zo kan er aan een wens van veel docenten, die nu door de bomen het bos niet meer zien, tegemoet worden gekomen.

Bijscholing

Docenten die Nederlands geven in het buitenland, werken vaak ver buiten het Nederlandse taalgebied, waardoor het niet altijd gemakkelijk is om vakken bij te houden. Om de kwaliteit, de zelfstandigheid en de status van de neerlandistiek extra muros te bevorderen, biedt de Taalunie nascholingscursussen aan over diverse onderwerpen. Er zijn drie types bijscholing:

1. *Op locatie*. Voorbeelden zijn de Zuid-Afrikaanse Werkswinkels en de bijscholingscursussen op het Erasmus Taalcentrum in Indonesië.
2. *Regionale docentebijeenkomsten*. In een aantal regio's worden tweejaarlijkse bijeenkomsten voor universitaire docenten Nederlands gehouden. Vaak wordt daaraan een bijscholing gekoppeld.
3. *Cursussen in Amsterdam en Leuven*. De cursus in Amsterdam die door het Steunpunt werd georganiseerd, had een tweejaarlijks wisselend thema en duurde een week. De cursus in Leuven duurt ook een week en behandelt thema's rond didactiek en evaluatie. Het Seminarie Nederlandse taal en cultuur duurt twee weken en is bedoeld voor docenten voor wie het Nederlands niet de moedertaal is.

Op de vraag 'Heeft u de mogelijkheid om aan bijscholing te doen?' antwoordde 87% van de 136 docenten bevestigend. 30% kan vaak aan bijscholing doen, terwijl 57% wel aan scholing kan doen, maar niet zo vaak. De groep docenten die nooit aan bijscholing kan doen, is 13%. Bijna twee derde (65%) van de docenten die antwoord gaf, zegt vaker bijscholing te willen volgen. Driekwart (77%) van de docenten heeft wel eens aan een vorm van bijscholing deelgenomen. Dit betekent dat 10% van de docenten wel de mogelijkheid heeft om deel te nemen aan bijscholing, maar daar geen gebruik van maakt. 23,5% (32 docenten) zegt nog nooit aan bijscholing te hebben deelgenomen. De belangrijkste redenen (ongeveer 20% van de respondenten) voor het niet deelnemen aan bijscholing zijn: geen informatie beschikbaar, geen behoefte, te ver weg en geen tijd.

Docenten zijn over het algemeen tevreden over de *inhoud* van de bijscholing die ze hebben gevolgd: 38,5% van de docenten is zeer tevreden over de bijscholing, en 46% zegt tevreden te zijn. De overige 15,5% vindt de inhoud van de bijscholing die men heeft gevolgd matig. Docenten geven het Seminarie Nederlandse taal en cultuur het hoogste cijfer: 8,9, de cursus in Amsterdam een 8,4, de cursus in Leuven een 8,1, scholing op locatie een 7,8, en de laagste waardering is voor regionale docentebijeenkomsten, een 7,4. Over het scholings-

aanbod zijn de docenten matig tevreden. Ongeveer de helft van de docenten vindt het aanbod precies goed en ongeveer een derde vindt het weinig. 18% van de docenten vindt dat het aanbod voor scholing op locatie veel te gering is.

De vraag 'Aan welke scholingsthema's heeft u nog behoefte?' is door 87 docenten beantwoord. Docenten hebben de meeste behoefte aan bijscholing op het gebied van didactiek, toetsing, evaluatie en aan cultuurkunde, kennis van land en volk (beide thema's 28%). Het derde onderwerp, waar 16% van de docenten graag bijscholing in zou krijgen, is literatuur/moderne Nederlandse letterkunde. 11,5% van de docenten geeft aan dat het niet uitmaakt waar de bijscholing over gaat, als het programma maar vakinhoudelijk is en de reeds bij hen aanwezige kennis actualiseert. Van de 91 docenten zou 64% deze bijscholing graag in Nederland of Vlaanderen ontvangen in een cursus die wordt georganiseerd door de Nederlandse Taalunie. 22% zou liever scholing op locatie krijgen en 27,5% vindt dat deze bijscholingsthema's bij een regionale docentenbijeenkomst behandeld moeten worden.

Conclusie

We kunnen concluderen dat het aanbod aan cursussen de afgelopen tien jaar gestegen is. Was er vroeger alleen het Seminarie, nu zijn er ook nog twee cursussen: een in Amsterdam bij het Steunpunt nvt (in 2008 zelfs twee) en een in Leuven. Ook bijscholingen die gekoppeld zijn aan regionale bijeenkomsten zijn nieuw. Deze beperken zich alleen nog tot bepaalde regio's; dit zou nog verder kunnen worden uitgebouwd.

Het feit dat docenten vragen naar nog meer aanbod is een goed teken, hoewel het niet te rijmen valt met het feit dat een kwart van de docenten zegt geen gebruik te hebben gemaakt van de mogelijkheden voor bijscholing. Waarschijnlijk moeten de docenten nog beter voorgelicht worden over de mogelijkheden die de Taalunie biedt. Het Steunpunt heeft al eerder de suggestie gedaan docenten rechtstreeks te benaderen omdat informatie die naar de instituten wordt gestuurd niet altijd op de juiste plaats terechtkomt. Er bestaat ook vaak onduidelijkheid over het aantal keren dat iemand kan deelnemen aan een cursus.

Artikelen

Als men kijkt naar het verloop van het aantal artikelen over de vier onderzochte onderwerpen taalverwerving, didactiek, ICT en leermiddelen, dan is er bij de meeste congresbundels en vakbladen een piek te zien tussen 2000 en 2003.

In *Neerlandica extra muros* zijn 213 artikelen verschenen; hiervan behandelden er 51 (24%) een aspect van taalvaardigheidsonderwijs. Opvallend is dat het aantal dat over taalverwerving gaat, toeneemt van 5% in 1998/1999 tot 17,5% in 2003. Na 2003 neemt het aantal artikelen over taalverwerving en didactiek zichtbaar af. *Nachbarsprache niederländisch* heeft de meest extreme schomme-

lingen in percentages artikelen die over taalvaardigheidsonderwijs gaan. In zeven jaargangen zijn slechts 44 artikelen gepubliceerd, waarvan er 7 (16%) over de onderzochte thema's gingen. In de jaren 2000, 2001 en 2002 zijn er alleen artikelen met letter- of geschiedkundige thema's verschenen; geen van deze artikelen ging over de onderzochte thema's. 40,5% van de 74 artikelen die in de negen jaargangen *ANBF-Nieuwsbrief* (later *N/F*) zijn verschenen, ging over taalvaardigheidsonderwijs. Opvallend is dat vóór *N/F* 2 (2002) er geen artikelen zijn verschenen over ICT, na dit nummer trouwens ook niet meer. Dit is ook meteen het laatste nummer waarin leermiddelen behandeld zijn.

Het *Colloquium Neerlandicum* van de IVN is het grootste en toonaangevende congres binnen het vakgebied NVT. In de congresbundels van het 13e t/m 16e *Colloquium* staan 145 artikelen; 36 daarvan (25%) gingen over de onderzochte onderwerpen. In de bundel van het 14e *Colloquium* (2000) is het aantal artikelen over taalvaardigheidsonderwijs (met name didactiek) opeens verviervoudigd ten opzichte van het congres uit 1997, de bundel van het 15e *Colloquium* bevat nog 30% artikelen over alle onderzochte thema's. In de laatste bundel valt het op dat artikelen over ICT en leermiddelen in hun geheel ontbreken.

Het vijfjaarlijkse congres *Studie Nederlands in Indonesië* heeft met drie bundels 75 artikelen opgeleverd; 17,5% van de artikelen ging over taalvaardigheidsonderwijs. In de bundel van 2001 verschijnen opeens 2,5 keer zoveel artikelen over taalvaardigheidsonderwijs als in de bundel uit '96, en in 2006 is het nog altijd 2 keer zoveel als in 1996. Ook hier ontbreken in de laatste bundel artikelen over ICT en leermiddelen.

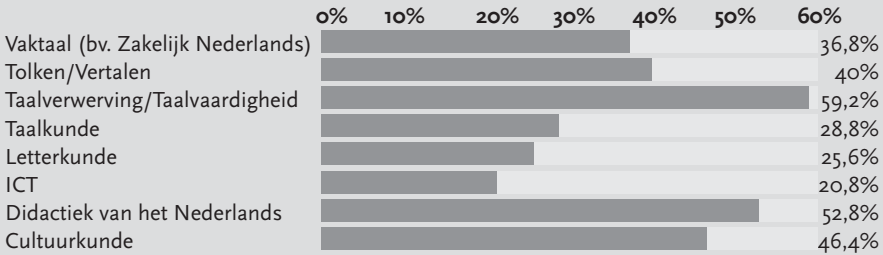
De 61 artikelen uit de congresbundels van de tweejaarlijkse *Bijeenkomst van docenten in de neerlandistiek in Zuid-Europa, Israël en Turkije* gingen voor 49,5% over de vier onderwerpen die samenkomen in het taalvaardigheidsonderwijs. De eerste bundel heeft, in tegenstelling tot de andere onderzochte congresbundels, al een hoog percentage artikelen dat zich buigt over taalverwerving en didactiek, en in bescheidener mate over leermiddelen. In de bundel van 2000 nemen de artikelen over taalverwerving, didactiek en leermiddelen alleen nog maar meer toe. ICT komt pas voor het eerst in de bundel uit 2002 aan de orde. Na de hausse van artikelen in de bundel van 2000 lopen de percentages flink terug, om in de laatste bundel van 2004 alweer bijna gehalveerd te zijn. In de laatste bundels is er over het algemeen meer aandacht voor didactiek en iets minder voor taalverwerving.

Docent

Congressen en colloquia, maar ook de vakbladen zijn belangrijke middelen voor docenten om aan informatie te komen. Daarom is er in het onderzoek ook aandacht besteed aan de wensen van docenten NVT op deze gebieden. Wat vinden de docenten NVT van de onderwerpen die in de congresbundels en vakbladen aan bod komen? Welke vakbladen lezen ze?

Figuur 2 Wensen vakbladen

ONDERWERPEN WAAR DOCENTEN MEER OVER WILLEN LEZEN IN DE VAKBLADEN

Percentage personen dat meer over het onderwerp wil lezen

Dat het Steunpunt de drie vaktijdschriften *Neerlandica extra muros*, *nachbarsprache niederländisch* en *N/F* als de belangrijkste vakbladen in het veld bestempelde, is niet vreemd. De enquête heeft bevestigd dat dit inderdaad de drie meest gelezen vaktijdschriften zijn. De meeste docenten, 79,5%, lezen het blad *Neerlandica extra muros*. Als tweede noemen de docenten *nachbarsprache niederländisch* met 20,5% en als derde meest gelezen vaktijdschrift wordt *N/F* genoemd met 17,5%. Het Engelse vakblad *Dutch Crossing* wordt door 11% van de ondervraagde docenten gelezen. Van de docenten zegt 29% andere bladen te lezen. De trend die de afgelopen jaren zichtbaar geworden is in de vakbladen, is dat het aandeel artikelen over taalverwerving en didactiek weer enigszins aan het afnemen is na een hoogtepunt rond 2000/2003. Het was daarom misschien te verwachten dat het merendeel van de docenten het eens zou zijn met de volgende stelling: ‘De huidige tendens in de vaktijdschriften is dat ze steeds meer over cultuur en letterkunde schrijven, en steeds minder over taalverwerving en didactiek’. Dat is echter niet het geval; bijna evenveel docenten zijn het eens als oneens met deze stelling.

De docenten werd ook gevraagd over welke onderwerpen ze meer willen lezen in de vakbladen (zie figuur 2). Het is opvallend dat de twee onderwerpen waar de docenten nu juist meer over willen lezen taalverwerving en didactiek zijn. Bij 36% tot 46% van de docenten staan artikelen over cultuurkunde, tolken/vertalen en vaktaal ook hoog op het verlanglijstje. Verder geeft 21% aan meer te willen zien over ICT in de vakbladen.

Conclusie

Of de grote toename van het aantal artikelen over taalvaardigheidsonderwijs tussen 1998 en 2002 samenhangt met de doelstellingen voor het NVT-veld zoals de Taalunie die in zijn *Meerjarenbeleidsplan 1998–2002*¹⁰ heeft uitgeschreven, is niet duidelijk. Feit is wel dat na het ingaan van het nieuwe meerja-

renbeleidsplan in 2003 het aantal artikelen over taalverwerving en taalonderwijs daalde.

Het is belangrijk om op te merken dat, hoewel de docenten niet het idee hebben dat er minder artikelen over taalverwerving en didactiek in de vakbladen verschijnen dan een aantal jaren terug, ze (50–60%) op hetzelfde moment aangeven meer aandacht te willen voor deze onderwerpen. Er is behoefte aan een constante stroom artikelen die zich richt op taalverwerving en didactiek. Misschien is deze ‘noodkreet’ van de docenten reden voor de vakbladen om weer meer publicaties op te nemen op deze twee gebieden. De trend die nu namelijk is ingezet, stevent af op de situatie zoals het Steunpunt die tien jaar geleden tijdens het *Veldboek*-onderzoek aantrof: ‘de meeste aandacht gaat naar theoretisch taalkundige en letterkundige onderwerpen’.¹¹

Misschien is er wel een markt voor een vakblad dat één of twee keer per jaar verschijnt en dat alleen gevuld wordt met artikelen over taalverwerving en didactiek. In een dergelijk blad zou dan ook ruimte kunnen zijn voor informatie over leermiddelen en ICT.

Tot slot

Als er één conclusie te trekken valt uit de resultaten van het onderzoek, dan is het wel dat de ontwikkelingen op het gebied van het Nederlands als vreemde taal die de afgelopen tien jaar plaatsvonden, verder gestimuleerd moeten worden. Met name een extra impuls wat betreft nieuwe media en ICT is van groot belang voor de ontwikkeling van het vakgebied als geheel. Natuurlijk moeten hierbij de wensen van de docenten in ogenschouw worden genomen.

Taalvaardigheid en didactiek zijn de sleutels voor het goed kunnen aanbieden van een studie Nederlands als vreemde taal; iedere NVT-docent is taaldocent. Het is dus essentieel dat docenten op de hoogte blijven van de ontwikkelingen in het vak. Twee zaken zijn hierbij onontbeerlijk: gerichte bijscholing en mogelijkheden voor vakpublicaties.

NOTEN

- 1 Nederlandse Taalunie: *Meerjarenbeleidsplan 1998–2002*. Den Haag, 1998, 7–8.
- 2 Fuchs, S. & Kalsbeek, A. van: *Veldboek: een inventarisatie van het Nederlands als vreemde taal aan universiteiten*. Amsterdam, 1998. Bijbehorend artikel in *Neerlandica extra muros* 37 (1999), nr. 3.
- 3 *Veldboek*, 1998, 14.
- 4 Een nadeel van het elektronisch enquêteren is dat een deel van de docenten die de enquête hebben ingevuld niet alle vragen heeft beantwoord. In de uitkomsten van het onderzoek zijn de antwoorden van deze docenten opgenomen tot aan de vraag waar ze opgehouden zijn met het invullen. Dit verklaart de variatie in aantallen respondenten bij de verschillende vragen.
- 5 Steunpunt Nederlands als vreemde taal: *Deel 2: Profiel van een docent Nederlands als vreemde taal*. Advies aan de Nederlandse Taalunie. Amsterdam, 1998, 3.
- 6 <http://nvt.taalunieversum.org/Taalunieversum/>
- 7 <http://nvt.taalunieversum.org/Taalunieversum/Materialenbank/>
- 8 <http://atnet.snvt.org/frontend.php>
- 9 Dit zijn de hoge percentages docenten die aangeven materiaal van Taalunieversum te gebruiken, en het hoge percentage (55,2%–55,5% van de taalverwervings- en cultuurkunde-docenten) dat aangeeft behoefte te hebben aan digitale lesmaterialen.
- 10 Een van de doelen in het *Meerjarenbeleidsplan 1998–2002* is dat er meer aandacht komt voor het NVT, met name het taalverwervingsaspect. In het in 2003 vernieuwde *Meerjarenbeleidsplan* staan geen doelen die specifiek betrekking hebben op het vakgebied NVT. Het is dan ook niet verwonderlijk dat na het ingaan van de nieuwe beleidsperiode in 2003 er in de vakpublicaties steeds minder aandacht is voor artikelen over taalvaardigheid.
- 11 *Veldboek*, 1998, 5.

De canon is dood, leve de canon!

Kroniek kunst en cultuur

Van toen is nu

‘Bemint uw vaderland, vereert uw voorgeslacht.’ Een echte Nederlander is trots op zijn nationale geschiedenis en vereert haar helden om de collectieve angst voor het verval van zijn kleine natie te bezweren. De herinnering aan dat roemruchte vaderlandse verleden kan het gevoel van eigenwaarde verhogen en houdt bovendien een belofte in voor de toekomst. De Nederlandse helden fungeren als nationaal bindmiddel, omdat ze de aard van het land symboliseren en de inwoners zich met hen kunnen identificeren.¹ Dit lijken woorden die zijn weggeslopen uit een speech van minister-president Jan Peter Balkenende, die de Tweede Kamer al eens ocriep om iets meer te laten zien van de Hollandse voc-mentaliteit, maar niets is minder waar. Het gaat hier om citaten en conclusies uit een boek van Lotte Jensen over de verheerlijking van het verleden aan het begin van de negentiende eeuw, toen het vereren van vaderlandse helden een middel was om het moreel hoog te houden en de identiteit van een jonge natie vorm te geven. Jensen geeft in haar inleiding zelf aan dat er parallellen zijn met de recente aandacht voor de vaderlandse geschiedenis. De canon die in 2006 werd gepresenteerd is een uiting van de groeiende belangstelling voor het nationale verleden. Jensen signaleert dat de terugkeer van de vaderlandse held in het publieke domein nauw lijkt samen te hangen met de actuele maatschappelijke discussie over integratie, de multiculturele samenleving en de Nederlandse identiteit. Toch wijst ze ook nadrukkelijk op de verschillen met de negentiende eeuw, want nationalistische motieven worden nu zorgvuldig uit het vocabulaire verbannen en de commissie voor de Nederlandse canon stelt uitdrukkelijk in haar rapport dat die canon ‘niet als vehikel voor nationale trots’ mag dienen en ‘niet de identiteit van het land weerspiegelt’. Jensen schreef een voortreffelijk boek over de rol die de literatuur in de eerste helft van de negentiende eeuw heeft gespeeld bij het verhogen van het vaderlandse gevoel en het versterken van het besef van onderlinge verbondenheid. Wie het leest, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat er verschillen zijn met nu, maar dat men ook een belangrijk punt van overeenkomst kan signaleren: zo lang het de Nederlander goed gaat, is zijn verleden een vanzelfsprekendheid waar hij verder niet naar hoeft om te zien, maar zodra hij het gevoel heeft dat zijn bestaanszekerheid op wat voor manier dan ook in gevaar komt, is het cultiveren van historisch bewustzijn een middel om het gevoel van eigenwaarde te vergroten en

zich met zijn volk verbonden te voelen. Dat gold voor de periode toen Nederland na de Franse tijd een koninkrijk was geworden, maar evenzeer anno 2009, nu de globalisering, het probleem van 'niet voldoende ingeburgerde allochtonen' en de kredietcrisis op de loer liggen. In de eerste helft van de negentiende eeuw werden de helden vooral van stal gehaald in tijden van oorlog en politieke onrust: hoe langer de rij, hoe overtuigender de boodschap dat Nederlanders een heldhaftig volk met een imposant verleden en een potentieel grote toekomst waren. Een groot verschil met de huidige belangstelling voor geschiedenis is wel dat historici nu minder geneigd lijken te zijn om die helden (en de spaarzaam optredende heldinnen) op te hemelen of te modeleren naar eigentijdse behoeften (210 en 212).

De Rooy en Van Oostrom

Het pleidooi voor meer aandacht voor de vaderlandse geschiedenis is in ieder geval iets uit het recente verleden, want sinds de Tweede Wereldoorlog was alles wat te maken had met nationalisme en heldenverering lange tijd in een kwaad daglicht komen te staan. Door de gevaarlijke uitwassen van het nationaal-socialisme was er in Nederland een soort allergie ontstaan voor de trots op eigen volk en vaderland. De kentering trad op aan het einde van de vorige eeuw. Er kwam een maatschappelijke discussie op gang uit frustratie over het feit dat een hele generatie hoogopgeleiden op school en daarbuiten niets over de Nederlandse geschiedenis te horen had gekregen. In 2001 kwam de commissie-De Rooy met een reeks aanbevelingen om de kerndoelen van het onderwijs in geschiedenis en maatschappijleer op dit punt aan te passen. De commissie presenteerde bovendien een overzicht van de Nederlandse geschiedenis dat op een paar A4-tjes paste, opgedeeld in verschillende tijdvakken met namen die de belangrijkste thematiek ervan samenvatten. Zo werd de periode 1500–1600 aangeduid als de tijd van ontdekkers en hervormers, en 1800 – 1900 als de tijd van burgers en stoommachines.

De commissie-De Rooy kreeg een vervolg in de commissie-Van Oostrom die zich namens de Nederlandse overheid moest gaan buigen over wat iedere ingezetene van het land zou moeten weten over die geschiedenis. We kunnen ons voorstellen dat er tijdens de vergaderingen van deze 'canoncommissie' verhitte discussies zijn gevoerd over de thema's die niet mochten ontbreken. De Nederlandse samenleving is nu eenmaal zeer ingewikkeld gestructureerd en vormt een vat van tegenstellingen als het gaat om de verschillende religieuze achtergronden, de kloof tussen stad en platteland en alle individuele bevolkingsgroepen die hun eigen verleden koesteren. Het is geen gemakkelijke opgave om een canon samen te stellen die al die mensen bindt. Want daar ging het immers om: meer kennis van het verleden zou meer betrokkenheid met de samenleving moeten opleveren.² Na de presentatie in 2006 werd er dan ook heftig geprotesteerd door tal van groepen die deze canon vanuit hun oogpunt veel te eenzijdig vonden. De pennenstrijd werd onder meer gevoerd in de landelijke dagbladen. In *NRC-Handelsblad* beklagde iemand zich er bijvoor-

beeld over dat de eerste vrouw in dit overzicht van de vaderlandse geschiedenis pas in 1900 verschijnt in de persoon van Aletta Jacobs. De twee andere vrouwen die erin worden genoemd, zijn respectievelijk de puber Anne Frank en de schrijfster Annie M.G. Schmidt. De laatste ging er prat op dat haar succes kon worden verklaard uit het feit dat ze 'altijd een kind van acht was gebleven'. Maar hoe dan ook, de politiek besloot dat deze canon in de kerndoelen van het onderwijs moest worden opgenomen.

entoen.nu

Toen de gemoederen rond de inhoudelijke kanten van de canon wat waren bedaard, begon men met de eigenlijke kruistocht voor de vaderlandse geschiedenis door naar alle Nederlandse scholen een poster te sturen waarop de canon in vijftig vensters staat afgebeeld op een tijdbalk. Die posters zouden vervolgens als uitgangspunt moeten dienen voor verdere verdieping. Ter ondersteuning van de invoering van de kerndoelen werd een nieuwe commissie in het leven geroepen, die onder leiding van Hubert Slings onder meer de website [WWW.ENTOEN.NU](http://www.ENTOEN.NU) moest gaan ontwikkelen. Slings had veel ervaring met het maken van websites over historische onderwerpen en dat heeft zeker zijn vruchten afgeworpen voor het materiaal dat inmiddels op internet te vinden is. Er zijn talloze links met interessante informatie of filmpjes en de site is interactief gemaakt via een forum. Men heeft alles in het werk gesteld om de schooljeugd ervan te overtuigen dat de vaderlandse geschiedenis geen stoffige aangelegenheid is voor middelbare heren, maar een leuk, levend onderwerp waar je als scholier enthousiast mee aan de slag kunt gaan.

Want dat is vooral wat de canon wil doen: enthousiasmeren voor iets dat in de afgelopen decennia in het verdomhoekje heeft gezeten, namelijk de vaderlandse geschiedenis ofwel, zoals de commissie voor de ontwikkeling van de Nederlandse canon het zelf formuleert in het boekje *entoen.nu*: het samenhangende geheel van personen, teksten, kunstwerken, voorwerpen, verschijnselen, processen en niet te vergeten gebeurtenissen die laten zien hoe Nederland zich heeft ontwikkeld tot het land dat het nu is. De commissie vindt het ook belangrijk om dat niet te doen door te gaan zitten navelstaren achter de dijken, maar door de verbanden te laten zien met de ontwikkelingen in Europa en de rest van de wereld. Een niet geringe ambitie.

Het klinkt allemaal prachtig, maar toch heb ik hier en daar wat vraagtekens bij wat de canoncommissie voorstaat. Een typisch Nederlands fenomeen is bijvoorbeeld dat men discussie verwelkomt en tegelijkertijd uitsluit. Enerzijds wordt gezegd dat de canon niet gesloten is maar open, en dat er weliswaar keuzes zijn gemaakt, maar dat de canon geen keurslijf mag zijn, geen dictaat maar een gesprek; maar anderzijds is er over de themakeuze in het lesmateriaal – onder meer het boekje *entoen.nu* – geen enkele discussie meer mogelijk. Als je een overzicht van de vaderlandse geschiedenis een canon noemt en die vervolgens tot kerndoel van het onderwijs maakt, dan impliceert het dat het een set van

regels betreft, of een maatstaf, en dan gaat het niet aan om vervolgens te zeggen dat er helemaal geen sprake is van regels of een keurslijf.

Mijn andere bezwaar is het wollige taalgebruik in het boekje *entoen.nu* dat de werkelijke bedoelingen van deze door de politiek ingestelde commissie mijns inziens mystificeert. Deze canon moet er zijn voor alle Nederlanders en vensters bevatten voor wat hen bindt. Die vensters mogen geen nationale trots oproepen, maar vormen een oproep tot betrokkenheid. Lotte Jensen geeft in de inleiding van haar boek aan dat nationalistische motieven zorgvuldig door de canoncommissie worden vermeden, maar impliciet zijn ze overal aanwezig. De canon mag dan weliswaar geen trots oproepen, hij wordt wel degelijk beschreven als 'ons cultureel kapitaal met een onschatbaar rendement en een fonds voor het vervolg' (8). Dat komt toch wel heel dicht bij de gedachte van de dichter Helmers in zijn *Hollandsche natie* van 1812 dat herinneringen aan het verleden een belofte inhouden voor de toekomst. De oproep tot betrokkenheid valt overigens niet los te zien van de gedachte, die sterk leeft in de Nederlandse politiek, dat het goed zou zijn als allochtone medeburgers zich deze canon zouden eigen maken om volledig in Nederland te kunnen inburgeren.

Mijn belangrijkste bezwaar is echter dat de commissie, nadat ze met grote zorgvuldigheid haar doelstellingen had geformuleerd en langdurig over de inhoud van de canon had gesteggeld, is gekomen met vijftig vensters op de Nederlandse geschiedenis die totaal niet vernieuwend zijn en waarin slechts mondjesmaat moderne historische inzichten zijn verwerkt. Zeker, voor de twintigste eeuw heeft men een paar opmerkelijke thema's gekozen, zoals de al genoemde Annie M.G. Schmidt, maar als we kijken naar de vensters vóór 1900, dan vinden we vrijwel alle onderwerpen terug in schoolboekjes van rond de Tweede Wereldoorlog. Als de hoofdlijnen van de geografie worden neergezet, noemen de commissieleden het venster zelfs 'Lage landen bij de zee' en het kan toch geen toeval zijn dat dit de titel is van het eens zo populaire standaardwerk over de vaderlandse geschiedenis van Jan en Annie Romein uit 1934. Een collega wees me erop dat er in het openluchtmuseum *Ellert en Brammert* in Drenthe een schoolklas te zien is, waar een plaat aan de muur hangt die dateert uit circa 1940 met kleine plaatjes, noem het vensters, van vrijwel alle historische gebeurtenissen die we in de canon van 2006 aantreffen.³ Oude wijn in nieuwe zakken dus, een enkele uitzondering daargelaten, zoals het planetarium van Eise Eisinga dat de Nederlandse verlichting vertegenwoordigt.

Verwarrend is het allemaal wel, eerst de commissie-De Rooy en daarna die van Van Oostrom en Slings. De uitgangspunten waren hetzelfde: kennis van de vaderlandse geschiedenis verbreden om de onderlinge verbondenheid van het Nederlandse volk te vergroten, maar de aanpak is totaal verschillend. De commissie-De Rooy koos voor tijdvakken, Van Oostrom voor vensters die niet goed op die tijdvakken van De Rooy passen, met alle gevolgen van dien. Ik kom daar zo nog op terug.

Kleine geschiedenis van Nederland

Om de verwarring compleet te maken heeft uitgeverij Waanders, de canon-Van Oostrom negerend, een serie van tien boeken op de markt gebracht met de titel *Kleine geschiedenis van Nederland*, gebaseerd op de tijdvakken van de commissie-De Rooy. In deze kroniek bespreek ik daaruit alleen de delen 7 en 8: 'De tijd van pruiken en revoluties (de min of meer vergeten 18de eeuw)' en 'De tijd van burgers en stoommachines (de 19de eeuw)'.

Zo 'klein' is die geschiedenis trouwens ook weer niet, want de afzonderlijke delen behelzen ieder zo'n 150 pagina's, dus in totaal hebben we het over ongeveer 1500 bladzijden tekst en illustraties. Arie Wilschut – secretaris van de commissie-De Rooy en docent geschiedenisdidactiek aan het Amsterdamse Instituut voor Geschiedenisdidactiek IVGD – en Ben Speet zijn de auteurs van deze serie, die op basis van een abonnement kan worden aangeschaft. Opvallend is dat de auteurs geen wetenschappers zijn aan universitaire opleidingen, maar historici die hun sporen hebben verdiend in het onderwijs: het type van de enthousiaste leraar die zijn interesse voor een onderwerp met een breed publiek wil delen. *entoen.nu* wil ook enthousiasmeren, maar blijft steken in fantasieloze oubolligheid. In de *Kleine geschiedenis* druipt de geestdrift van de pagina's, althans in het deel van Arie Wilschut over de achttiende eeuw dat ik hier als eerste wil bespreken. We worden niet alleen geconfronteerd met koele opsommingen van belangrijke historische feiten, maar ook met de gevoelens en indrukken van mensen die zelf in die tijd hebben geleefd. Uitgangspunt is telkens een 'petite histoire' die een inkijkje geeft in het leven van alledag tijdens de behandelde periode. De keuze voor het menselijke verhaal is heel bewust gemaakt, omdat zo'n episode past binnen de grote historische lijnen die door de auteurs worden uitgezet. Er is ruimte voor zijpaden die de historische feiten in een breder verband plaatsen, of dit nu de context is van internationale ontwikkelingen of van algemene tendensen die de periode kenmerken.

Het boek is thematisch, en binnen de thematiek chronologisch opgebouwd, met aparte hoofdstukken over de economisch-sociale, cultureel-mentale en politieke ontwikkelingen. Daarbij gaat Wilschut altijd uit van de geschiedenis van gewone mensen, maar verrast de lezer ook af en toe door belangrijke personen aan de vergetelheid te ontrukken. Zo wordt bijvoorbeeld niet alleen de wetenschapper Herman Boerhaave genoemd, maar ook het belang getoond van de Purmerendse arts en onderzoeker Bernard Nieuwentijt (1654–1718) die – ondanks zijn veelbelovende naam – totaal in de vergetelheid is geraakt. We leren ook de Leidse natuurkundige Willem Jacob 's-Gravenzande (1688–1742) kennen, die de leer van Newton in Nederland introduceerde.

De illustraties zijn met zorg gekozen, en de bijschriften geven nog meer diepgang aan de hoofdtekst die helder de lijnen uitzet en ook zonder de verdieping van de inzetjes zeer leesbaar blijft. Wilschut wil ons verplaatsen naar het verleden, maar er worden ook relaties gelegd met onze eigen tijd, getuige bijvoorbeeld het inzetje over de oorsprong van de firma Douwe Egberts van wie de koffie nog altijd het A-merk is in de meeste Nederlandse supermarkten. Dit

is overigens niet alleen bedoeld als een leuk zijpad, maar het verhaal verwijst ook naar een belangrijk aspect van de achttiende-eeuwse mentaliteitsgeschiedenis, namelijk dat van de koffiehuisen die toen een alledaags verschijnsel waren geworden dat nauw verbonden raakte met de Nederlandse cultuur. Zulke relaties met het heden zijn soms impliciet, maar af en toe zijn ze in de tekst ook expliciet gemaakt, bijvoorbeeld wanneer de auteur erop wijst dat vaccinatie voor besmettelijke dierziekten in de achttiende eeuw met veel vallen en opstaan was uitgevonden en veel dieren- en mensenleed bespaarde, maar tegenwoordig om economische redenen verboden is (23). Soms krijgt de tekst hierdoor een persoonlijk karakter, waarbij het overigens wel opvalt dat de mening van Wilschut over het hier en nu af en toe behoorlijk misprijzend uitvalt. Duidelijk is in ieder geval dat hij ons voorhoudt dat in de achttiende eeuw veel zaken werden voorbereid die aan de basis hebben gestaan van de moderne Nederlandse samenleving. Zo blijkt bijvoorbeeld dat het vereren van vaderlandse helden aan het begin van de negentiende eeuw geen nieuw fenomeen was, maar dat Justus van Effen daar al in de achttiende eeuw een pleidooi voor hield als middel tot de heropvoeding van het Nederlandse volk in de geest van de deugden der vaderen (25).

Heel anders was mijn indruk bij het lezen van Ben Speets bijdrage over de negentiende eeuw: *De tijd van burgers en stoommachines*. De historische feiten worden hierin tamelijk plichtmatig op een rijtje gezet en er is minder plaats ingeruimd voor de zijpaden die het deeltje over de voorafgaande eeuw zo lezenswaard maken. Bovendien ging de gemeenzame toon van de auteur mij op den duur nogal irriteren. Het is moeilijk om er de vinger op te leggen, maar na afloop hield ik een bittere nasmaak over aan Speets negentiende eeuw, die vrijwel uitsluitend bevolkt leek door incompetenten vorsten, conservatieve politici, door kerk en staat onderdrukte armen en beschimpte visionairen. Het is geen verhaal dat uitnodigt om je in de verworvenheden van dat tijdvak te gaan verdiepen. Dit deel is niet alleen anders van toon dan de bijdragen van Wilschut aan deze serie, maar ook enigszins anders van opzet. Minder 'petites histoires' en zijpaden, maar bijvoorbeeld ook geen samenvattingen aan het eind van de hoofdstukken zoals we die bij Wilschut wel vinden. Wat dit betreft is er geen redactie aan het werk geweest die de eenheid binnen de serie heeft kunnen waarborgen. Wel aardig is het overigens dat Speet een apart hoofdstuk heeft gewijd aan de koloniale geschiedenis als bruggetje naar het deel over de eerste helft van de twintigste eeuw, waarin de tijd van wereldoorlogen en crises centraal staat.

Een klein punt van kritiek op de serie als geheel zou kunnen zijn dat de bladspiegel door de inzetjes en illustraties met bijschriften soms wat onoverzichtelijk wordt en dat men de hoofdttekst soms pas weer na enkele pagina's verdieping kan oppakken. Toch maakt een en ander een weloverwogen indruk, al het blijft lastig om in een boek gelaagdheid in de stof aan te brengen die door een klik van de muis tegenwoordig zo eenvoudig en overzichtelijk is geworden.

Ik heb me tijdens het lezen wel afgevraagd voor welke doelgroep deze serie bestemd is. Ik kom een vergelijkbare aanpak tegen in tijdschriften als het floerende *Historisch nieuwsblad* en het goed bekeken televisieprogramma *Andere tijden*. Blijkbaar bestaat er in brede lagen van de Nederlandse bevolking behoefte om de geschiedenis dichtbij te brengen. Geen canon dus met grote helden of gebeurtenissen die het Nederlands 'cultureel kapitaal' vormen, maar een geschiedenis over mensen van vlees en bloed waarmee Nederlanders zich kunnen identificeren. Als men spreekt over de sleutelfiguren in de vaderlandse geschiedenis, dan wordt meestal een poging gedaan om ze tot hun menselijke maat terug te brengen, en dat is misschien wel het grootste verschil met de verheerlijking van helden uit het verleden in de eerste helft van de negentiende eeuw, het onderwerp van het boek van Lotte Jensen dat ik aan het begin van deze kroniek al even heb genoemd.

Leve de canon?

Mooie plannen, mooi materiaal, het moet gezegd, maar hoe is het allemaal ontvangen door de doelgroepen waarvoor het bestemd is? Voor wat betreft de *Kleine geschiedenis* moeten we dat nog even afwachten, maar over de canon valt wel iets te zeggen. Op 14 juni 2008 verscheen in *NRC-Handelsblad* een artikel onder de titel 'Scholen hebben geen tijd voor historische canon'. Anderhalf jaar na de lancering maakt het basisonderwijs er nauwelijks gebruik van. Het is vooral de Tweede Kamer die voortdurend de noodzaak van de canon in het onderwijs benadrukt en met nieuwe kerndoelen komt, maar in het onderwijs zelf haalt men er de schouders over op. De sombere discussie over de teloorgang van de kennis van de vaderlandse geschiedenis bij scholieren lijkt vooral te worden gevoerd in de kranten en in politiek Den Haag, maar de praktijk is dat een basisschool gemiddeld veertien jaar met een methode moet doen en dat betekent dat de meeste scholen tot 2020 nog zullen doorgaan met lesgeven uit boeken die van voor de commissie-Van Oostrom dateren, kerndoelen of niet.

Het ideaal van de canoncommissie was dat er dunnere schoolboeken zouden komen. De canon moest een leidraad zijn en de docenten konden de onderwerpen via de vensters en de gegeven links verder verdiepen. In de praktijk heeft de gemiddelde onderwijzer geen tijd, geen capaciteit en geen zin om zelf lessen te ontwerpen bij de verschillende thema's. De canon zou nog een kleine kans van slagen hebben als er gratis kant-en-klare lespakketten werden aangeleverd. Ook uitgevend Nederland klaagt, want schoolmethodes die waren gebaseerd op de tijdvakken van de commissie-De Rooy konden naar de papiervernipperaar toen de canon van 2006 totaal andere uitgangspunten bleek te hebben. Zo gaat een en ander dus aan de schoolgaande jeugd voorbij en blijft voorlopig alles bij het oude.

Alle discussies in de media, en het materiaal dat de afgelopen jaren op de markt is gekomen, vormen samen in ieder geval wel een goudmijn voor extramurale docenten en studenten die zich willen verdiepen in de Nederlandse

mentaliteitsgeschiedenis. Want de discussie rond de teloorgang van kennis van de vaderlandse geschiedenis toont nu, net als aan het begin van de negentiende eeuw aan, dat het Nederlandse volk op zoek is naar zijn identiteit. Het levert een groeiende stapel prachtig materiaal op dat zich voegt bij de boeken die ik hier al eerder heb besproken. *Entoen.nu* is geschreven in niet al te moeilijk Nederlands. De korte teksten bij de vijftig onderwerpen zijn zeker leesbaar voor studenten met een gevorderd niveau van taalvaardigheid, terwijl de website veel extra's biedt om de onderwerpen zelfstandig door studenten te laten uitdiepen. De *Kleine geschiedenis van Nederland* en het boek van Lotte Jensen over helden en literatuur bieden vele uren leesplezier. En stof tot nadenken, leve de canon!

BESPROKEN TITELS

JENSEN, LOTTE, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen, Vantilt, 2008, 270 pp. ISBN 9789 0775 03928. € 22,50.

OOSTROM, F.P. VAN & HUBERT SLINGS:

Entoen.nu. De canon van Nederland. De vijftig vensters. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006, 123 pp. ISBN 9789 0896 40093. € 19,50 (meer informatie op de website www.entoen.nu).

Uit de serie *Kleine geschiedenis van Nederland* (thans zes delen verschenen):

WILSCHUT, ARIE, *De tijd van pruiken en revoluties, 1700–1880*. Zwolle, Waanders, 2008, 158 pp. ISBN 9789 0400 84829. € 17,95.

SPEET, BEN, *De tijd van burgers en stoommachines, 1800–1900*. Zwolle, Waanders, 2007, 160 pp. ISBN 9789 0400 83594. € 17,95.

NOTEN

- 1 Lotte Jensen: *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen, Vantilt, 2008, 7 en 207, 210.
- 2 Zie voor een uitgebreid essay hierover Henk te Velde: 'De missing link van de nationale identiteit. Kroniek maatschappij en cultuur', *IN* 46 (2008) nr. 2, 33–38.
- 3 Met dank aan Liesbet Winkelmolen die mij hierop wees.

Tussenposities

Kroniek van de poëzie

Tussen twee stoelen tussen twee vuren
tussen twee oorlogen tussen twee vredes
tussen twee keuzen tussen twee kwaden

Zo opent het gedicht 'twee zelfstandigheden aan weerszijden' uit de bundel *data/decor* (1971) van Gerrit Kouwenaar. In een paginalange opsomming beschrijft de dichter tussen welke begin- en eindpunten de mens zich bevindt: 'tussen het ontbijt en het avondmaal' bijvoorbeeld, of welke hartverscheurende keuzes hij soms dient te maken: 'tussen twee meisjes'. Duidelijk wordt dat het hem niet te doen is om de uitersten die hij noemt, maar om wat zich tussen die polen bevindt: 'tussen twee haakjes / tussen twee aanhalingstekens', daar moet je kijken als je wilt weten wat de mededeling is, 'tussen de regels' moet je lezen als je het gedicht wilt snappen en 'tussen de benen' vind je het essentieel menselijke, zo betoogt dit gedicht.

Het wezenlijke houdt zich dus blijkbaar letterlijk en figuurlijk op in een tussenruimte, maar het valt enkel te definiëren aan de hand van z'n contouren. Zo blijkt vrede alleen maar te vatten als ze begrepen wordt als een periode tussen twee momenten waarin de tegengestelde toestand heerst. De 'twee zelfstandigheden aan weerszijden' zijn dus niet onbelangrijk. Ze markeren de grenzen en maken het mogelijk om positie te kiezen ten opzichte van die min of meer bekende entiteiten.

Literatuur werkt wel vaker met dichotomieën: liefde en haat, leven en dood, oorlog en vrede... Tussen dat soort extremen ontwikkelt de schrijver zijn project. Ook de vier bundels die hieronder aan bod komen, zijn de uitdrukking van een positiebepaling ten opzichte van twee uitersten. De dichter wordt er telkens geconfronteerd met twee diametraal tegenovergestelde polen waar-tussen hij tracht te laveren.

Dat is duidelijk het geval in *Bres*, de terecht met de vsb-poëzieprijs bekroonde bundel van Leonard Nolens. Sinds *En verdwijn met mate* (1996) publiceerde Nolens in elk van zijn bundels een cyclus onder de titel 'Bres', met de bedoeling dat ze ooit samen een geheel zouden vormen. Dat boek ligt er nu en blijkt een enorm poëticaal statement. *Bres* is de verantwoording van Nolens' poëtische traject, het is de expliciete verdediging van zijn aanpak en werkwijze tegen het verwijt dat zijn poëzie te ik-gericht zou zijn.

Voor het eerst siert een illustratie de kaft van een bundel van Nolens: een foto van Cartier-Bresson van een muur met een groot gat erin, een bres. Nolens speelt met de betekenissen van dit woord, volgens *Van Dale* 'een opening in een vestingmuur door schieten of mijnontploffing veroorzaakt'. Dat is wat de foto afbeeldt: aan weerszijden van een wand die hen duidelijk van elkaar scheidde, staan kinderen en eentje gebruikt het gat om de anderen te bereiken – een metafoor voor Nolens' literaturopvatting. Sinds zijn debuut is deze dichter immers op zoek naar een ontmoeting met de ander en het gedicht wordt opgevat als de opening in de muur tussen hem en zijn lezers. Poëzie als een manier om de grenzen tussen ik en de ander te slechten. *Bres* verwijst echter ook naar uitdrukkingen als 'voor iemand in de bres springen' of 'op de bres staan'. In die context is de bres niet langer een beeld voor de strikt persoonlijke ontmoeting, maar voor een breder engagement. Het is tussen die twee uitersten dat Nolens zijn positie in deze bundel tracht te bepalen. Is poëzie een louter individuele aangelegenheid of moet ze een breder maatschappelijk doel dienen?

Was Nolens' werk altijd al erg autobiografisch, in *Bres* onderstreept hij dat aspect door onverholven de eigen geboorte te beschrijven: 'zo werd ik hier (...) geboren / Op 11 april 1947' en 'Om twintig voor negen verliet ik geruisloos het lichaam / Van moeder' – het zijn feitelijke gegevens die overeenstemmen met die van de mens Leonard Nolens. Het gaat in deze gedichten dus blijkbaar over slechts één, onverwisselbaar individu, maar toch wordt ook in het kader van dat subjectieve levensverhaal contact gezocht met de ander: 'Net jij, / Net als jij, / Net als jij die me leest (...) Zo werd ik als iedereen 's ochtends geboren'. Bij lectuur van het gedicht identificeert de lezer zich immers met het ik van de dichter en wordt de grens tussen jij en ik opgeheven. Dat wordt op grammaticaal vlak onderstreept door de osmose tussen dichter en lezer te realiseren via het gebruik van de wij-vorm, de meest voorkomende in *Bres*. Op die manier duidt Nolens aan dat zijn idiosyncratische verhaal wel degelijk interessant is voor een wildvreemde lezer die zich erin herkent. Via het strikt persoonlijke bereikt Nolens de gemeenschap.

In de cyclus 'Wij waren de zwijgers na mei vijfenveertig' beschrijft hij het gemeenschapsgevoel van de naoorlogse jaren en de maatschappelijke betrokkenheid tijdens de jaren zestig, de tijd van de grote linkse idealen. De dichter onderzoekt hoe hij zich tegenover dat concrete engagement verhiel en blijkt zich daar redelijk afzijdig van gehouden te hebben:

Wij waren weinigen.
Wij waren sommigen.
Wij waren enkelen.
Wij waren anderen.

Wij speelden geen rol in een rel
Van Europees formaat.

Wij kwamen niet op straat.
Wij kwamen niet op.

Wij sloegen een tent op van boeken en doeken.
Wij blokten in bibliotheken een moderniteit.
Wij klokten in bladmuziek het verbluffend effect
Van stilte – ze klinkt hier nog na.

Wij kapten uit studie en steen onze beelden.
Ze staan hier in rijen nog steeds overeind.
Ze gaan zich hier lezen hardop.
Ze vonden pas later hun partners in crime.

Wij waren geen dichterlijk thema van Mao.
Wij dachten, wij maken ons eigen gedicht.
Wij dachten, wij maken geschiedenis hier
In het geniep.

Anders dan andere jongeren in die tijd, staat het individu dat hier aan het woord is niet op de barricaden, maar trekt het zich terug en gaat het resoluut voor zijn eigen privéproject: de kunst, de poëzie. Niet de revolutionaire van 'het rode boekje', maar een verstilde, die niet meteen een duidelijke impact had op het wereldgebeuren, maar wel constitutief was voor de persoonlijke ontwikkeling. De ware omwenteling doet zich voor op het niveau van de enkeling en poëzie kan daarom nooit een publieke aangelegenheid zijn.

Daarom ook dat deze dichter het zich niet kon voorstellen stadsdichter van Antwerpen te worden. Hij reageert op de vraag met een cyclus over zijn stad, maar poneert duidelijk: 'Ook Antwerpen is een persoonlijke kwestie'. Maatschappelijk betrokken verzen zoals Tom Lanoye of Ramsey Nasr die in die functie schreven, dat is het mei '68-engagement dat Nolens afzweert. Hij meent dat literatuur enkel op het interpersoonlijke vlak werkzaam kan zijn, van dichter tot lezer. De taak van de schrijver is het om 'een prachtig boek' te maken, zoals het streefdoel in *Bres* wordt genoemd. En dan kan hij enkel hopen dat hij daarmee zijn lezer raakt. Gebeurt dat, dan heeft het gedicht alvast één mens veranderd; voor collectieve revoluties is het niet het geschikte instrument.

Zoekt Nolens een evenwicht tussen literatuur en engagement, dan worstelt Tonnus Oosterhoff met de vraag hoe poëzie zich tot de werkelijkheid verhoudt. *Ware grootte* heet zijn bundel en hij gaat over de vertekeningen die zich voordoen bij de representatie van de werkelijkheid. 'Buiten heerst waar ware grootte heerst, buiten waar het is-teken werkt', luidt het. Oosterhoff gelooft niet in een mimetische poëtica, hij maakt een duidelijk onderscheid tussen de reële wereld (buiten) en het poëtische universum. De afmetingen zoals die in de natuur werkelijk zijn, vind je in het gedicht niet; om een kopie van de wereld te zien, lees je geen literatuur. Wel krijg je in het gedicht allerlei aanpassingen, vervor-

mingen, droombeelden. Daartoe worden uitdrukkingen verhaspeld, spreekwoorden verwrongen en samenstellingen uit elkaar gehaald ('pijn stiller geen is er') of ineengezet zoals nooit voordien ('Alles wat ademtrapt waterhaalt'). Poëzie, dat is een wereld waarin het gelijkheidsteken *niet* werkzaam is, het is een vrijplaats waar alles mogelijk is. Het is de dichter dan ook om onverwachte, onvoorspelbare ervaringen te doen. Hij schrijft:

Druk ik de pen op papier, dan wijkt de geest

Na een paar zinnen
hurkte ik, drukte mijn handen
op mijn ogen tot rode vlekken
in mijn bewustzijn binnendansten en -sprongen

(...)

Vertekend beeld

In een ander gedicht heet het: 'Wat is het raam groot. Om het op papier te krijgen moet ik / met het papier achteruit en dan haal ik het nog niet'. De werkelijkheid vatten in het gedicht is onmogelijk. Er zit dus niets anders op dan de rationaliteit, het verlangen naar de herkenbare werkelijkheid (de ware grootte) te laten varen (in poëzie 'wijkt de geest') en je over te geven aan de zintuiglijke sensaties van een andere werkelijkheid. Net zoals wanneer je hard met je handen op je ogen drukt er allerlei kleuren en visioenachtige beelden verschijnen, wekt poëzie psychedelische effecten op waarvan je omwille van de eigenaardigheid kan genieten.

Ware grootte heeft een dubbel doel. Het metaproject is het ontluisteren van de idee dat de werkelijkheid afgebeeld kan worden – de fan die zijn idool in *real life* ontmoet, roept teleurgesteld uit: 'Als je haar op televisie ziet lijkt het nog heel wat, maar in werkelijkheid was ze zo klein, ze kon wel poppenkieren aan, en dan moest je nog de mouwen omslaan'. Daarnaast wil Oosterhoff met zijn gedichten een tegenwereld creëren waarin de taal zo ontregeld wordt dat ze een nieuwe kijk mogelijk maakt.

De taal ontregelen, daar heeft ook Peter Holvoet-Hanssen een patent op. De woordspelerigheid van zijn gedichten en zijn talent als performer maken echter dat de dichter veel te vaak gereduceerd wordt tot de prettig gestoorde entertainer die zichzelf als piraat presenteert en zijn gedichten brengt onder begeleiding van de melodica. Dat beeld doet echter onrecht aan zijn poëzie. Die is inderdaad speels, maar slechts aan de oppervlakte. Holvoet-Hanssens woordspel is immers niet vrijblijvend, maar benadrukt dat er veel op het spel staat. Dat blijkt ook uit *Navagio*, genoemd naar een bekend scheepswrak op het Griekse eiland Zakynthos.

In deze bundel is de dood alomtegenwoordig en het enige antwoord dat de

dichter daarop heeft, is poëzie. De bundel opent met een dwingende opdracht: 'bouw dan van wrakhout een schip en doop het Navagio'. De dichter klampt zich vast aan wat hij wrakhout noemt: flarden werkelijkheid, herinneringen en woorden, en brengt die samen tot verzen die hem houvast moeten bieden op de woelige wateren van het leven. Met zijn gedichten, die opvallend vaak aan muziek refereren, probeert hij een roes te creëren:

ik laat het ruisen
 achter mij
het razend ruisen
 land en tij
voorbij de einder
 en de dood
voorbij dit leven
 as en schroot
(...)

kom mee aan boord
 adagio
zink in haar schoot
 Navagio
en in het golven
 't rozenlied
het zingt zichzelf en
 eindigt niet

De poëzie wordt hier een speeldoos die een muzikje produceert dat het mogelijk maakt om even aan de realiteit te ontsnappen. Eventjes, want in het laatste gedicht, waarin moord en doodslag overheersen, dringt de werkelijkheid zich weer pijnlijk op. Poëzie is een schamele poging om weerwerk te bieden, zo blijkt, want ook gedichten staan machteloos tegenover de dood en het schip dat de dichter bouwt, is gedoemd om op de klippen te lopen, zoals de titel van de bundel voerspelt. Onder zijn sterfelijkheid komt hij niet uit, maar de dichter gaat ten minste zingend ten onder.

Onsterfelijk lijkt dan weer wel Leo Vroman. Tweeënnegentig is de man ondertussen, maar nog steeds erg productief, zoals hij opnieuw bewijst met de lijvige bundel *Nee, nog niet dood*. Die titel onderstreept meteen zijn vitaliteit: de dichter toont dat hij nog altijd zin heeft in het leven. De bundeltitel is heerlijk ironisch – nee, van mij zijn jullie nog niet af – maar tegelijk spreekt er ook de verwondering uit dat, hoewel de dood al lang verwacht wordt, de dichter toch maar in leven blijft. Ondanks de levensdrift is de dood dan ook erg aanwezig in deze bundel. Het is een gegeven dat ontkend wordt, zoals in de titel, maar zich telkens opnieuw opdringt, zoals in 'Genoeg', dat aanvangt met de verzen 'Nu heb ik wel genoeg geschreven / over het naken van mijn dood', maar in de slot-

regel tot de vaststelling moet komen: 'Verrek. Daar is die dood alweer'. In veel gedichten probeert Vroman zich voor te stellen wat er na dit leven zal zijn. Is er een hemel? Is er niets? En wat met de oneindige liefde voor zijn vrouw Tineke? Al bij al heerst er een soort epicureïsche berusting, zoals uit 'De dood' (waarin ze zich tot in de titel van het gedicht opdringt!) duidelijk wordt: 'Mijn dood zal sterven met mijn dood, / dus wat hindert het'. Het heeft weinig zin om je zorgen te maken, want het paradoxale is dat de dood er enkel is zolang jij leeft en verdwijnt wanneer je sterft.

Naast de problematiek van leven en dood vraagt de dichter zich af wat er van hem rest na zijn overlijden. Van dichters wordt vaak gezegd dat ze onsterfelijk zijn door hun verzen, maar Vroman twijfelt daar oprecht aan. In het licht van de eeuwigheid stelt ook poëzie niet heel veel voor, hoewel hij hoopt toch nog iets te betekenen voor een handvol lezers. Niet voor niets eindigt *Nee, nog niet dood* met een gedicht waarin de dichter in de vorm van zijn gedichten op tafel komt om genuttigd te worden. Dat dit slechts een droombeeld is, werd al duidelijk in 'Gebarsten beeldspraak' waarin de dichter even de illusie koestert dat zijn gedichten voedzaam kunnen zijn. De conclusie luidt daar: 'nooit zullen / mijn dierbaarste krullen / in de soep haar maag / kunnen vullen'.

Er is één vers dat Kouwenaar in 'twee zelfstandigheden aan weerszijden' volledig afzondert: 'tussen twee d's', daarmee de ultieme grenzen aanduidend waarbinnen de mens zich beweegt. Vroman heeft het stadium bereikt waarin zijn gedichten die ultieme problematiek behandelen. Zijn verzen slingeren tussen levensdrang en doodsaanvaarding. De dood is ook de grens waarop Holvoet-Hanssen stoot en die hij met zijn poëzie tracht te bezweren. In zijn werk, dat het midden houdt tussen dat van een *performance-poet* en dat van een *writers-writer*, blijkt het gedicht uiteindelijk machteloos, maar tegelijk is het de reddingsboei die helpt tijdelijk te overleven. Van levensbelang is de poëzie ook voor Nolens, die, voor de keuze gesteld tussen poëzie en engagement, opteert voor een literair engagement dat niet de pretentie heeft de wereld te veranderen, maar wel hoopt om op individueel vlak een aardverschuiving teweeg te brengen. Oosterhoff ten slotte zoekt niet langer een middenweg tussen literatuur en werkelijkheid. Hij kiest resoluut voor het spiegelpaleis van de poëzie en vat het gedicht niet meer op als een afspiegeling, maar als een vervormde en daardoor interessantere realiteit.

BESPROKEN TITELS

HOLVOET-HANSSSEN, PETER, *Navagio. Wrak-houtgedichten*. Amsterdam, Prometheus, 2008. ISBN 9789 0446 11557. € 17,95.

NOLENS, LEONARD, *Bres*. Amsterdam, Querido, 2007. ISBN 9789 0214 33493. € 16,95.

OOSTERHOFF, TONNUS, *Ware grootte. Gedichten*. Amsterdam, De Bezige Bij, 2008. ISBN 9789 0234 26899. € 16,50.

VROMAN, LEO, *Nee, nog niet dood*. Amsterdam, Querido, 2008. ISBN 9789 0214 34148. € 16,95.

Besprekingen en aankondigingen

JOOP VAN DER HORST, *Het einde van de standaardtaal. Een wisseling van Europese taalcultuur*. Amsterdam, Meulenhoff, 2008. 375 pp. ISBN 9789 0290 82655. € 22,50.

Het nieuwe boek van Joop van der Horst is een essay, geen wetenschappelijke studie. Hij zegt dit zelf met alle duidelijkheid in zijn inleiding (22). Dat geeft hem de vrijheid om in één boek een beeld te schetsen van de Europese taalcultuur van de middeleeuwen tot in de eenentwintigste eeuw. Wat hij doet, is bevindingen uit de taalkunde en de cultuurgeschiedenis op een rijtje zetten en met elkaar in (een nieuw) verband brengen. Zijn hoofdaanname is dat onze huidige visie op taal haar oorsprong heeft in de tijdgeest van de vijftiende en zestiende eeuw, het tijdperk van de renaissance. Deze ‘renaissancevisie’ wijkt volgens Van der Horst momenteel voor een nieuwe kijk op taal waarvan de precieze aard nog niet helemaal duidelijk is.

Een ‘wisseling van taalcultuur’ zou dan ook ten grondslag liggen aan de taalcrisis die in menig Europees land de kop opsteekt: zo wordt er bijvoorbeeld in Nederland over geklaagd dat opstellen van pabo-studenten stikken van de spel fouten, in Duitsland wordt het verkeerde gebruik van naamvallen aan de kaak gesteld, in het Verenigd Koninkrijk bleek uit onderzoek dat een kwart van de kinderen op elfjarige leeftijd niet goed kan lezen en overal in Europa, behalve in Engeland, wordt het veelvuldig gebruik van Engelse leenwoorden betreurd.

De verdienste van Joop van der Horst is dat hij de lezer met de neus op het feit drukt dat het actuele taalgebruik alleen maar daarom als desastreus wordt waargenomen, omdat een taalideaal als vanzelfsprekend wordt aangenomen dat – vanuit historisch perspectief – helemaal niet zo vanzelfsprekend is.

De kloof tussen het huidige taalideaal en dat van vóór 1500 illustreert Van der Horst onder andere aan de hand van het beeld van de middeleeuwse monnik die alleen in zijn kloostercel zit te lezen – niet stil maar voor iedereen hoorbaar. Lezen was namelijk in de middeleeuwen per definitie hardop lezen. Middeleeuwse teksten moesten daarom vooral makkelijk (hardop) gelezen kunnen worden. Een consequente spelling was daarbij van ondergeschikt belang. Sterker nog, variatie was toen eerder een stilistisch trucje dan steen des aanstoets: dit

gold voor de manier van spellen, maar evengoed voor de woordenschat. Het opnemen van woorden uit buurdialecten kon zelfs bijdragen tot de stilistische kwaliteit van een tekst.

Het gros van de hedendaagse taalgebruikers is daarentegen gesocialiseerd in een taalcultuur die geschreven taal superieur acht aan gesproken taal. Wie goed wil schrijven, moet zich daarbij strikt houden aan grammatica- en spellingregels. Daarbij komt dat de gemiddelde Europeaan in de veronderstelling leeft dat talen duidelijk van elkaar afgebakend moeten zijn: 'het Nederlands' mag bijvoorbeeld niet worden gemixt met 'het Engels'.

Volgens Van der Horst bevindt Europa zich momenteel in een fase waarin de vanzelfsprekendheid van de renaissancetaalcultuur aan het afbrokkelen is. Een verschijnsel zoals de slechter wordende spelvaardigheid van scholieren is daarom geen tijdelijk fenomeen. Hij stelt dat we te maken hebben met 'een taalculturele paradigmawisseling, waarbij de vertrouwde renaissancetaalcultuur plaatsmaakt voor een nieuwe en nogal andere taalcultuur' (19).

Van der Horst verdedigt zijn stelling met veel voorbeelden en met veel verve. Niettemin kan men zich als lezer soms niet onttrekken aan de indruk dat de voorstelling van één continue ontwikkeling van onze Europese taalcultuur sinds de renaissance iets te gesimplificeerd is en dat de presentatie van de renaissance als *de* bakermat van onze opvatting over taal een tikje overdreven is. Van der Horst is zich hier kennelijk wel van bewust, want halverwege het boek plaatst hij de kanttekening dat 'de renaissancetaalcultuur een ontwikkeling doormaakte. (...) In de negentiende eeuw is het daarom een beetje anders dan in de zestiende eeuw' (177). Dat neemt echter niet weg dat zijn betoog in het geheel te weinig recht doet aan de betekenis van de negentiende eeuw voor onze visie op taal. Immers, pas in de loop van de negentiende eeuw wordt taalgebruik dat consequent aan de normen voldoet een essentiële voorwaarde voor maatschappelijk succes. Bovendien is ook de vanzelfsprekendheid waarmee vandaag één bepaalde taal gerelateerd wordt aan één bepaalde natie in wezen een negentiende-eeuws verschijnsel. Bij Van der Horst worden deze twee aspecten daarentegen voorgesteld als renaissanceverschijnselen die in de negentiende eeuw in een nieuw jasje zijn verschenen.

De voorbeelden die Van der Horst kiest om zijn betoog kracht bij te zetten, hebben vooral betrekking op het Nederlandse, Engelse, Duitse, Franse en Italiaanse taalgebied. Hij bespreekt deze talen exemplarisch voor de talen van Europa en slaagt er goed in om parallellen te laten zien in de culturele en maatschappelijke context waarin deze talen uitgroeiden tot standaardtalen. Daarnaast suggereert hij dat een vergelijkbare ontwikkeling ook in andere taalgebieden (zoals Spanje, Portugal, Ierland, de Scandinavische landen, Polen, Tsjechië en Hongarije) heeft plaatsgevonden. Dat doet hij echter op sommige plaatsen iets te overhaast: een zin als 'in andere Europese landen gebeurde feitelijk hetzelfde' (145) komt naar mijn smaak te vaak voor. Ook had Van der Horst iets vaker mogen ingaan op verschillen in ontwikkeling tussen de onderzochte taalgebieden en niet alleen maar op overeenkomsten.

Al bij al verdient Van der Horst een pluim voor zijn ambitie om een actueel vraagstuk ('de crisis van de standaardtaal') vanuit een breed historisch en Europees perspectief te benaderen. Hij heeft het aangedurfd om de grote lijnen te laten zien en uitspraken te doen over mogelijke verbanden. Veel van de vragen die hij stelt, blijven in het boek onbeantwoord, maar ze bieden aan de andere kant juist perspectieven voor verder onderzoek. En *last but not least*: Joop van der Horst is een goed stilist die een zeer toegankelijk boek heeft geschreven.

– Ulrike Vogl

De Bosatlas van Nederland. Groningen, Wolters-Noordhoff, 2007. 560 pp.
ISBN 9789 0011 22317. € 129,95.

Op de vraag welk boek ik het liefst mee zou nemen naar een onbewoond eiland (zonder internetverbinding dus!) wist ik nooit een antwoord te geven, omdat het zo moeilijk is om je tot één enkel boek te beperken. Nu lijkt me dat mogelijk: met de nieuwste *Bosatlas van Nederland* als enige lectuur ben je zeker enkele maanden zoet. Alles, maar ook ALLES over Nederland is weergegeven in kaarten en statistieken die niet alleen de huidige situatie illustreren, maar ook ontwikkelingen en tendenties veraanschouwelijken. Aan historisch inzicht zal het bij de samenstellers zeker niet hebben ontbroken: de eerste *Bosatlas van Nederland* is immers al meer dan honderd jaar geleden verschenen en is sindsdien een synoniem voor degelijkheid en kwaliteit.

Wat de nieuwste uitgave bijzonder aantrekkelijk maakt, is de uitbreiding van de klassieke geografische atlas met hoofdstukken over historische, maatschappelijke en culturele aspecten van de Nederlandse samenleving. En niet te vergeten de prachtige foto's van Karel Tomel.

Hoofdstuk 1 geeft een overzicht van historische kaarten van allerlei aard en signatuur, van Ptolemaeus, Van Deventer en Blaeu tot de moderne cartografie. Hoofdstuk 2 brengt de geschiedenis van Nederland in kaart, van de eerste oude culturen tot 2011. Wilt u meer weten over de spreiding van het trechterbeker-volk? Over de verspreidingsrichting van de Beeldenstorm? Over vluchtelingenstromen in 2011? Over deportatiecijfers per provincie? U krijgt gedetailleerd antwoord in woord en beeld.

Hoofdstuk 3, gewijd aan de Staat der Nederlanden, begint met de stamboom van het Huis Oranje-Nassau en alle adellijke titels van de Nederlandse vorstin. U komt de locaties van alle Koninginnedagvieringen van de afgelopen vijftien jaar te weten. En ook de kosten die het koninklijk huis met zich meebrengt. U leert verder meer over kabinetformaties en kamerleden, hun leeftijd en werkverleden, u krijgt inzicht in plattegronden van ministeries, het stemgedrag per leeftijd, opleiding en afkomst. U maakt kennis met provincies en hun voorgeschiedenis, met gemeenten en gemeentelijke herindelingen, met steden en stedenbanden, met rechtspraak, delicten en slachtofferhulp. Met

politie, brandweer en kustverlichting. Met strijdkrachten, militaire acties en vredesoperaties (waarvan die in Kosovo de omvangrijkste is tot nu toe).

Hoofdstukken 4 en 5 behoren tot de klassieke soort: het zijn overzichtskaarten, satellietbeelden en foto's van landschappen, provincies en steden. Hoofdstuk 6 biedt informatie aan iedereen die inzicht wil krijgen in het ondergrondse: stuwingen en zwerfstenen (paleografie), aardbevingen en oeververzakkingen (geologie), verzanding en loodgehalte (lithologie), fossiele brandstoffen, bouwgrondstoffen en zout (mijnbouw): het is allemaal in kaart gebracht. Zelfs voor taalleerders blijkt het een rijke mijn: indien u niet weet wat horsten en slenken zijn (zoals ik), dan vindt u het antwoord op pagina 180. Hoofdstuk 7 behandelt types landschappen in Nederland, van ruraal tot industrieel en urbaan. U vindt er ook gegevens over de beleving van landschappen: zandlandschap (Utrecht en Overijssel) en duinlandschap worden volgens statistieken het meest gewaardeerd door natuurliefhebbers. Hoofdstuk 8 is gewijd aan een van de wezenlijkste kenmerken van Nederland: het water. Dit zowel scheppende als destructieve element heeft in de loop der eeuwen een hele reeks gevolgen gehad, niet alleen op het landschap, maar ook op de manier waarop Nederlanders het probleem van bescherming en beheer hebben aangepakt. Kaarten van rampen, bestaande afdammingen en potentiële dijkdoorbraken maken duidelijk dat de eeuwige strijd met het water ten grondslag ligt aan de Nederlandse cultuur en mentaliteit. Hoofdstukken 9 en 10 sluiten hierbij aan: het gaat om natuur- (bescherming), milieu en klimaat. Bent u geïnteresseerd in libellen in laagveenmoerassen? In overwinterende watervogels? In horizonvervuiling, agrarische stankhinder? In weerrecords en wolkensoorten? U vindt antwoorden op vragen die u niet eens had kunnen bedenken! Bijvoorbeeld dat wie van natuurlijke duis-ternis houdt het best in de streek tussen Epe en Nunspeet kan gaan wonen.

Hoofdstuk 11 is een uiterst informatief overzicht van de bevolking van Nederland, gerangschikt naar groei, spreiding, dichtheid, leeftijd, standvastigheid en afkomst. Misschien weet u al dat de gemiddelde leeftijd van moeders steeds hoger wordt en de huwelijksvruchtbaarheid steeds lager, dus dat het aantal buitenechtelijke kinderen enorm is toegenomen. Maar wist u dat het grootste aantal adoptiekinderen afkomstig is uit China en Taiwan? Er zijn ook alarmerende cijfers: het percentage jongeren in de bevolking is sinds 1900 gezakt van 44,4% naar 21%! Dit geldt echter niet voor allochtone jongeren, waar de situatie eerder omgekeerd is. Uit deze cijfers is makkelijk te herleiden dat de vergrijzing is toegenomen, maar wist u dat vooral het aantal vrouwen boven de 99 enorm is gestegen?

Buitenlandse migratie krijgt in deze atlas extra aandacht: behalve gebruikelijke statistieken zoals concentratie, opleiding, taalachterstand en criminaliteit worden ook resultaten van sociologisch onderzoek in kaart gebracht. Bijvoorbeeld, hoe allochtonen van de eerste en tweede generatie denken over de zelfstandigheid van vrouwen. Aspecten van segregatie respectievelijk integratie worden getoond aan de hand van onderzoek naar de frequentie van bezoek van autochtonen bij allochtonen.

Hoofdstuk 12 gaat over wonen en woonvormen. Wie verstand heeft van beleggen kan uit de aangeboden statistieken nuttige gegevens winnen. Onder andere dat de woningvoorraad groter is dan de bevolkingsgroei, maar dat er desalniettemin woningschaarste heerst, vooral huurwoningsschaarste. Wie geïnteresseerd is in een vergelijking tussen België en Nederland leert dat lintbebouwing in Nederland maar 6% in beslag neemt. En toch wonen Nederlanders graag net over de grens. Overzichtskaarten geven antwoord op vragen waar en waarom.

Hoofdstuk 13 geeft een gedetailleerd overzicht van onderwijs, cultuur en godsdienst in Nederland. De statistieken zijn niet erg vleiend voor neerlandici: het aantal promoties is in ons vak het laagst. En de situatie op de arbeidsmarkt is het minst gunstig. Toch blijven talen en sociale wetenschappen meer studenten trekken dan technische vakken. Qua cultuur, leert u onder meer waar zich de zes Nederlandse werelderfgoedmonumenten bevinden. En welke films de grootste kassakrakers aller tijden waren (jawel, *Turks fruit!*). Vanzelfsprekend is er ook een lijst van alle Nederlandse Oscarnominaties en -winnaars. De boekenwereld, het omroepstelsel, internet en de taalsituatie komen eveneens aan bod, geïllustreerd met handige kaarten over bijvoorbeeld de spreiding van familienamen, diminutiefvormen en carnavalsnamen. Wist u dat de spreiding van rooms-katholieken en protestanten overeenkomt met de frontlijn van het Twaalfjarig Bestand? Kaarten maken dat meer dan duidelijk. Toch zijn de gegevens over ontkerkelijkheid het indrukwekkendst: inmiddels al 41%!

Hoofdstuk 14 geeft een beeld van volksgezondheid en zorg. Nederland scoort goed wat levensverwachting en -kwaliteit betreft. Welvaart spreekt ook uit de sterf- en ziektecijfers: dementie is een zeer frequente overlijdensoorzaak, vooral bij vrouwen. In de Randstad maken Nederlanders bovendien een verhoogde kans op psychische stoornissen, terwijl ze in het hele land steeds meer last krijgen van overgewicht. Hoofdstuk 15 biedt een remedie tegen de kwalen uit het voorafgaande hoofdstuk: sport en recreatie. De trends die uit de statistische gegevens naar voren komen zijn: diversificatie, informalisering en individualisering. En mocht u niet zo veel voelen voor actieve sportbeoefening, dan kunt u kijken naar gegevens over attracties, evenementen en toerisme.

Hoofdstuk 16 behandelt een ernstig thema: werken. Hier vindt u dus alles over het bruto product, over inkomens (het hoogst in Bloemendaal, het laagst in Urk), schulden, armoede en bijstand, over werkgelegenheden en vacatures. Het blijft voor mij verbazingwekkend dat een land met een enorme export van landbouwproducten een zeer klein percentage werkgelegenheid biedt in de landbouw. Het is vooral de dienstensector die hoogconjunctuur viert. Hoofdstuk 17 geeft een overzicht van de infrastructuur: vaarwegen, spoorwegen, regionaal vervoer, het wegennet. Extra aandacht krijgen de Rotterdamse haven en Schiphol. Aansluitend bij de diverse verkeers- en transportmiddelen worden gegevens gepresenteerd over veiligheid en energiebronnen, al dan niet alternatief. Hoofdstuk 18 biedt een historisch overzicht van de Nederlandse aanwezigheid in de wereld: van ontdekkingsreizen en koloniën tot diplomatieke diensten en militaire en economische samenwerking. Hoofdstukken 19 en 20 sluiten dit

indrukwekkende naslagwerk af met plattegronden van stadscentra, een uitvoerig register en de opsomming van adviseurs per hoofdstuk.

Zo moge blijken dat de nieuwe *Bosatlas* niet alleen geschikt is voor eenzame vakanties op onbewoonde eilanden, maar vooral als boeiend, alomvattend en betrouwbaar naslagwerk. Het enige wat ik er niet in heb gevonden zijn gegevens over huisdieren. In een volgende uitgave zou ik een kaart wensen met de spreiding van honden-, katten-, parkieten- en goudviseigenaars!

– Jelica Novaković-Lopušina

WILKEN ENGELBRECHT & BAS HAMERS (RED.), *Neerlandica IV. De beste vriend van de zomercursus. Album amicorum voor Jos Wilmots ter gelegenheid van zijn 75e verjaardag aangeboden door de neerlandici van Centraal-Europa*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2008.

Zoals de titel al verraadt, is deze bundel uitgegeven ter gelegenheid van de vijfenzeventigste verjaardag van prof. Jos Wilmots, een bekend en graag gezien persoon op veel vakgroepen in Centraal-Europa. Hij organiseerde in Hasselt in het begin van de jaren zeventig de eerste zomercursussen ‘volgens een concept dat eigenlijk nooit meer is losgelaten’, lezen we in de inleidende biografie van de jubilaris. Hij heeft ook een belangrijke rol gespeeld bij projecten voor de bevordering van het leren en doceren van Nederlands in de regio.

De zestien auteurs van de bundel komen uit acht verschillende landen en tien steden: Boedapest, Veliko Târnovo, Timișoara, Port Elisabeth, Olomouc, Warschau, Wrocław, Brno, Bratislava en Hasselt. Sommige stukken zijn persoonlijk van karakter, en gaan over herinneringen, zoals *De geheimzinnige stoel* (Cecilia Bálint), *Die Vlaamse gaai* (Edna Deudney-Prinsloo), *Mijn Belgische reis in de tijd met Jos Wilmots* (Stefan Kiedroń), *Een ongeschreven hoofdstukje* (Agata Kowalska-Szubert). Deze verhalen geven de lezer een beeld van de initiatieven die Jos Wilmots ontplooidde ter promotie van de Nederlandse taal en de cultuur van de Lage Landen.

De overige artikelen zijn studies over taalkunde, literatuur en cultuur. In de taalkundige stukken worden verschillende vraagstellingen in de neerlandistiek vanuit een Centraal-Europese invalshoek bekeken. In de studie van Bagrelia Borissova worden twee taalgidsen Nederlands voor Bulgaren onder de loep genomen. Gergana Kovatscheva beschrijft de taalproblemen die Bulgaarse studenten van het Nederlands tegenkomen. In haar artikel geeft Julia Albert grappige aantekeningen bij het *Taalknutselboek* van Jos Wilmots (2005), waarbij de lezer ook een cursusje Hongaars krijgt. Voor wie meer wil weten over wat Hongaarse studenten motiveert om Nederlands te leren beschrijft Réka Eszenyi de resultaten van een longitudinaal vragenlijstonderzoek. In de studie van Marta Nováková wordt ingegaan op klankassimilatie in het Tsjechisch en het Nederlands. De studie van Stanĭsaw Prędoła bekijkt de eerste Pools-Nederlandse woordenlijst. Ewa Jarośńska beschrijft de taalontwikkeling van onder anderen Poolse kinde-

ren. Sorin Ciutacu schrijft over de verschillen tussen het Engels en het Nederlands. In het artikel van Wilken Engelbrecht, redacteur van deze bundel, lezen wij over *Sint Lutgardis van St.-Truiden in Praag*, en degenen die het echtpaar Wilmots kennen weten waarom de naam Lutgardis na aan het hart van de jubilaris ligt. Het verhaal van Judit Gera gaat over het modernisme in het *Avondlied* van Van Ostaijen. Jana Rakšanyiová beschrijft de nieuwste trends in vertalen.

Het slotstuk van de bundel is de tekst van het afscheidscollege van prof. Jos Wilmots (Hasselt, Olomouc & Centraal-Europa) van 5 maart 1999, met de titel *Taal als deel van de natuur*. En inderdaad, taal maakt deel uit van de natuur, en de bundel bewijst dat dat ook voor een vreemde, aangeleerde taal waar kan zijn!

– Reka Eszenyi

RALF GRÜTTEMEIER & MARIA-THERESIA LEUKER (HRSG.), *Niederländische Literaturgeschichte*. Unter Mitarbeit von Amand Berteloot, J.W.H. Konst und Lut Missinne. Mit redaktioneller Unterstützung von Willem van den Berg, Carel ter Haar und Herbert van Uffelen (...). Mit 156 Abbildungen. Stuttgart/Weimar, Verlag J.B. Metzler, 2006. xii, 332 pp. ISBN 9783 4760 20611. € 34,95.

De verschijning van de door Ralf Grüttemeier en Maria-Theresia Leuker samengestelde *Niederländische Literaturgeschichte* werd door *Der Tagesspiegel* enthousiast begroet. Het boek, zo oordeelde de Duitse krant, was niet alleen van belang voor de vele studenten in het Duitse taalgebied die Nederlandse taal en cultuur studeren, maar het was ook zeer lezenswaard voor ‘alle, die mehr über Nooteboom & Co. wissen wollen’. Ook de samenstellers zelf wijzen in hun inleiding op deze twee publicaties. Alle auteurs van deze literatuurgeschiedenis (afgezien van de samenstellers zijn dat Amand Berteloot, J.W.H. Konst en Lut Missinne) zijn hoogleraar neerlandistiek aan Duitse universiteiten, dus het spreekt vanzelf dat zij zich tot hun studenten richten. Beginnende studenten, zo valt te veronderstellen, want naarmate Duitstalige studenten Nederlands vorderen in hun studie, wordt de noodzaak om over Nederlandse literatuur te lezen in de Duitse taal uiteraard minder groot, om uiteindelijk geheel te verdwijnen.

Minder evident is het dat *Niederländische Literaturgeschichte* ook geadresseerd is aan het (niet zozeer bredere, als wel algemenere) publiek van vertalers, leraren Nederlands en literatuurcritici in het Duitse taalgebied. Vooral voor die laatste subgroep lijkt mij deze uitgave een zeer welkome. Sinds een jaar of tien is de belangstelling van de Duitstalige markt voor vertalingen van Nederlandse literatuur (met name romans) opvallend groot. In recensies van zulke vertalingen valt steeds weer op hoe weinig de recensenten geneigd (of: in staat) zijn auteurs als Nooteboom, Palmen, Noordervliet of De Winter te karakteriseren en plaatsen als *Nederlandse* schrijvers.

Over *Rituelen* van Cees Nooteboom zei de Duitse criticus Reich-Ranicki: ‘Das ist ein ganz bedeutender europäischer Schriftsteller, und eines der wichtigsten Bücher, vielleicht das wichtigste, das ich in diesem Jahr gelesen habe’. En daarop

laat hij nog volgen: 'sieh da, die Holländer haben einen solchen Auteur!' Waar het evident is dat Reich-Ranicki louter in superlatieven spreekt en ook dit laatste zinnetje positief bedoelt, blijft het oog er toch even achter haken. Wat bedoelt hij precies te zeggen? De zin is minstens op twee manieren uit te leggen. Ten eerste als: de Hollanders, toch al onze zeer gewaardeerde, cultureel hoogstaande burens, hebben ook nog eens een topschrijver van het niveau van Nootboom voorradig. De andere uitleg is ongeveer zo: onze burens de Hollanders, die toch niet bekend staan om hun hoogstaande cultuur, brengen niettemin een schrijver van dit formaat voort. Waar Reich-Ranicki in elk geval *geen* blijk van geeft, is dat hij op de hoogte zou zijn van het feit dat Nootboom voortkomt uit een taalgebied met een zelfstandige literaire traditie die, net als de Engelse of Duitse, teruggaat tot in de vroege middeleeuwen. Precies naar aanleiding van Nootbooms Duitse doorbraak, vraagt Ralf Grüttemeier zich in *Niederländische Literaturgeschichte* af: 'Aber was war das eigentlich für eine Literatur, die Ende des 20. Jahrhunderts im Blickfeld vieler deutscher Leser auftauchte?' Het is uitermate welkom dat deze eenvoudige vraag nu in een handzaam boek voor het Duitse taalgebied centraal staat.

Wat deze literatuurgeschiedenis onderscheidt van in het Nederlandse taalgebied verschenen literatuurgeschiedenissen, is onder meer het feit dat de auteurs proberen aan te sluiten bij de Duits(talige) referentiekaders van hun lezers. Dat betekent in de eerste plaats dat het vanuit Duitsland goed zichtbare deel van de Nederlandse literatuur veel nadruk krijgt; meer nadruk waarschijnlijk dan in een Nederlandse literatuurgeschiedenis het geval zou zijn.

Dit verschil doet zich vooral voor in het laatste hoofdstuk, dat de naoorlogse periode behandelt. De golf van Duitse vertalingen van Nederlandse literatuur is als gezegd een betrekkelijk recent verschijnsel. Dit hoofdstuk, getiteld 'Nach dem zweiten Weltkrieg', is dan ook het meest 'anders'. De auteur ervan, Grüttemeier, staat uitgebreid stil bij het verschil in waardering van het werk van Nootboom in Nederland en Duitsland – ook hier is Nootboom weer exemplarisch. Hij wijst er onder meer op dat Nootboom als enige Nederlandse dichter tussen tal van internationale grootheden voorkomt in 'Walter Höllersers legendärer *Theorie der modernen Lyrik*'. Dat is beslist zeer eervol voor Nootboom en lijkt het al evenzeer voor de Nederlandse literatuur in haar geheel. Tegelijkertijd doen we Nootboom niet tekort wanneer we vaststellen dat er weinig Nederlandse professionele poëzielezers zullen zijn die hem in hun top-tien van de twintigste-eeuwse Nederlandstalige poëzie zouden opnemen. Hier spelen andere zaken een rol, voorop de populariteit van de *prozaïst* Nootboom in Duitsland en de beschikbaarheid van zijn poëzie in het Duits, maar geen kennis van zaken van de moderne Nederlandse poëzie in al haar rijke geschaaktheid. Doordat Grüttemeier Nootboom (vanuit de Duitse situatie: volkomen terecht) als referentiepunt neemt bij zijn bespreking van de naoorlogse Nederlandse literatuur, ontstaat er een heel ander panorama dan het (toch vooral door Hermans, Reve en Mulisch bepaalde) traditionele Nederlandse beeld van deze periode.

Voor de andere hoofdstukken, waarin de oudere perioden aan bod komen, kan zo'n verrassingseffect minder gemakkelijk gecreëerd worden. Hypes als die rond Nootboom waren er immers niet. Toch gaan ook de auteurs van deze hoofdstukken uit van de specifieke voorkennis van niet in het Nederlands taalgebied grootgebrachte lezers. Hierdoor komt inderdaad aan het licht, zoals de samenstellers in hun inleiding claimen, dat de Nederlandse literatuur over het algemeen zeer open stond voor internationale invloeden.

Toch is dat op zichzelf geen nieuwe constatering. Het is ook de vraag of de samenstellers van deze eerste Duitstalige geschiedenis van de Nederlandse literatuur werkelijk een nieuw verhaal hebben willen vertellen. Je zou zelfs kunnen beweren dat hun belangrijkste doelgroep (Duitstalige studenten Nederlands die aan het begin van hun studie staan) helemaal niet bij een echt 'nieuw' of 'ander' verhaal gebaat zou zijn geweest.

Het boek moet, met het oog op die doelgroep van beginnende studenten, ook gewoon 'het' verhaal vertellen. Dat is ook precies wat vooral de gedeelten over de middeleeuwen, de zeventiende eeuw, de achttiende en negentiende eeuw, en de eerste helft van de twintigste eeuw doen. In die gedeelten wordt toch in eerste instantie het bekende verhaal verteld, al is de inkleuring ervan wat 'Duitsers' dan in andere Nederlandse literatuurgeschiedenissen. Over Van Ostaijen lezen we bijvoorbeeld het standaardverhaal van de *early adapter* die snel van de Europese artistieke modes op de hoogte was en zich erdoor liet beïnvloeden. Dat daarbij vooral de invloeden uit het Duitse taalgebied belicht worden – Van Ostaijen als eerste West-Europese vertaler van Kafka; als nabije vriend van avant-gardekunstenaars uit het naoorlogse Berlijn etcetera –, zorgt nog niet voor een nieuw verhaal over Van Ostaijen.

Ook de methodisch-paradigmatische invalshoek van de samenstellers is niet nieuw of afwijkend van wat we in het Nederlandse taalgebied in deelgeschiedenissen als die van Anbeek (*Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885–1985*), Van Bork en Laan (*Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*) en Van Boven en Kemperink (*Nederlandse literatuur van de moderne tijd*) al eerder in de praktijk gebracht zagen. In de inleiding spreken Grüttemeier en Leuker van een 'poetologisch-institutioneller Ansatz', en dat betekent dat zij auteurspoëtica's als leidraad voor hun verhaal genomen hebben en dat zij daarbij (minder systematisch) ook aandacht besteedden aan de literaire infrastructuur waarbinnen die opvattingen al dan niet werden geïnstitutionaliseerd. Als gezegd: nieuw is dat niet, wel is het conform de huidige mores in de literatuurgeschiedschrijving in het Nederlandse taalgebied.

Dat is overigens al meer dan mooi. Een vergelijkbaar boek dat, beknopt maar betrouwbaar, een inleiding biedt tot de grote lijn van het verhaal van de Nederlandse literatuurgeschiedenis uit alle perioden én dat aansluit bij de betrekkelijk geringe literaire kennis en belezenheid van beginnende studenten, is er in het Nederlandse taalgebied momenteel niet. Als 'brug' naar de voor beginnende studenten nog niet geschikte delen van de grote Taalunie-literatuurgeschiedenis zou dat zeer welkom zijn. Dat deel van het vak dat we vreemd

genoeg maar ‘extramurale neerlandistiek’ blijven noemen, neemt hier het voortouw. De internationale neerlandistiek is nu toch echt volwassen.

– Thomas Vaessens

Literatuurgeschiedschrijving en een literatuurgeschiedenis vanuit Zuid-Afrika bekeken. Naar aanleiding van Ralf Grüttemeier en Maria-Theresia Leuker, *Niederländische Literaturgeschichte*. Stuttgart etc., J.B. Metzler, 2006.

Dat het niet eenvoudig is een literatuurgeschiedenis op touw te zetten, daarvan getuigen de geschiedenissen van de literatuurgeschiedschrijving in Nederland én in Zuid-Afrika, maar ook richtinggevende uitspraken van Russische formalisten zoals Boris Eichenbaum en Felix Vodička. Vooral sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw wordt er in de Nederlanden én in Zuid-Afrika druk gediscussieerd over normen en vereisten op dit terrein. Vanwege die debatten pakt men zo’n onderneming tegenwoordig heel voorzichtig aan. Daarom is een concreet resultaat als de *Niederländische Literaturgeschichte* van Ralf Grüttemeier en Maria-Theresia Leuker een verblijvend verschijnsel.

Ook in Zuid-Afrika werden pogingen tot literatuurgeschiedschrijving reeds vaker ondernomen, door zowel enkelingen als door groepen onderzoekers. Thans zijn vooral *Die Afrikaanse literatuur 1652–2004* (2005) van J.C. Kannemeyer en *Perspektief en profiel*, met H.P. van Coller als eindredacteur, toonaangevend. Een literatuurgeschiedenis door *buitenlanders* lijkt echter een nog grotere opgave. Toch werden de eerste overzichten van de Afrikaanstalige literatuur gegeven door een Nederlander (G. Besselaar, 1914) en een Vlaming (Diest, 1946), terwijl de literatuurgeschiedenis van de Belg Rob Antonissen (1955) destijds als een van de volledigste en betrouwbaarste bronnen werd beschouwd. Dit boek liet toen al (zoals thans de literatuurgeschiedenis van Grüttemeier en Leuker) zien dat een blik van buiten en een ruimere context kunnen leiden tot uitgebreide vergelijkingsmogelijkheden en tot een scherpe identificatie van kernzaken.

Een van de grote voordelen van deze *Niederländische Literaturgeschichte* is inderdaad de doorlopende verwijzing naar de Duitse situatie (niet zozeer naar Duitsstalige teksten), en ook naar de ruimere Franse, Engelse, Amerikaanse en zelfs nu en dan Spaanse literaire wereld. Anders dan in Ton Anbeeks *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885–1985* (eerste druk 1990) komt ook de literatuur van de zuidelijke Nederlanden aan bod. Dat het Duitstalige publiek (terecht) doelgroep en uitgangspunt is, is vooral te zien aan de foto van Cees Nooteboom op de kaft en de uitgebreide bespreking (285–289) van zijn literaire carrière in Duitsland. Omgekeerd staat ook de ontvangst van Goethes *Werther* in de Nederlanden in de aandacht (141).

De zes auteurs van de vijf hoofdstukken (*Mittelalter; 17. Jahrhundert; 18. und 19. Jahrhundert, Vom Eintritt in die Moderne bis zum zweiten Weltkrieg* en *Nach dem*

zweiten Weltkrieg) geven een eigen perspectief en indeling aan hun periodes, met als constanten de chronologie en een genre-indeling (lyriek, proza en drama). Het formaat – een hechte typografie met een kolom aan de zijkant voor korte opschriften en foto's – biedt een goed overzicht, hoewel de aanduidingen vaak eerder lukraak dan systematisch verdeeld lijken in thematische aanwijzingen, tekst- en auteursnamen.

Ofschoon kernachtig geschreven, geeft deze literatuurgeschiedenis een vrij omvattend beeld van perioden, denkrichtingen en figuren. Goed is vooral dat recente discussies binnen de neerlandistiek zijn verwerkt, zoals over de verwar- ring rond begrippen zoals *renaissance*, *maniërisme*, *barok* en *Frans-classicisme* (60–61); het belang van gelegenheidslyriek; Gezelle als de Multatuli van de Nederlandse lyriek (179–183), en over de plaats van de Tachtigers ten opzichte van de moderne Nederlandse letterkunde. Onontgonnen onderzoeksterreinen, zoals godsdienstige verzen uit de zuidelijke Nederlanden (108), worden ook gesignaleerd. Een aantal brandpunten ligt kennelijk anders dan in Zuid-Afrika. Er wordt bijvoorbeeld opvallend weinig aandacht gegeven aan Middelneder- landse mei- en wachtersliederen, naïef-geestelijke liederen en Germaanse balladen, die juist vrij toegankelijk zijn voor Zuid-Afrikaanse studenten. De afde- ling over de zeventiende eeuw gaat daartegenover weer bijzonder uitvoerig in op geestelijke lyriek. Over sommige figuren wordt ten onrechte weinig gezegd. Zo hoort men over de merkwaardige rederijkersdichteres Anna Bijns ongeveer alleen dat ze vurig gekant was tegen Luther (45). Ook over P.C. Boutens en A. Roland Holst krijgt de lezer weinig te lezen.

In Zuid-Afrika heeft Antonissen een uitstekende (nu helaas verouderde) bloemlezing samengesteld met poëzieteksten uit verschillende perioden van de Nederlandse literatuur. Het zou heel nuttig zijn indien de *Literaturgeschichte* gecombineerd kan worden met relevante literaire teksten in een bundel of op een cd-rom. Het boek zou dan (in Afrikaanse vertaling en met bijwerking van relevante gegevens) heel nuttig kunnen zijn voor studenten Nederlands in Zuid- Afrika, waar soortgelijke op een specifiek doelpubliek gerichte bronnen ontbreken. Een uitzondering is *Momente in die Nederlandse letterkunde* (1988, redacteur Jacques van der Elst), maar dit boek heeft grote hiaten en is sterk verouderd. Een overeenkomst tussen de *Literaturgeschichte* en deze *Momente* is wel dat de meer recente Nederlandse literatuur vrij weinig aan bod komt, terwijl het van groot belang is te voorkomen dat studenten denken dat het in de neer- landistiek vooral om oudere en dode schrijvers gaat. Een lukrake steekproef toont bijvoorbeeld dat schrijvers zoals Anna Enquist (Christa Widlund), Mous- tafa Stitou, Tommy Wieringa, Anneke Brassinga, Nachoem Wijnberg, Anne Provoost, Adriaan van Dis en Henk van Woerden niet worden genoemd en dat er bijzonder weinig wordt gezegd over Chris van Geel, Elly de Waard, Stefan Hertmans, Kristien Hemmerechts, Gerrit Krol, en anderen. Dat is jammer. Voor de recentste tijd kan men beter terecht bij het omvattende *Altijd weer vogels die nesten beginnen* van Hugo Brems uit 2006.

In het algemeen echter vind ik de *Niederländische Literaturgeschichte* een inte-

ressante en goed geschreven literatuurgeschiedenis, met boeiende en rake perspectieven op literaire kwesties: een aanwinst.

– Dorothea van Zyl

H. LOUWERSE, *Homeless entertainment. On Hafid Bouazza's literary writing*. Bern etc., Peter Lang, 2007. 252 pp. ISBN 9783 0391 13330. Circa € 55.

Ook de Nederlandse literaire wereld heeft in de laatste decennia ruimte gegeven aan de migrantenliteratuur. 'Ook', omdat dit verschijnsel in andere Europese landen al eerder de aandacht had getrokken, vooral in Engeland, Duitsland en Frankrijk. Dit heeft natuurlijk alles te maken met de toenemende belangstelling voor het thema van de multiculturele samenleving, zowel in Nederland als in de rest van West-Europa. Veel van de meest zichtbare migrantenauteurs hebben daar een islamitische achtergrond.

Een centrale problematiek in dit nieuwe literaire veld is dan ook die van de representativiteit van migrantenteksten. Literatuur houdt altijd verband met haar maatschappelijke context. Migrantenliteratuur wordt echter vaak als louter sociaal document gelezen, waarbij migrantenauteurs de rol toebedeeld krijgen van rechtstreekse vertolkers van een gemeenschap – zo niet van een hele cultuur. In Nederland is Hafid Bouazza waarschijnlijk de bekendste auteur die zich tegen zo'n lezing verzet. Zijn essay *Een beer in bontjas* (2001) is geheel gewijd aan dit vraagstuk: Bouazza schrijft een pleidooi voor de vrijheid van de schrijver om zich te mogen profileren zoals hij dat zelf verkiest. In zijn geval: niet als migrantenauteur, maar als auteur pur sang. Het boek is toen echter wel geschreven in het kader van de boekenweek over het thema 'Schrijven tussen twee culturen'. Deze ambivalente houding van Bouazza vormt de kernproblematiek van Henriette Louwerses studie *Homeless entertainment*.

Na een korte introductie, tevens het eerste hoofdstuk, wijdt Louwerse twee hoofdstukken aan de context waarin het werk van Bouazza geplaatst moet worden. Ze begint met een uitgebreid overzicht van het multiculturele debat in Nederland, om vervolgens toe te lichten hoe het zijn weerklink vindt in literaire kringen. Bouazza's succes, dat valt niet te ontkennen, is ten dele te danken aan zijn biografie, en dan vooral aan zijn Marokkaanse afkomst. Het Nederlandse publiek is gefascineerd geraakt door 'de Ander' en denkt hem rechtstreeks te kunnen horen praten in het werk van migrantenschrijvers. Wie in het literaire werk van Bouazza een exotische 'Ander' denkt te vinden, komt waarschijnlijk bedrogen uit. Volgens Louwerse profileert Bouazza zich wel als outsider, maar refereert hij daarbij vooral aan wat de Nederlandse literaire traditie aan rebelse auteurs geleverd heeft: Willem Kloos en de Tachtigers.

Wat Bouazza, en met hem de migrantenschrijver als categorie, echter wel onderscheidt van eerdere literaire outsiders, is de identiteitsproblematiek. Daar gaat Louwerse in het volgende hoofdstuk dieper op in. Hafid Bouazza is één van

de hedendaagse schrijvers van wie wordt aangenomen dat ze met een problematische identiteit worstelen, en deze worsteling in hun werk vertalen. In Nederland worden zij meestal aangeduid met de term ‘tussenfiguren’, een begrip dat Louwerse duidelijk niet kan bekoren. Het heeft volgens haar een negatieve bijmaak, omdat het de nadruk legt op de verwarrende positie van de migrant tussen twee werelden en op het onbegrip waarop hij onvermijdelijk zal stuiten. Louwerse prefereert de benadering van Salman Rushdie, voor wie de migrantenpositie vooral voordelen oplevert. Zo’n positie creëert afstand, en dwingt de schrijver om als ongebonden outsider om zich heen te kijken – en te scheppen. In dit theoretische hoofdstuk ligt dan ook het grootste belang van de studie van Louwerse: door Bouazza in verband te brengen met schrijvers en denkers zoals Rushdie, Edward Said, Stuart Hall, Homi K. Bhabha of Caryl Phillips, geeft ze zijn werk een internationale dimensie. Zo krijgt Hafid Bouazza de trekken van de postkoloniale kosmopoliet, de buitenstaander die de moderne illusie van de homogene nationale identiteit ondermijnt.

De volgende vier hoofdstukken van de studie zijn gewijd aan close reading van vier afzonderlijke werken van Bouazza: *De voeten van Abdullah* (1996), *Momo* (1996), *Salomon* (2001) en *Paravion* (2003). Voor elke tekst zet Louwerse minutieus uiteen hoe de schrijver telkens speelt met de verwachtingen van de – autochtone – lezer. Juist dankzij de grondigheid waarmee ze deze teksten analyseert, slaagt Louwerse erin een geloofwaardige interpretatie te geven van Bouazza’s tegenstrijdige omgang met de migrantenthematiek: hoewel deze in het hart van zijn werk ligt, gaat het Bouazza niet om het optekenen van zijn ervaring als migrant, of als moslim. Wat hij wil, is verwarring scheppen. Over wie hij is, en wat migrant zijn betekent, maar ook over wie de lezer zelf denkt te zijn. De rode draad die Louwerse door het werk van Bouazza ziet lopen, is zijn streven om de scheidslijn tussen *wij* en *zij* te problematiseren, en uiteindelijk te doen vervagen. Met complexe verhaalstructuren, een inventief taalgebruik en veel ironie, schrijft Bouazza in zijn teksten zekerheden over culturele verschillen, over grenzen en identiteit nauwkeurig weg. Wat blijft is literatuur.

– *Elisa Diallo*

G.R.W. DIBBETS, *Joannes Vollenhove (1631–1708) dominee – dichter. Een biografie*. Hilversum, Verloren, 2007. 439 pp. ISBN 9789 0870 40031. € 39 (gebonden).

Al vele jaren is de auteur van dit boek, emeritus hoogleraar Nederlandse taal-
kunde van de Nijmeegse universiteit, met Vollenhove bezig. Hij raakte in hem
geïnteresseerd om zijn taalkundige activiteiten, ontdekte vervolgens veel brieven
van zijn hand en vond ook het dagboek dat Vollenhove bijhield toen hij als
ambassadepredikant in Londen verbleef. Uit die navorsingen zijn heel wat publi-
caties voortgekomen en nu heeft Dibbets al zijn ontzagwekkende kennis van de
vermaarde Haagse predikant in een omvangrijke biografie samengebracht.

De dichter Vollenhove is grotendeels in vergetelheid geraakt. Deze epigoon van Vondel, hoe befaamd ook in zijn eigen tijd, heeft moderne lezers niet veel meer te zeggen. Zijn doortimmerd calvinisme, zoals dat onder meer spreekt in zijn toenmaals veel gelezen en vaak herdrukt gedicht *Kruistriomf*, wordt door weinigen gedeeld. De taal van de bijbel kent men niet meer en evenmin zullen er nog veel mensen zijn die de vele klassieke toespelingen in dit werk kunnen begrijpen, laat staan waarderen. Maar voor een (literatuur)historicus valt er in dit boek toch heel wat te genieten. Vollenhove had een groot literair netwerk en onderhield met veel auteurs een uitgebreide correspondentie. Die werpt, om maar iets te noemen, licht op de totstandkoming van de grote uitgave van Vondels *Poëzy* (1682), door Geeraard Brandt verzorgd, maar met veel steun van Vollenhove. Interessant vond ik ook de brieven waarin auteurs hun beroemde collega om een reclame-drempeldicht voor hun werk vragen of de verzoeken om een bruilofts- of lijkdicht. Natuurlijk konden we vermoeden dat het vaak zo toeging, maar met de stukken erbij wordt deze kant van het literaire bedrijf wel levendig belicht. Vollenhove had ook verstand van poëzie. Zo was hij een van de zeer weinigen die waardering konden opbrengen voor de gedichten van Six van Chandelier, zoals blijkt uit een brief aan Brandt – dat had Dibbets wel even mogen vermelden. De predikant speelde ook een belangrijke maatschappelijke rol. Hij bewoog zich met gemak in de hoogste kringen van de Republiek, eerst vanuit zijn standplaats Zwolle en later in Den Haag. Hij was prinsgezind, maar moest daarbij voorzichtig manoeuvreren om het patriciaat niet voor het hoofd te stoten.

Dibbets heeft zich beijverd om het gevondene toegankelijk te maken voor lezers die niet in de zeventiende-eeuwse taal thuis zijn. Ik vind de manier waarop dat gebeurt typografisch gezien niet erg fraai. Midden in gedichtregels staat de woordverklaring het rustig doorlezen in de gang van de metriek danig in de weg.

Een metrisch en interpretatief probleem was het ook dat me tot het vermoeden bracht dat er verschillende versies van Vollenhoves verzamelbundel *Poëzy* (1685 en 1686) hebben bestaan, met andere woorden: dat er correctie op de pers heeft plaatsgevonden. Op pagina 60 citeert Dibbets een passage uit de *Kruistriomf* 1686, 17–18:

Flus zal men hem zien wederkomen
[...] Niet zuchtende aan een vloek maar
Gezeten op een' troon van wolken.

Bij de laatste regels lijkt qua betekenis iets mis te gaan. Ik vergeleek de regels met mijn exemplaar van *Poëzy* 1686 en las daar als laatste twee regels:

Niet leggende op het kruisaltaar
Maar zittende op een' troon van wolken.

En ook in het vervolg zag ik allerlei variaties. Hierdoor opmerkzaam geworden, trof ik ook in andere gedichten andere lezingen aan. Het voert te ver dat hier uiteen te zetten, maar als mijn veronderstelling juist is, voegt het weer iets toe aan het beeld van Vollenhove die, zoals uit handschriften blijkt, aan zijn gedichten bleef vijlen en dat dan zelfs nog tijdens de drukgang gedaan zou hebben. Dibbets heeft het er niet over in de uitgebreide paragraaf over de totstandkoming van de *Poëzy* (264–281) en ik hoop dus dat hij dit probleempje in een komend artikel nog eens gaat oplossen.

– Riet Schenkeveld-van der Dussen

MARCO PRANDONI, *Een mozaïek van stemmen. Verbeeldend lezen in Vondels Gysbreght van Aemstel*. 208 pp. Hilversum, Verloren, 2007. ISBN 9789 0870 40222. € 20.

Op 30 november 2007 is Marco Prandoni, een Italiaanse neerlandicus extra muros (en classicus) in Utrecht gepromoveerd. Zijn mooie en uitstekend geschreven dissertatie over Vondels *Gysbreght* doet een poging de ‘mogelijke theaterervaring [en leeservaring] van het toenmalige publiek deels te reconstrueren, maar vooral ook voor zover mogelijk weer te “ervaren” (13). Een belangrijke rol daarbij speelt in het boek de intertekstualiteit. Hier is uiteraard Prandoni’s kennis van de klassieke literatuur van groot belang. Hij is een scherpzinnig en nauwkeurig lezer. Dat uit zich bij de analyse van schijnbaar kleine details, maar ook de beschouwing van een groter tekstgeheel levert belangwekkende resultaten op. Zo laat Prandoni zien dat Arent in zijn verslag aan Badeloch, anders dan in het Vergiliaanse model, momenten van hoop heeft ingebouwd: misschien zouden de aanvallers teruggeslagen kunnen worden. Dat zou dan, zo suggereert Prandoni, de toeschouwers hebben kunnen herinneren aan een recente belegering van de stad (1577) toen de vijanden wel degelijk werden verdreven. Dit is er tegelijk een voorbeeld van hoe de auteur mogelijke reacties van de toehoorders probeert te achterhalen.

Hier vind ik dat wel overtuigend, op andere punten minder. Neem het geval Vosmeer die met list het schip Zeepaerd, met rijshout (plus soldaten) geladen, de stad binnen weet te loodsen. Prandoni geeft een fraaie analyse van dit personage, door een nauwkeurige vergelijking met het Vergiliaanse model Sinon die de Trojanen ertoe beweegt het houten paard binnen te halen. Maar het is zeer de vraag of de toehoorders, voorzover ze al op de Latijnse school *Aeneis II* hadden gelezen, die schoolkennis zo snel en zo diep hebben kunnen activeren. Dat beseft Prandoni ook en dat heeft hij meteen al in het begin van zijn studie aangegeven: ‘Ik kan niet weten hoe het publiek dit stuk heeft beleefd. Ik kan wel een palet schetsen dat de affectieve kleuren kan hebben bepaald waarbinnen het stuk is ervaren’ (19). Even verder brengt hem dat tot een noodspiong (23): hijzelf zoekt een ‘maximaal potentieel aan intertekstuele relaties te traceren’ die in potentie voor theaterbezoekers ‘activeerbaar’ zijn. Het collectief

‘zaal’ is zo opgelost in een aantal individuen en daaronder zal mogelijk een enkele zijn – lijkend op Marco Prandoni – die bij intensieve bestudering van de tekst, thuis na het theaterbezoek, in staat is vergelijkbare (of misschien ook andere) conclusies te trekken.

In feite is Prandoni hier bezig met *close reading* om de werkwijze van de auteur te achterhalen. Van Vondel weten we immers zeker dat hij de hele *Aeneis* goed kende en bijzonder veel van het tweede boek hield. Hij heeft het geheimzinnige houten paard ingeruild voor een simpel vrachtschip en daarmee onder meer een verband gelegd met een andere gebeurtenis, die van het turfschip van Breda, een van de topmomenten in het collectieve geheugen van een oorlog die nog steeds niet helemaal was afgelopen in 1637. Prandoni veronderstelt dat de toeschouwers met terugwerkende kracht ook de actie van het turfschip negatief zouden beoordelen. Volgens hem was ook daar sprake van verraderlijkheid. List heeft, zoals hij op pagina 91 zegt, ‘een negatieve connotatie’ in de militaire erecode, en dat zou zeker gelden binnen de epische traditie. Nu lijkt me dat niet boven iedere twijfel verheven – er bestaan zelfs regels over al dan niet geoorloofde krijgslisten – maar bovendien, veel toeschouwers in de Amsterdamse zaal zullen meteen bedacht hebben dat het Bredase schip nu juist geen overval door een vijand betekende maar (geweldloze) bevrijding door vrienden. Prandoni’s gedachte dat hiermee met terugwerkende kracht de inmiddels minder populair geworden Maurits nog eens een extra knauw van het publiek kreeg, lijkt me daarom vergezocht. Een eventuele vergelijking tussen Zeepaerd en turfschip zou in het voordeel van het tweede zijn uitgevallen. Mijn bedenking in dit specifieke geval is dat ik, meegaand met Prandoni’s uitgangspunt, een andere publieksreactie veronderstel, maar in feite kunnen hij en ik niet anders dan Vondels tekst zelf in zijn historische context interpreteren.

Hoofdstuk 4 geeft een analyse van Badeloch. In de loop van de tijd is er heel verschillend tegen haar aangekeken. Ook Prandoni biedt een visie, gebaseerd op een vergelijking met Vergiliaanse personages en in dit geval ook figuren uit Seneca’s *Troades*. En alweer rijst de vraag: konden de toeschouwers zo’n diepgaande vergelijking in zichzelf activeren? Ik denk het niet en daarmee is hun interpretatie wat dat betreft niet-gebonden en kan Badeloch door een deel van de zaal als een wat opgewonden type zijn beschouwd, en door anderen als een wijze behoedster van het gezin. Zulke interpretaties geven ook moderne onderzoekers, en blijkbaar ‘kan’ dat allemaal. Dat echter de auteur Vondel zowel Vergilius als het eerder door hem vertaalde stuk van Seneca met bepaalde bedoeelingen heeft verwerkt, is verklaarbaar en ook tot op zekere hoogte interpreteerbaar.

Conclusie: Marco Prandoni heeft nieuw licht geworpen op het intertekstuele netwerk van *Gysbrecht* en heeft door die invalshoek nieuwe, overdenkenswaardige beschouwingen over de opzet en de personages van het stuk gegeven. Zijn op zichzelf interessante poging dat via de band met het publiek te doen, lijkt me juist op het punt van de intertekstualiteit niet geslaagd.

– Riet Schenkeveld-van der Dussen

ANNE-LAURE VAN BRUAENE, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400–1650)*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008. 376 pp. ISBN 9789 0535 65612/NUR 621. € 34,50.

Lang verwacht en toch gekomen: in de wandelgangen en de koffiehuisen van de historische neerlandistiek kon men al een aantal jaren overal sporen tegenkomen van deze dissertatie waarvan we nu, in 2008, de handelseditie kunnen verwelkomen. Een blijde inkomst die het verdient opgeluisterd te worden met klinkende trompetten. Met Van Dixhoorns dissertatie¹ over rederijkerskamers in de Noordelijke Nederlanden is *Om beters wille* de neerslag van een buitengewoon succesvol Vlaams-Nederlands onderzoeksproject over rederijkers dat behalve deze twee monumentale dissertaties ook een congresbundel voortbracht waarin tweeëntwintig onderzoekers vanuit sociale, religieuze, literaire, kunst- en muziekhistorische invalshoeken de rederijkerscultuur beschouwden.²

Van Bruaene, net als Van Dixhoorn, analyseerde de rederijkerscultuur vanuit sociaal-historisch oogpunt, haar doel is aan te tonen dat er in de Zuidelijke Nederlanden, lang voor de Gouden Eeuw in het noorden, een vitale stedelijke samenleving bestond, gedragen door zelfbewuste sociale middengroepen die zowel op religieus als op ander gebied hun eigen stem wilden laten horen. Ze deden dat via een actief verenigingsleven waarbij de nadruk lag op het vormen en formuleren van hun identiteit en het uitdragen van hun ideeën en idealen in de stadscultuur waarin zij functioneerden en waaraan zij grotendeels gestalte gaven.

De geografische en linguïstische afbakening van het onderzoeksveld, de Nederlandstalige gewesten in de Zuidelijke Nederlanden, was een verstandige beperking. Hoezeer er ook overeenkomsten bestaan tussen de ontwikkeling van de stads- en met name de verenigingscultuur van de Frans- en de Nederlandstalige gebieden, de verschillen in hun literaire ontwikkeling maken afzonderlijke studie van deze gebieden wenselijk.³ De chronologische afbakening ligt voor de hand wat betreft het begin – de eerste gedocumenteerde rederijkerskamers verschijnen in de eerste helft van de vijftiende eeuw –, terwijl de einddatum, 1650, nog wel discussie zal oproepen; de nadruk ligt echter op de Bourgondisch-Habsburgse periode en dat is zeer goed te verantwoorden.

Van Bruaene richt zich enerzijds op de protagonisten van de rederijkerscultuur en anderzijds op de motieven van de stedelijke cultuur, geheel in het kader van het onderzoeksdoel: niet zozeer de literaire rederijkerscultuur staat centraal, maar de stedelijke publiekscultuur. De kamers vormen het analyse-object daarvan.

Het eerste deel richt zich op vijf onderwerpen die gevarieerd gepresenteerd worden in die zin dat we de bredere sociale, religieuze, culturele context aangeboden krijgen, maar ook de *minutiae* van een regio, een stad, een kamer, een wedstrijd, het individuele profiel van kamerleden.

De oorsprong en ontwikkeling van het rederijersgebeuren van circa 1400–1466 wordt gevat in het kader van de gedramatiseerde stad, terwijl de volgende periode (circa 1466–1515) zich richt op het spanningsveld tussen stad en vorst waarin de theaterstaat tot stand kwam. Dit is een gelukkige aanpak waarin de grotere constatering steeds onderbouwd worden met een rijkdom aan details. Zo wordt de toenemende uniformering in de rederijerscultuur verklaard door het groeiende wedstrijdcircuit. Dat wordt geïllustreerd met een rijkdom aan gegevens die tonen hoe de diversiteit van rederijersactiviteiten geleidelijk aan meer geïnstitutionaliseerd werd en stedelijke besturen er meer bij betrokken raakten: van acceptatie naar actieve ondersteuning en, in zekere mate, controle. Na de stedelijke overheden nam ook de interesse van de Bourgondische machthebbers toe en een vruchtbare fusie kwam tot stand tussen het creëren van verschillende identiteiten: die van de rederijers, van de steden, van de Bourgondische natie.

Steeds wordt de gedetailleerde informatie verbonden aan grotere, andere, verbanden. Zo bijvoorbeeld in het hoofdstuk over een van de vormen van vroege toneelgezelschappen, de *tytels*, en hun rol in de vijftiende-eeuwse West-Vlaamse processie- en toneelcultuur. Hun incidentele ontwikkeling tot rederijerskamers, de verschillen en overeenkomsten met andere toneelgezelschappen in andere Frans- en Nederlandstalige gewesten brengen het 'eigene' van zulke groepen naar voren, maar geven ook aan hoezeer in West-Europa in het algemeen de religieuze feestcultuur zich profileerde en uitbreidde. Twee hoofdstukken richten zich op bepaalde kamers: Den Boeck en De Corenbloem in Brussel en Marieën Theeren in Gent, maar ook hun specifieke geschiedenis wordt besproken en geanalyseerd in de context van de ontwikkeling van retorica en van de reformatie.

Dit is een gedetailleerd boek en de recensent moet een moeilijke keuze maken. Een belangrijk aspect is dat van de religieuze, en dus vaak ook politieke, oriëntatie van de rederijers en wat dat betekende voor hun interacties met de plaatselijke, regionale en centrale overheid en voor hun eigen netwerken en competitiecultuur. De hoofdstukken waarin de Brusselse en Gentse kamers in dit perspectief worden bekeken zijn meesterlijk in de manier waarop gedetailleerd materiaal wordt gepresenteerd en geanalyseerd en gebruikt om verstrekkende conclusies te formuleren over de rederijers in hun culturele en sociaalhistorische context.

Het tweede deel is gestructureerd rond vijf thema's: devotie, harmonie en eer, lering en vermaak.

Devotionele lekenbroederschappen speelden een belangrijke rol in de stedelijke religieuze cultuur, vooral in de processiecultuur. Van Bruaene analyseert de wijze waarop rederijerskamers zich aspecten van de devotionele cultus van zulke broederschappen eigen maken en er op 'literaire' en institutionele wijze uiting aan geven, in participatie in woord en beeld aan processies, de creatie van een eigen poëziecultuur, dat van het refrein, en van een eigen toneelcultuur. De laatste twee activiteiten worden zowel binnenskamers (het refrein) als

publiek (het toneel) uitgeoefend, maar worden vooral ook gepresenteerd op plaatselijke, gewestelijke en bovengewestelijke wedstrijden.

Deze rederijkerscultuur wordt aanvankelijk in dienst gesteld, met ondersteuning van de stedelijke elites, van de veruiterlijking en de ritualisering van het christelijk geloof, een fenomeen dat de Lage Landen deelt met andere regio's in het laatmiddeleeuwse Europa. De rederijkerskamers specialiseren zich in een aantal publieke functies; hun ideologische drijfveren, de devotie tot God en de liefde voor de eigen stad motiveren hen hun leden en publiek hiervan deelachtig te maken, in de vorm van lering en vermaak, in woord en beeld.

De devotionele impulsen worden uitgebreid met de drang een stedelijk saamhorigheidsgevoel te creëren en aldus een vredige en voorspoedige gemeenschap. Het zijn vooral de sociale middengroepen die hierin hun eigen waarden propageren en zo een eigen identiteit presenteren. Op ruimer niveau echter raken de rederijkers betrokken bij, en bepalen in zekere mate, de ingewikkelde en vaak problematische verhoudingen tussen stedelingen en overheid, tussen plaatselijke en regionale autoriteiten en de centrale overheid. Dit kan zich manifesteren in religieuze en niet-religieuze processies, in blijde inkomsten, in vredesvieringen en in het markeren van andere belangrijke gebeurtenissen, maar ook in de standpunten ingenomen in de onderwerpen van refreinen en toneelstukken en in de thema's gekozen voor wedstrijden.

Van Bruaene signaleert voortdurend de overeenkomsten, maar ook de sprekende verschillen tussen de stedelijke en de rederijkerscultuur die zich ontwikkelen in de Lage Landen en die in andere delen van Europa. Vooral de functies en de mogelijkheden van het rederijkerstoneel zijn hier zeer belangrijk. Het eerst en vooral bevestigen van de heersende devotionele cultuur raakt overschadwd door de belangstelling voor het vernieuwen en verbeteren, althans ter discussie stellen, van de katholieke geloofsbeleving, met, zoals in het eerste deel werd getoond, als gevolg conflicten tussen overheden en rederijkers, tussen overheden en burgers, conflicten die doctrinaire verschillen doen uitmonden in sociale, economische en politieke onrust en uiteindelijk in iconoclastisch en gewapend geweld.

De ironie is dat de sociale middengroepen, de stuwende kracht in de rederijkerij en de stedelijke identiteitsvorming, uit eigenbelang en als ideaal streefden naar harmonie, pacificatie, naar een economisch voorspoedige samenleving die tolerantie en persoonlijke verantwoordelijkheid als 'heils' middelen propageerde. Hun opvoedingsidealen vormden en weerspiegelden zo de laatmiddeleeuwse en de vroegmoderne stedelijke idealen. Van nature conformistisch, worden deze burgers en ook rederijkers in veel gevallen tot rebellen.

Het hoofdstuk over 'Harmonie en eer als motieven: de economie van de symbolische uitwisselingen in de Nederlanden' belicht de cruciale rol van de rederijkerswedstrijden in het zeer competitieve sociale, politieke, economische en religieuze klimaat van de stedelijke cultuur. De voortdurende spanningen tussen idealistische/ideologische verlangens (naar vrede, interne harmonie, solidariteit) en de realiteit (economische rivaliteit, religieuze conflicten, hiërar-

chische belangen en de drang de ‘eigen’ eer na te streven en te verdedigen) vinden een symbolische uitlaat in de wedstrijden. Zo vervullen de rederijkers een zeer belangrijke functie in de formatie van de verschillende identiteiten binnen en buiten de stad.

Het laatste hoofdstuk behandelt ‘lering en vermaak’ in het perspectief van hun functie in de stedelijke communicatieve praktijk. Dit hoofdstuk mondt uit in een verrassende conclusie, waarbij Van Bruaene vraagtekens zet bij het model van de rederijkerkamers als de voorhoede van een burgerlijk beschavingsoffensief, een model dat voornamelijk door Herman Pleij ontwikkeld werd en dat in het algemeen ingang heeft gevonden. Van Bruaene formuleert een model dat meer gericht is op de interne verhoudingen binnen de kamers en waarbij de nadruk wordt gelegd op het verschaffen van lering en vermaak binnen de eigen groep en waarin het uittreden naar buiten (op het toneel bijvoorbeeld) als minder ver-reikend gezien wordt. Een conclusie die waarschijnlijk wel een aantal reacties zal oproepen met andere standpunten. Die discussies zullen op hun beurt, *om beters wille*, bijdragen tot de studie van de rederijkers en van de stedelijke cultuur.

Dit is een uitermate belangrijk boek waarvan het gebruiksbelang ook nog verrijkt wordt door de elektronische bestanden die nu beschikbaar zijn. Dit alles is ‘*en faveur de Rethoricke, qui es le seuil de toutes Recreation et Joyeux passe-temps*’.⁴

– Elsa Strietman

NOTEN

- 1 Dixhoorn, Arjan van, *Lustige geesten. Rederijkers en hun kamers in het publieke leven van de Noordelijke Nederlanden in de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw*. (Universiteit van Amsterdam, 2004); een handelseditie van dit boek is helaas nog niet beschikbaar.
- 2 Ramakers, Bart (red.), *Conformisten en rebellen. Rederijkerscultuur in de Nederlanden (1400–1650)*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2003.
- 3 Op dit gebied kunnen we in het komende jaar ook een zeer belangrijke bijdrage tegemoet zien, de handelseditie van het proefschrift van Katell Laveant, *Théâtre et culture dramatique d'expression française dans les villes des Pays-Bas méridionaux (XVE-XVIIe siècles)* (Amsterdam, 2007).
- 4 blz. 221.

In memoriam

prof. PhDr. Přemysl Janota, csc.

(1926–2008)

Op 24 september 2008 overleed in Praag na een kort ziekbed professor P. Janota, de befaamde Tsjechische foneticus en hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Karelsuniversiteit, op de leeftijd van tweeëntachtig jaar.

Přemysl Janota werd op 10 mei 1926 in Praag geboren. In 1946 betrad hij als student de Filozofická fakulta van de Karelsuniversiteit in zijn geboortestad, waar hij in 1950 afstudeerde in de fonetiek en algemene taalwetenschap. Bovendien studeerde hij aan de Universiteit van Amsterdam neerlandistiek en fonetiek bij professor Louise Kaiser, hoofd van het Fonetisch Instituut. Hij kende Nederland toen al, want vlak na de oorlog had hij zich bij een groep studenten aangesloten om Walcheren te helpen opbouwen, in het kader van de actie ‘Hulp voor Walcheren’. In 1950 begon zijn loopbaan aan het Logopedisch Instituut te Praag, waar hij spoedig hoofd van de afdeling audiologie werd. Al iets eerder begonnen ook zijn colleges in de linguïstiek en fonetiek aan de sectie Nederlands van de Karelsuniversiteit, voor welke sectie hij een halve eeuw gezichtsbepalend is geweest, samen met de letterkundige Olga Krijtová. Zijn werk op het gebied van de fonetiek maakte hem in binnen- en buitenland befaamd, en vele generaties studenten neerlandistiek in Praag denken er

met dankbaarheid en groot respect aan terug.

Professor Janota’s levensloop is – evenals die van zijn tijdgenoten – sterk beïnvloed en beknot geweest door de moeilijke communistische periode; hij hield in die jaren de neerlandistiek in Praag op de been, met slechts een enkele korte hoopvolle periode tijdens de Praagse lente in 1968. Ondanks tegenwerking (men onthield hem twintig jaar – tot 1989 – een professoraat) en een verbod het land te verlaten, zodat hij niet op buitenlandse verzoeken (o.a. uit Nijmegen) kon ingaan, werkte hij gestaag door aan de ontwikkeling van zijn vak en doceerde hij dat op bevlogen wijze.

De Praagse fonetiek en neerlandistiek hebben deze geleerde altijd samen moeten delen, en goedmoedig gaf hij beide afdelingen het beste van wat hij in huis had, en dat was veel. Een grote kring van Tsjechische neerlandici zal deze beminnelijke en altijd bescheiden geleerde met dankbaarheid gedenken en in grote ere houden.

Een bibliografie van zijn publicaties is te vinden in de feestbundel ter ere van zijn zeventigste verjaardag, *Phonetica Pragensia 1x*, 1996.

Zdenka Hrnčířová
Ellen Krol
Olga Krijtová

Van Gathenhielm tot De Rooy

Mijn vader verliet in 1948 Uppsala en werd in Zürich hoogleraar microbiologie. Terwijl mijn vader bacterieën kweekte leerde ik *Schwyzerdütsch* en las wat er dankzij lezende voorouders in onze bibliotheek stond, o.a. de historische zeeroman *Konungens kapare*. Daar was sprake van *holländska handelsmän*: rijke en machtige kooplieden. De Zweedse scheepjongen Lars Gathe maakte bij hen carrière. Terug in Zweden kreeg hij van Karel XII een kaperbrief en werd vanwege geslaagde kapingen van ongewenste schepen geadeld Gathenhielm. Hij kaapte ook af en toe een Nederlands schip dat op weg was naar Zwedens aartsvijand Rusland. Een vriendinnetje en ik verzamelden en ruilden kunstkaarten met elkaar. De *Niederländische Meister* waren 't mooist. Toen ik dertien was verhuisden we naar Delft. Daar had de vader van de microbiologie, Anthonie van Leeuwenhoek, gewerkt, dus het was een eer om in Delft microbioloog te zijn. Delft stond vol oude huizen die het verhaal over de *holländska handelsmän* deden herleven en de gezichten van de mensen op straat en in de winkels leken op de gezichten op de schilderijen. Nederlands leek enigszins op *Schwyzerdütsch*, dus de taal was geen probleem. *Schnusig* (korte oe) moest je gewoon uitspreken *snoezig* (lange oe) en van de sch maakte je een soort s. De geschiedenisles gaf stof tot nadenken. Op de lagere school in Zwitserland was Karl der Kühne *habsüchtig*,

prunkliebend, kühn, grausam (fromm?), ländergierig, kriegliebend, kortom: *ein Lebensvernichter!* Door de Bourgondische oorlogen viel Zwitserland namelijk bijna uit elkaar. Zijn alter ego, de Zwitserse monnik Nikolaus von der Flühe was *arm, einsam, bescheiden, klug (grausam?), fromm, gerecht, friedliebend*, kortom: *ein Lebenshalter!* die Zwitserland had gered *vom Auseinanderfall*. Op het Grotiusgymnasium wekten de Bourgondiërs eerder positieve associaties: *Herfstij der Middeleeuwen* werd aanbevolen als cadeau voor Sinterklaas.

Toen ik in 1962 in Zweden ging studeren ontdekte ik dat dáár over de landen waar ik zoveel nuttige dingen had geleerd maar weinig bekend was: kaas, chocolade, schaatsen, tulpen en klompen. In gespecialiseerde kringen wist men iets meer. Door de invloed van het Nederduits op het Zweeds, voortvloeiende uit de middeleeuwse handelscontacten, hadden Zweedse germanisten belangstelling voor Nederlands.

Zo kwam ik op aanraden van mijn hoogleraar Duits, Korlén, in 1965 in de les van Jaap de Rooy (nu: De Rooij) terecht, die Nederlands gaf in Uppsala en Stockholm. Korlén en zijn collega Mellbourn waren allebei in Nederduits gespecialiseerd. Tijdens hun seminaria *Mittelniederdeutsch* mocht ik de teksten voorlezen. Ik las ze op z'n Nederlands, en ze glunderden: Zo moest het in de middeleeuwen in de straten van Stockholm hebben geklonken!

Auteursgegevens

MARION BOERS-GOSENS is als universitair docent Nederlandse kunst- en cultuurschiedenis en als docent Nederlands als tweede taal verbonden aan de vakgroep Dutch Studies van de Universiteit Leiden.

[m.e.w.boers@hum.leidenuniv.nl]

KLARA A. BONDER is werkzaam geweest bij het Steunpunt Nederlands als vreemde taal aan de Universiteit van Amsterdam. De publicatie *Veldboek: Tien jaar later* is het resultaat van een onderzoek dat zij heeft gedaan naar de huidige situatie binnen het vakgebied Nederlands als vreemde taal.

[k.a.bonder@uva.nl]

ELISA DIALLO is docent bij de opleiding Nederlandkunde aan de Universiteit Leiden. Ze doet onderzoek op het gebied van Franstalige postkoloniale literatuur en Nederlandse migrantenliteratuur.

[e.b.d.diallo@hum.leidenuniv.nl]

REKA ESZENYI is docente aan de Károli Universiteit Boedapest. Zij heeft Nederlands en Engels gestudeerd en is in 2007 gepromoveerd in toegepaste taalkunde. Haar interessegebied is pedagogiek van het Nederlands als vreemde taal, tolken en vertalen.

[eszenyi_reka@kre.hu]

ALICE VAN KALSBEEK was projectmanager bij het Steunpunt Nederlands als vreemde taal aan de Universiteit van Amsterdam. Zij houdt zich onder meer bezig met de opleiding en bijscholing van docenten

Nederlands als vreemde taal.

[a.a.m.vankalsbeek@uva.nl]

JELICA NOVAKOVIĆ-LOPUŠINA is professor Nederlandse cultuur-, taal- en letterkunde aan de Universiteit van Belgrado. Ze is auteur van verschillende leerwerken en studies en hoofdredacteur van het online-leerboek *KLV*.

[jnovlop@eunet.yu; acilej@hotmail.com]

RIET SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN is emeritus hoogleraar Nederlandse letterkunde 1500–1850 aan de Universiteit Utrecht. Zij publiceerde in 2005 een editie van Vondels *Lucifer, Adam in ballingschap* en *Noah*. In 2007 schreef ze samen met Willmien de Vries *Zelfbeeld in gedichten*, over Jan Six van Chandelier.

[riet.schenkeveld@let.uu.nl]

ELSA STRIETMAN is wetenschappelijk medewerker in de afdeling Duits en Nederlands aan de Universiteit van Cambridge en een Fellow and Tutor for Graduate Students van Murray Edwards College, Cambridge. Haar onderzoeksinteresse richt zich op de rederijders en hun religieuze en sociale posities in de zestiende eeuw. Behalve publicaties op dat gebied maakt zij ook vertalingen van rederijdersspelen.

[es10004@cam.ac.uk]

CARL DE STRYCKER is assistent voor moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Gent. Hij is redacteur van de *Poëzie-*

krant en recenseert voor verschillende tijdschriften. Hij bereidt een proefschrift voor over de invloed van Paul Celan op de Nederlandstalige literatuur.
[carl.destrycker@ugent.be]

THOMAS VAESSENS is hoogleraar Moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en directeur van het Huizinga-Instituut voor cultuurgeschiedenis.
[vaessens@uva.nl]

ULRIKE VOGL is wetenschappelijk medewerkster bij de vakgroep Nederlands van de Freie Universität Berlin. Sinds 2006 doet ze onderzoek naar de geschiedenis van meertaligheid in Europa in het kader van het EU-project DYLAN. Ze publiceerde over Europese minderheidstalen en op het terrein van de historische taalkunde van

het Nederlands.

[uvogl@zedat.fu-berlin.de]

INGRID WIKÉN BONDE heeft van 1967 tot 2008 in verschillende functies Nederlands gedoceerd aan de Universiteit van Stockholm. Ze begeleidt na haar pensionering nog een aio die onderzoek doet naar vertalingen van kinderboeken uit het Nederlands in het Zweeds.

[ingrid.wiken-bonde@nederlandska.su.se]

DOROTHEA VAN ZYL is professor Afrikaanse en Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Stellenbosch. Ze is als voorzitter van de Zuider-Afrikaanse Vereniging voor Neerlandistiek en directeur van het 'Woordfees' op Stellenbosch, actief gemoeid met de bevordering van de letterkunde en cultuur.

[dpvz@telkomsa.net; dpvz@sun.ac.za]

Uitgever

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland
Telefoon (020) 625 54 29
Fax (020) 620 33 95
E-mail info@rozenbergps.com
www.rozenbergps.com

Vormgeving

Puntspatie [bno], Amsterdam

Abonnementsprijs 2009

(3 nummers van 84 blz.)

Nederland:

€ 35,00 (inclusief portokosten)

Overige landen:

€ 40,00 vooraf te betalen op rekening-
nummer 56 64 78 323 van Rozenberg Publishers,
Bloemgracht 82 huis
1015 TM Amsterdam, Nederland.
In dit bedrag zijn de portokosten begrepen. (Alle bank-
kosten in binnen- en buitenland zijn ten laste van de
abonnee.)

Losse nummers:

€ 16,50 (inclusief portokosten).

ISSN 0047-9276

Internationale neerlandistiek

Tijdschrift van de Internationale Vereniging voor
Neerlandistiek (IVN).

Tot en met jaargang 45, 2007, verschenen onder
de naam *Neerlandica extra muros*.

Drie afleveringen (2009)

Jaargang 47, 1, februari 2009

Onder redactie van

Dr. Marion Boers-Goosens, Universiteit Leiden; Dr. Arie
J. Gelderblom, Universiteit Utrecht; Prof.dr. Ralf
Grüttemeier, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg;
Prof.dr. Jan Pekelder, Université de Paris – Sorbonne en
Univerzita Karlova, Praag; Dr. Ariane J. van Santen,
Universiteit Leiden; Prof.dr. Bart Vervaeck, Universiteit
Gent; Dr. Roel M. Vismans, University of Sheffield

Samenstelling redactieraad

Dr. Luc Bergmans, Parijs, voor Frankrijk; Lic. Widjanti
Dharmowijono, Semarang, voor Azië; Dr. Wilken
Engelbrecht, Olomouc, voor Midden- en Oost-Europa;
Prof. dr. Siegfried Huigen, Stellenbosch, voor Zuid-
Afrika; Prof.dr. Jeannette Koch, Napels, voor Zuid-
Europa; Dr. Niels-Erik Larsen, Kopenhagen, voor
Noord-Europa; Dr. J. Novaković-Lopušina, Belgrado,
voor Midden- en Oost-Europa; Drs. Sugeng Riyanto
MA, voor Azië; Prof. dr. Thomas F. Shannon,
Berkeley, voor Canada en de Verenigde Staten

Redactiesecretaris

Marja Kristel

Redactiesecretariaat

Van Dorthstraat 6
2481 XV Woubrugge, Nederland
Telefoon (0172) 51 82 43
Fax (0172) 51 99 25
E-mail bureau@ivnnl.com

Internationale neerlandistiek is het wetenschappelijk
tijdschrift van de Internationale Vereniging voor
Neerlandistiek dat tot en met 2007 (jaargang 45) de
naam *Neerlandica extra muros* droeg.

Het bevordert de dialoog tussen alle wetenschappers
die werkzaam zijn op het gebied van de internationale
neerlandistiek. Naast taalkunde, letterkunde en
didactiek is er aandacht voor interculturele aspecten
van deze subdisciplines, communicatiewetenschap,
nieuwe technologie in de vakbeoefening, het verloop
van canoniseringsprocessen, vertalen, culturele studies
en voor de cultuur van de Lage Landen in brede zin.

Een register van de jaargangen 1 tot en met 40 is te
raadplegen via ivnnl.com.

In de loop van 2009 zullen enkele jaargangen van
Internationale neerlandistiek/Neerlandica extra muros als
PDF-bestand beschikbaar komen via ivnnl.com. Leden
van de IVN kunnen een wachtwoord aanvragen voor
toegang tot dit niet publiek toegankelijke deel van de
site.

ivn

ROZENBERG
Publishers

ISSN 0047-9276